

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 811.111-3+811.21/22 (575.3) (81.2Т)

МУРОДОВА ПАРВИНА БОБОҶОНОВА

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҶОТИ ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҶОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ
(дар заминаи фарҳангҳои тафсири)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси

10.02.20 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои филологӣ

Тӯраҳасанов Қ.Ш.

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА

НОМГУЌИ ИХТИСОРАҲО.....	4
МУҚАДДИМА.....	5-10
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ.....	11-15

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲЛИЛ ВА ОМУЌИШИ

МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ҲАРБӢ ДАР

ЗАБОНҲОИ ГУНОГУНСОХТОР.....16-50

1.1. Таҳқиқи асосҳои назариявии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	17-26
1.2. Шарҳи мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар сарчашмаҳои забоншиносӣ.....	27-28
1.3. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик.....	29-31
1.4. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии рус.....	32-34
1.5. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии муосири тоҷик.....	35-38
1.6. Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ.....	39-44
1.7. Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ.....	45-50

БОБИ II. ШАРҲУ ТАФСИРИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ

ДАР ЛУҒАТНОМАҲОИ ТАФСИРИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ

ВА АНГЛИСӢ.....51-95

2.1. Усулҳои асосии истилоҳсозӣ ва шарҳу тафсири истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	51-55
2.2. Истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ.....	56-61
2.3. Истилоҳоти сода дар забони англисӣ.....	62-63
2.4. Истилоҳоти сохта дар забони тоҷикӣ.....	64-70
2.5. Истилоҳоти сохта дар забони англисӣ.....	71-77

2.6. Истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ.....	78-85
2.7. Истилоҳоти мураккаб дар забони англисӣ.....	86-87
2.8. Ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ.....	88-91
2.9. Ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ.....	92-95

**БОБИ Ш. ШАРҲУ ТАВЗЕҲИ ЭТИМОЛОГИИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ
ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....96-151**

3.1. Шарҳи этимологии истилоҳи ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ.....	96-135
3.1.1. Истилоҳоти ҳарбии аслӣ дар забони тоҷикӣ.....	98-103
3.1.2. Истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ.....	103-107
3.1.3. Истилоҳоти ҳарбии русӣ дар забони тоҷикӣ.....	107-112
3.1.4. Истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони тоҷикӣ.....	112-117
3.1.5. Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони тоҷикӣ.....	117-121
3.1.6. Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар забони тоҷикӣ.....	121-127
3.1.7. Истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони тоҷикӣ.....	127-132
3.1.8. Истилоҳоти ҳарбии англисӣ дар забони тоҷикӣ.....	132-135
3.2. Шарҳи этимологии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ.....	136-151
3.2.1. Истилоҳоти ҳарбии аслӣ дар забони англисӣ.....	136-139
3.2.2. Истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони англисӣ.....	139-142
3.2.3. Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони англисӣ.....	142-145
3.2.4. Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар забони англисӣ.....	145-147
3.2.5. Истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони англисӣ.....	148-151

ХУЛОСА.....152-154

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ

ТАҲҶИҚ.....155

РӮЙҲАТИ АДАБИЁТ.....156-176

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ....177-178

НОМГҶИИ ИХТИСОРАҶО

А – арабӣ

АЗИ – Асосҳои забоншиносии эронӣ

АнГ – англисӣ

БҚ – Бурҳони қотей

ҒЛ – Ғиёс-ул-луғот

ЛРТ – Луғати русӣ-тоҷикӣ

ЛФ – Луғати фурс

ЛҲРТ – Луғати ҳарбии русӣ-тоҷикӣ

В – Вожаномак

Л – лотинӣ

Олм – олмонӣ

Р – русӣ

Тур – туркӣ

Фар – фаронсавӣ

ФАТ – Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ

ФБАРА – Фарҳанги бузурги англисӣ-русӣ ва русӣ-англисӣ

ФБС – Фарҳанги бузурги суҳан

ФЗТ – Фарҳанги забони тоҷикӣ

ФИХ – Фарҳанги истилоҳоти хоричӣ

ФМАР – Фарҳанги мукаммали англисӣ-русӣ

ФМШ – Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома»

ФРЗР – Фарҳанги решашиносии забони русӣ

ФРЗФ – Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ

ФРФ – Фарҳанги русӣ-форсӣ

ФФР – Фарҳанги форсӣ-русӣ

ФР – Фарҳанги Рашидӣ

ФТЗР – Фарҳанги тафсирии забони русӣ

ФТЗТ – Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ

ФФА – Фарҳанги форсии Амид

ФҲФРРФ – Фарҳанги ҳарбии форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ

ФЭЗ – Фарҳанги энциклопедии забоншиносӣ

Ю – юнонӣ

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Истилоҳоти ҳар як соҳа таърихи дуру дарозе дошта, дар раванди ташаккул ва такомули хеш ба таҳаввулоти мухталифе рӯ ба рӯ гардидааст. Ин чанба аз равобити фарҳангиву иқтисодӣ ва сиёсиву ҳарбӣ доштани мардуми форсу тоҷик бо дигар халқҳо, аз ҷумла англисҳо, олмониҳо, фаронсавиҳо ва дигар кишварҳои ғарб сарчашма мегирад, ки он ба бою ғани гардидани таркиби луғавии забон бетаъсир намондааст.

Омили дигари ҷой доштани вожаҳову истилоҳоти илмии бегона дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ боздид намудани намояндагони маъруфи фарҳангу адаби мо ба мисоли Абуабдулло Рӯдакиву Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Синову Носири Хусрав, Абдурахмони Ҷомиву Мушфиқӣ ва Аҳмади Дониш ба кишварҳои ҳамсоюву ҳамзабон ва бегона буд, ки дар натиҷаи он як зумра истилоҳоти илмии соҳаҳои мухталифи ҷомеа ба забони модарии мо дохил гардида, дар баробари истилоҳоти аслии забон ба мутахассисони соҳаҳои гуногун хизмат менамоянд.

Дар замони муосир диққати аҳли илму адаб ва олимону донишмандони забоншиносро, аз ҳама бештар, масоили мухталиф ва муҳимми истилоҳоти ҳарбӣ, истилоҳиносӣ ва роҳу воситаҳои истилоҳсозӣ дар забонҳои гуногунсохтор ҷалб намудааст. Тибқи ин омилҳо дар забонҳои гуногунсохтор олимону муҳаққиқон ба масоили омӯзиш ва таҳлилу баррасии ҷиддии роҳу усулҳои истилоҳсозӣ дар низоми истилоҳоти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, шарҳу тавзеҳ ва дақиқу равшан намудани вазифаҳои умумии мухталифи истилоҳот дар забони муосири тоҷик таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд.

Таҳқиқу баррасии истилоҳоти соҳаҳои мухталифи ҷомеа метавонад, ба масоили норавшани корбурди истилоҳот то андозае кумак расонад, зеро бархӯрди тамаддунҳо, раванди ҷаҳонишавӣ ва рӯ овардани аҳли илму адаби

фарҳанги миллӣ ба эҷоди истилоҳоти соҳавӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки масъалаи истилоҳ яке аз мавзӯҳои муҳимми рӯзмарра маҳсуб меёбад.

Омӯзиши вижагиҳои тафсири маънои истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ қор қарда баромадани шарҳу тавзеҳ ва тавсияҳои амалиеро дар назар дорад, ки барои ба як низоми муайян даровардани истилоҳоти мавриди таҳқиқ дар забонҳои муқоисашаванда мусоидат менамояд.

Истилоҳоти ҳарбӣ низ як баҳши мустақили таърихиву фарҳангии ҳар як халқу миллат ба ҳисоб рафта, баёнгари марҳилаҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули забон ба шумор меравад.

Истилоҳоти ҳарбӣ дар баробари истилоҳоти соҳаҳои дигар як ҷузъи таркиби луғавии забонро ташкил медиҳанд. Ба таври махсус бояд қайд намуд, ки истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик таърихи тулонӣ дошта, сарчашмаҳои худро аз аҳди қадим касб намудааст. Ба шарофати рушду инкишофи бемайлони забони миллӣ омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ як анғезаи нав пайдо намуд. Бинобар ин, омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ, шарҳу тавзеҳи забоншиносии ин соҳаи забон, таҳлили решашиносии мафҳуми баъзе аз истилоҳоти бостонии форсии тоҷикӣ дар соҳаи қувваҳои мусаллаҳ дар замони Истиқлол аз ҳама бештар диққати забоншиносони тоҷикро ба худ ҷалб намуд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Масъалаи таҳқиқ ва омӯзиши илмии истилоҳот яке аз мавзӯҳои бунёдиест, ки аз нимаи асри XX оғоз гардида, дар мадди назари забоншиносону истилоҳшиносони тоҷиқу рус, англис ва соири миллатҳо қарор дорад. Аз ин рӯ, ба мавзуи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ шумораи зиёди таҳқиқоти олимону донишмандон ва забоншиносони ватаниву хориҷӣ баҳшида шудаанд: М. Шуқуров [2004], С. Сулаймонов [1997], Д. Саймиддинов [1980, 1998, 2003], С. Назарзода [1991, 2003, 2013], М.Ҳ. Султон [1999, 2008], А. Мамадназаров [2013, 2015, 2020], М. Иматшоева, А. Мамадназаров, М. Муродов [2015], С. Ҷоматов [2006, 2015], Т.К. Ҷӯраев [2010], Ш. Каримов [2014], Д.С. Лотте [1961, 1968, 1982], А.А. Реформатский [1967, 1999], В.П. Даниленко [1971, 1977], Т.Л.

Канделаки [1977], Б.Н. Головин [1987], В.М. Лейчик [1989, 2009], А.А. Суперанская [2012], О. Вюстер [1979, 2003], Ч. Сейгер [1981], Г. Рондо [1980], С.В. Гринев [1966, 2008], Я.И. Калонтаров [1970], Н. Шарофов [1960, 1978], А. Юсупов [2004], Ш. Ҳайтова [2013], Қ.Ш. Тўраҳасанов [2022].

Дар забоншиносии тоҷик як зумра таҳқиқоте ба анҷом расидаанд, ки ба пажӯҳиши истилоҳоти соҳаҳои гуногун бахшида шудаанд. Масъалаҳои амалӣ ва назарии истилоҳоти забони тоҷикӣ дар мақола ва рисолаҳои таълифнамудаи забоншиносони тоҷик: М. Қосимова [2003, 2007], Д. Саймиддинов [1980, 1998], С. Сулаймонов [1997], Н. Шарофов [1978], С. Назарзода [2003, 2004, 2013], М.Ҳ. Султон [2008], А. Мамадназаров [2013, 2020], С. Ҷоматов [2015] таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Дар таҳқиқоти забоншинос М.Н. Қосимова [2003, 2007] таҳлилу баррасии истилоҳ ва шарҳу баёни қутоҳи истилоҳоти қадимаи тоҷикии асрҳои миёна таъкид шудааст.

Забоншиносии маъруфи тоҷик Д. Саймуддинов [1980, 1998] дар осори илмӣ хеш доир ба вижагиҳои истифодаи истилоҳоти соҳаҳои гуногун изҳори назар кардааст.

Муҳаққиқи дигари тоҷик М. Ҳ. Султон [2008, 2019] дар таҳқиқоти илмӣ хеш, ки ба ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмӣ асрҳои IX-XI бахшида шудааст, доир ба ҷойгоҳи истилоҳот ва шарҳу баёни истилоҳоти бахшҳои гуногуни илм ибрази андеша менамояд.

Ба ғайр аз ин, муаллиф дар рисолаҳои хеш раванди ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти илмиро дар заминаи қадимтарин осори илмӣ форсии тоҷикӣ мавриди пажӯҳиши ҳамачониба қарор дода, таҳқиқи истилоҳоти нахустосорро барои таҳлили вижагиҳои забони илм ва истилоҳоти форсии тоҷикӣ, таъйини усулҳои истилоҳосозиву истилоҳгузинӣ, доираи имконоту тавонмандиҳои забони форсии тоҷикиро дар баёни матолиби мухталифи илмӣ зарур ва саривақтӣ мешуморад.

Инчунин, роҷеъ ба низоми истилоҳот дар забоншиносии тоҷик олимону донишмандони соҳа С. Сулаймонов [1997, 2022], А. Байзоев [1992], Ш. Ҳайтова [2013],

З. Абдуллоева [2019], Қ. Тӯраҳасанов [2022] ва дигарон таҳқиқоти пурсамареро анҷом додаанд.

Дар баробари дигар масоили таҳқиқотӣ роҷеъ ба масоили алоҳидаи ин мавзӯ чанд кори илмӣ мавҷуд аст [Анварӣ, 1979; Саидов, 2013; Наджмиддинова, 1974].

Доир ба таҳқиқи низоми истилоҳот дар забони англисӣ таълифоти пуарарзиши англисшиносони рус: К.Я. Явербух [2006], О.С. Ахманова [2005], забоншиносони англис: М.Т. Кабре [1992, 2003], Ч. Сейгер [1971, 1980], Г. Рондо [1980], Г. Фелбер [1984] ва дигаронро метавон ёдовар шуд.

Доир ба масоили истилоҳ ва шарҳу баёни он дар миёни забоншиносон фикру андешаҳои мухталиф ҷой дорад.

Ч. Сейгер дар таълифоти хеш дар баробари истилоҳоти соҳавӣ мавқеи забонҳои махсусро таъкид намуда, хотиррасон менамояд, ки забонҳои мақоми байналмилалидошта дар ташаккули дигар забонҳо нақши муҳим доранд, зеро онҳо барои ба миён омадани истилоҳоти соҳаҳои мухталиф мусоидат менамоянд. Роҷеъ ба масоили истилоҳ ва истилоҳшиносӣ мавқеи худро устувор нигоҳ дошта, дар баробари олимону донишмандони дигар чунин ибрози андеша менамояд: “Ба фикру андешаи баъзе муҳаққиқон, аз миёни ҳамаи воҳидҳои луғавии забони миллӣ танҳо истилоҳот хусусияти тафсиркунандагӣ доранд” [Sager, 1981, Pp. 9-10].

Аммо аксари муҳаққиқон ин андешаро рад намуда, чунин нуқтаи назарро собит менамоянд, ки на танҳо истилоҳоти илмӣ, балки ҳар як вожаву ибораи маъмулии забон низ метавонад тафсир дошта бошад. Илова бар ин, бояд таъкид намуд, ки дар баъзе соҳаҳои махсуси илму истеҳсолот бисёр мафҳумҳои вучуд доранд, ки бо роҳу воситаҳои мухталифи забонӣ бе тафсир ифода карда мешаванд.

О. Вюстер дар асараш “Introduction a la theoria general de la terminologia y a la lexicografia terminological. Primera edicion septiembre de 1998” [Wüster, 2003] дар бораи истилоҳ ибрози андеша карда, таъкид менамояд, ки

ҳангоми интиҳоби истилоҳоти соҳавӣ дар забонҳои миллӣ бояд аз ҳама бештар ба истилоҳоти лотиниву юнонӣ афзалият дода шавад.

Муаллифи мазкур дар асари худ “Муқаддима ба назарияи умумии истилоҳшиносӣ ва лексикографияи истилоҳӣ” (“Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography”) равияи махсуси худро дар ин масъала ба миён овардааст [Wüster, 1979, Pp. 11-18].

Олимону донишмандони рус низ доир ба истилоҳоти мухталифи соҳавӣ фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудаанд.

Олимони рус А.А. Реформатский [1961], Д.С. Лотте [1961], Л.В. Виноградов [1938, 1947], В. П. Даниленко [2011], Э.Т. Белан [2009] роҷеъ ба масоили мансубияти истилоҳ, табдили калимаи маъмулӣ ба истилоҳи соҳавӣ, низоми истилоҳот, мушкилоти тарҷумаи истилоҳот, бартарии истилоҳоти байналмилалӣ, меъёрҳои интиҳоби истилоҳот ва мавқеи онҳо дар ташаккули забони илм иброи андеша намудаанд.

Таҳқиқоти пураарзиши М.Н. Қосимова “Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷикӣ” [2007] ва забоншинос М.Х. Султон “Истилоҳоти илмӣ “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ” [1999] ба масъалаҳои муҳимми истилоҳоти қадима дар осори забоншиносии садаҳои X-XI, масоили истилоҳосозӣ ва истилоҳофаринии форсии тоҷикии асари Абурайҳони Берунӣ “Китоб-ут-тафҳим” бахшида шудаанд.

Қобили тазаккур аст, ки оид ба назарияи истилоҳоти ҳарбӣ ва шарҳу тавзеҳи лексикографияи истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муосири тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ асари мукаммали таҳқиқотие дар забоншиносии тоҷику англис вучуд надорад. Дар баробари ҳамаи ин, қайд намудан лозим аст, ки луғатномаву фарҳангномаҳои дар забонҳои муқоисашаванда ва дигар забонҳо ба қадри кофӣ мавҷуданд, ки дар онҳо истилоҳоти байналмилалӣ ҳарбӣ ҷамъоварӣ шуда, шарҳу баён ёфтаанд. Аз ҷумла, А. Мамадназаров, М. Иматшоев, М. Муродов дар “Луғати мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика” [2015], А. Мамадназаров “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ” (2015), А.С. Катсев [2013], Е.И. Курянов [1993], Д.Х. Чонстон “Англо-русский словарь по средствам массовой информации [2003], Ч. Орлебар “Encyclopedia of

international media and Communications” the Practical media Dictionary” [2003], P.B. Хадсон [1987], А.А. Князев [2002] истилоҳоти мухталифро шарҳ додаанд.

Дар баъзе мавридҳо барои тақвият додани маънои истилоҳии ин ё он мафҳуми ҳарбӣ аз луғатномаву фарҳангномаҳои зерин низ истифода намудем: “Фарҳанги форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ”-и Г.Г. Алиев [1972], “Вожаномак”-и Абдулҳусайни Нӯшин [1365], “Фарҳанги форсии Амид” [1362], “Луғати фурс”-и Абумансур Аҳмад бинни Алӣ Асадии Тӯсӣ [1336], “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин бинни Чалолиддини Ромпурӣ [1987], “Фарҳанги Рашидӣ” [1337], “Бурҳони қотъ”-и Муҳаммад Хусайн бинни Халафи Табрезӣ [1330-1335] ва ғайра.

Дар баробари як қатор таҳқиқоти баанҷомрасида то имрӯз дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва дигар забонҳо оид ба таҳлили муқоисавии шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатҳои муносири тафсирии забонҳои тоҷикиву англисӣ рисолаи илмие рӯйи қор наомадааст. Аз ин нуқтаи назар, мавриди таҳқиқ қарор додани мавзӯи мазкур саривақтӣ буда, аҳаммияти муҳими назарию амалӣ дорад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Мавзӯи таҳқиқот бо барномаҳои таълимӣ ва масоили омӯзиши истилоҳшиносӣ истилоҳсозии ҳарбӣ иртиботи бевосита дошта, ба нуқтаҳои асосии барномаҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 августи соли 2019, № 438 “Дар бораи Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои тоҷикиву англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030” мувофиқат мекунад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқи диссертатсионӣ бо роҳи таҳлили муқоисавӣ ва таҳқиқи умумӣ мавриди омӯзиш қарор додани шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатномаҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Барои амалӣ намудани масоили мазкур ҳалли вазифаҳои зерин ба назар гирифта шудаанд:

- дақиқу равшан намудани мақсад ва вазифаҳои истилоҳоти соҳаи қувваҳои мусаллаҳ дар низоми истилоҳот дар забонҳои гуногунсохтор;
- муайян намудани нақши истилоҳоти иқтибосии забонҳои арабӣ, юнонӣ, лотинӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, итолиёӣ, ҳолландӣ, полякӣ дар ғановатмандсозии истилоҳоти миллии ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар даври Истиқлол;
- таҳқиқи истилоҳоти ҳарбии даврони бостон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- шарҳу тавзеҳи моҳият ва мафҳуми истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, нақши забон ва истилоҳоти ҳарбӣ дар низоми истилоҳсозии ҳарбӣ;
- муайян намудани унсурҳои истилоҳсоз истилоҳсозии соҳаи ҳарбӣ;
- таҳлили муқоисавӣ ва дақиқу равшан намудани нақши истилоҳоти мухталифи ҳарбӣ дар фарҳангномаҳои қадим дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- шарҳу тавзеҳи баъзе аз истилоҳоти байналмилалӣ дар соҳаи амалиёти ҳарбӣ дар забонҳои гуногунсохтор;
- шарҳу тавзеҳи забоншиносии истилоҳоти байналмилалии соҳаи ҳарбӣ дар кишварҳои мухталифи дунё;
- шарҳу тавзеҳи лексикографии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани вижагиҳои умумӣ ва фарқкунандаи истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.

Объекти таҳқиқ истилоҳоти ҳарбии забонҳои муосири тоҷикӣ ва англисӣ буда, бо роҳи воситаҳои санҷишу муқоиса дақиқу равшан намудани хусусиятҳои маъноӣ ва корбурди истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ мебошад.

Пердмети таҳқиқ, пеш аз ҳама, воҳидҳои истилоҳии соҳаи ҳарбӣ ба шумор меравад, ки меъёри интихоби сартосарии истилоҳоти мазкур дар асоси сарчашмаҳои дақиқ анҷом дода шудааст, ки аз қабилӣ луғатҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ, луғатномаву фарҳангномаҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ ва дигар луғатномаҳои тафсирии истилоҳоти ҳарбӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд. Ҳангоми таҳқиқ зиёда аз 1600 адад воҳидҳои луғавии истилоҳии ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва зиёда аз 1400 истилоҳи ҳарбӣ дар забони англисӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назарии таҳқиқро асарҳои бунёдию назариявии забоншиносӣ ташкил медиҳад, ки ба ин осори забоншиносони рус: В.В. Виноградов, В.С. Расторгуева, А.А. Реформатский, С.Д. Лотте, В.П. Даниленко, тоҷик: Д. Саймиддинов, С. Назарзода, С. Сулаймонов, А. П. Чамшедов, Ш. Рустамов, Р. Ғаффоров, А. Мирзоев, Х. Шанбезода Мамадназаров, С. Ҷоматов, Ҳ. Саидзода ва дигар муҳаққиқоне, ки ба масъалаҳои муқоисавӣ-типологии омӯзиши ин забонҳо дахл намудаанд, ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Ҳангоми таҳия, тасниф, коркард ва таҳқиқи маводи диссертатсия методи асосии зерини забоншиносӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд: усули муқоисавӣ – дақиқу равшан намудани хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда; усули таснифоти сохторӣ-маъноии истилоҳоти ҳарбӣ; индуктивӣ-дедуктивӣ – бандубасти маводи назарӣ ва амалӣ, Ҳамчунин, равиши таҳқиқ ва осори илмии забоншиносони ватаниву хориҷӣ, аз ҷумла М. Н. Қосимова, Д. Саймиддинов, Ш. Рустамов, С. Ҳалимов, С. Назарзода, С. Сулаймонов, А. Мирзоев, Р. Ғаффоров, Б. Ниёзмамадов, М. Исмагуллоев, М. Ҳ. Султон, А. Мамадназаров, А. Байзоев, Ҳ. Саидзода, С. Ҷоматов, А. Юсупов, Ш. Ҳайтова, Л. П. Крисин, О. Д. Мешков, В. С. Расторгуева, А. И. Смирнитский,

И. П. Иванова, З. А. Харитончик, Н. В. Фомина, Қ. Тохирова, Қ. Ш. Тӯраҳасанов ва дигарон истифода шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Ба унвони сарчашмаҳои таҳқиқ фарҳангҳои тафсирии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, фарҳангу луғатномаҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, русӣ-тоҷикӣ, луғатҳои тафсирии истилоҳоти ҳарбӣ истифода гардидаанд. Ҳамзамон, дар ҳолатҳои зарурӣ барои исбот ва тақвияти фикру андешаҳо аз осори таълифнамудаи забоншиносони тоҷику англис низ истифода намудем.

Навгони илмӣ таҳқиқ. Дар кори диссертатсионӣ мазкур шарҳу тавзеҳи забоншиносӣ ва решашиносии истилоҳоти ҳарбӣ бори нахуст дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи фарҳангномаҳои муосири тафсирии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлилу баррасӣ шуда, ҳамчунин тавсифи сохторӣ - маъноӣ ва маъноӣ истилоҳӣ истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқ боз дар он зоҳир мегардад, ки роҳу воситаҳои мухталифи истилоҳсозии ҳарбӣ муайян гардида, истилоҳоти ҳарбии аслии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дақиқу равшан карда шудаанд.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- таҳлили мавзӯи диссертатсияи мазкур нишон дод, ки асос ва ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз дар замони марҳилаи рушду инкишофи забони форсии тоҷикии қадим гузошта шуда буд;
- дақиқу равшан гардид, ки низоми истилоҳсозии истилоҳоти ҳарбӣ бо пешванду пасвандҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле ғаъол мебошад;
- бо пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле маъмул буда, дар ҳар ду забон мутадовил мебошанд;
- муайян карда шуд, ки дар байни ибора-истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикиву англисӣ ҷузъҳои мухталифи забонӣ иштирок намудаанд;

– таҳлили бахши решашиносии истилоҳоти ҳарбӣ нишон дод, ки шумораи истилоҳоти аслии забони тоҷикӣ ва англисӣ дар баробари забонҳои дигари байналмилалӣ ҷойгоҳи махсус дошта, қисми бештари истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ аз калимаҳои иқтибосии латиниву юнонӣ ва қисми зиёди истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии арабӣ ташаккул ёфтаанд.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ дар он аст, ки ҳулосаву натиҷаҳои бадастомада ҳамчун сарчашма барои омӯзиши минбаъдаи истилоҳоти ҳарбӣ метавонад, мавриди истифодаи васеъ қарор дода шавад.

Маводи ҷамъовардашудаи таҳқиқ метавонад ҳамчун восита ва ё дастури таълимӣ барои мутахассисони соҳаи истилоҳот, забоншиносони муқоисавӣ ва Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон хидмат намояд. Луғат ва истилоҳоти ҷамъовардашуда дар бахши назария ва амалияи тарҷумаи матнҳои таҳассусӣ, ҳангоми таҳия намудани луғатномаҳои тафсирий ва соҳавӣ метавонад истифода шавад. Натиҷаҳои амалии таҳқиқро барои омода намудани воситаҳои таълимӣ ва таҳияи луғатномаҳои ҳарбӣ истифода намудан мумкин аст.

Мутобиқати мавзӯи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба ихтисоси илмӣ 10.02.20 –Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат менамояд.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки аввалин маротиба таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳарбиро дар заминаи фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода, дар зимн шарҳу тавзеҳи этимологии истилоҳоти ҳарбиро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба риштаи таҳлил қашидааст. Саҳми диссертант боз дар он аст, ки дар муддати 7 сол ба ҷамъоварии маводи илмӣ, таснифи мавод ва навиштани рисолаи илмӣ машғул шуда, дар робита ба ин масъала мақолаҳои илмӣ таълиф намуда, дар конференсҳо бо маърузаҳои илмӣ баромад кардааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Аз рӯйи мавзуи таҳқиқ дар конференсияҳои анъанавии солонаи кафедра (2018-2024), конференсияҳои байналмилалӣ “Масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби таҳсилоти олии “ (Душанбе, 2023) ва “Масъалаҳои назариявӣ ва амалии забоншиносии типологӣ-муқоисавӣ, забоншиносии тоҷик ва усулҳои нави омӯзиши забонҳои хориҷӣ” (Душанбе, 2023), маърузаву мақолаҳо ва гузоришҳои илмӣ пешниҳод намудааст, ки феҳристи он дар охири автореферати рисола оварда шудааст.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи умумидонишгоҳии забони англисӣ ва таърихи забон ва типологияи факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (қарори №10 аз 20.04.2024) муҳокима гардида, барои Ҳимоятавсия қарда шудааст.

Нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Нуқтаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 10 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 7 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёт ва нашри таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия таркиб ёфта, аз 178 саҳифаи ҷопи компютерӣ иборат аст.

БОБИ I

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲЛИЛ ВА ОМУЗИШИ МУҚОИСАВИИ ИСТИЛОҶОТИ ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҶОИ ГУНОГУНСОХТОР

Ташаккул ва таҳаввулоти истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ таърихи тулонӣ дошта, аз давраҳои аввали ташаккули забон сарчашма мегирад. Тавре ки маълум аст, таҳаввулоти босуръати соҳаҳои мухталифи илм дар замони муосир, аз ҷумла дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ ва шоҳаҳои мухталифи он, дар алоқамандӣ бо такмилу тадвини андешаҳо ва тақомули низоми истилоҳоти ҳарбӣ ба амал меояд.

Дар баробари рушду тақомули бемайлоии техника ва таҷҳизоту воситаҳои нави ҳарбӣ низоми махсуси истилоҳоти ҳарбӣ ба вучуд меояд. Мо низ саъй намудем, ки ташаккул ва тақомули истилоҳоти ҳарбиро дар заминаи фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун як самти таҳқиқ дақиқу равшан намуда, истилоҳоти ҳарбиро ҳамчун як низоми муайян мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем.

Ташаккули истилоҳоти ифодакунандаи мафҳумҳои мухталифи ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ аз манбаъҳои хеле қадим сарчашма гирифта, падидаи мазкур дар ин соҳа беҳтар ба мушоҳида мерасад.

Аксари чунин вожаҳои истилоҳот дар истилоҳосозиву истилоҳофаринии соҳаи ҳарбӣ нақши муассир доранд. Аҳамияти таҳқиқи мавзӯи мазкур, пеш аз ҳама, дар таъйини хусусиятҳои истилоҳоти ҳарбӣ зоҳир мегардад. Таълифи рисолаи мазкур дар ҳаллу фасли масоили танзими истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат мекунад. Пажӯҳише, ки дар ин замина анҷом дода шудааст, ба таҳлилу баррасии минбаъдаи ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар солҳои минбаъда роҳро ҳамвор менамояд.

1.1. Таҳқиқи асосҳои назариявии истилоҳоти харбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Масоили омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳот ва вожашиносӣ дар илми забоншиносӣ яке аз вазифаҳои муҳимм ба шумор рафта, аз даврони классикӣ то ба имрӯз таваҷҷуҳи олимону забоншиносон ва истилоҳшиносони ватаниву хориҷиро ба худ ҷалб намудааст. Дар натиҷаи таҳлилҳо маълум гардид, ки баромади мафҳум ва моҳияти “истилоҳ” ба охири садаи XIX ва ибтидои асри XX рост меояд. Ҳарчанд ки сарчашмаҳои таърихи пайдоиши истилоҳот аз осори классикӣ маншаъ мегирад, аммо ташаккули истилоҳот ва омӯзиши ҳамаҷонибаи он дар замони истиқлол аз нигоҳи тоза мавриди таҳқиқ қарор гирифт. Вале дар замони муосир бошад, ин марҳиларо ба асрҳое, ки дар боло зикр намудем, нисбат медиҳанд. Роҷеъ ба омӯзиши ин ё он соҳа то оғози асри XX таҳқиқоти илмие ба мушоҳида намерасад.

Олимону донишмандон ва муҳаққиқони соҳаҳои мухталиф ба хусусиятҳои корбурди истилоҳот таваҷҷуҳи хосса зоҳир наменамуданд, зеро мавриди истифодаву истеъмол қарор додани он аз ҷониби ғайримутахассисон маҳдуд гардида буд.

Назарияҳои аввалини забоншиносӣ роҷеъ ба истилоҳот танҳо дар аввалҳои асри XX ба миён омаданд, ки муаллифон истилоҳро ин тавр шарҳу тавзеҳ додаанд: 1). Истилоҳот дар баробари калимаҳои умумистеъмоли ва ё дигар луғатҳои маъмулӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд. 2). Истилоҳот бо формула ва ё шакли қолабҳои риёзӣ ва кимийӣ шабоҳат дошта, дар низоми истилоҳии вожаҳои соҳавӣ мавқеи хосса дорад. 3). Истилоҳот ҳамчун нишонаҳои нейтралӣ “иероглифҳо” маҳсуб доништа шуда, ба мафҳум шабоҳати бештар дорад. [Даниленко, К.Ч.].

Таъкид бояд намуд, ки таҳқиқоти анҷомдодаи олимону донишмандон ва забоншиносони ватаниву хориҷӣ бештар ба мавзӯҳои умдаи истилоҳ ва

истилоҳшиносӣ, истилоҳоти алоҳидаи ин ё он соҳаи илм, низоми истилоҳот ва ё ҳамгунсозии истилоҳот мансуб аст.

Тавре ки ишора намудем дар нимаи аввали асри XX забоншиносон ва муҳаққиқони соҳаи истилоҳот на танҳо ба таҳқиқи истилоҳоти соҳаҳои алоҳида, балки ба масоили коркард ва таҳлили истилоҳоти нав низ дахл намудаанд, ки бесабаб набуд. Тавачҷух ва назари забоншиносону истилоҳшиносон ба масоили шинохти истилоҳот тасодуфӣ набуда, аз нигоҳи онҳо яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи он аз вожаҳои маъмулии забон ин якмаъноии он ба шумор рафта, муайян намудани мафҳум ва моҳияти ҳуди истилоҳ ин як масоили муҳимми назарияи истилоҳшиносӣ маҳсуб доништа мешавад.

Дар сарчашмаҳои илмии забоншиносӣ доир ба ҷойгоҳи вожа-истилоҳ ва тафовути он аз калимаҳои умумистеъмоли фикру андешаҳои забоншиносон якрангу яксон набуда, бархе аз олимону донишмандон бар он назаранд, ки вожа ва истилоҳ дар баробари ҳамдигар мавқеи хоса доранд.

Забоншиноси рус А.А. Реформатский бо истилоҳ ҳамрадиф будани вожаҳои маъмулии забонро ғайримақбул доништа, таъкид мекунад, ки истилоҳ вожаи мустақим буда, ҳангоми истифода хусусияти муайяни маънову луғавиро ба худ касб менамояд [А.А. Реформатский].

Дар масъалаи омӯзиши истилоҳ ё худ вожа мактаби истилоҳшиносии С.Д. Лотте фикру ақидаи пешқадамеро пешниҳод намуда, якмаъноиро аз талаботҳои асосӣ ва ё хусусияти фарқкунандаи шинохти истилоҳот ба қалам медиҳад. Бо дарназардошти муҳиммияти масъалаи мазкур пайравони мактаби забоншиносии С.Д. Лотте истилоҳро ҳамчун вожаи махсуси соҳавӣ, ки аз рӯйи маъно ва сохтори дастурӣ ба калимаи умумистеъмоли муқобил меистад, таърифу тавсиф намудаанд.

Дар баробари дигар хусусиятҳо яке аз нишонаҳои асосӣ ва аз дигар воҳидҳои луғавии забон бартарият ва афзалият доштани истилоҳ ин муназзам будани он маҳсуб доништа мешавад. Дар доираи илми забоншиносӣ таҳқиқоти истилоҳшиносӣ ин фикру андеша аввалин маротиба аз ҷониби С. Д. Лотте

пешниҳод гардида буд, ки қобили қабули ҳамагон доништа шуд. Забоншиноси маъруф С. Д. Лотте таъкид менамояд, ки “ҳар як истилоҳ дар таркиби луғавии забон дар якҷоягӣ бо истилоҳоти соҳаҳои дигар мавқеи муайян дошта, дар низоми истилоҳии забон ба меъёрҳои муайян ҷавобгӯ будани он аз худи вожа-истилоҳот вобаста аст”. [Лотте, 1961: 14]. Бояд иқрор шуд, ки низоми истилоҳӣ дар таркиби луғавии забон аз ҷониби забоншиносон ва муҳаққиқони соҳа Герд [1981: 12], А.А. Реформатский [1981: 121], Сороколетов [1981:12], А.В. Суперанская [2007, 2008, 2004], мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, забоншиносони ватаниву хориҷӣ бар он ақидаанд, ки таърихи истилоҳот ва истилоҳшиносӣ бо таълифоти нахустини О. Вюстер ва Д. С. Лотте вобастагии ногусастанӣ дорад.

Олими рус Д.С. Лотте бо аввалин таълифоти хеш “Вазифаҳои навбатии истилоҳшиносии илмию техникӣ” (1931) ва О. Вюстер дар асари худ “Меъёриқунонии байналмилалӣ забон дар техника, махсусан дар электротехника”, (*international Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*, 1931) ба истилоҳшиносӣ ҳамчун як бахши илм асос гузошта буданд, ки баъдан забоншиносону муҳаққиқони соҳаи истилоҳот бар пояи он таълифоти доманадоре анҷом доданд, ки аз ҷумлаи он таҳқиқоти Ҷ. Сейгер “Вожаномаи истилоҳотии дар терминология истифодашуда (B. De Besse, B. Nkwenti-Azeh, J. Sager Glossary of Terms Used in Terminology, 1997), А. Рей “Истилоҳшиносӣ: номҳо ва мафҳумҳо” (A. Rey. La terminologie: norm et notions, 1979) ва “Муқаддимаи истилоҳшиносӣ” (Essays on Terminology, 1995), Р. Чекендоф “Семантика ва дониш” (R. Jackendoff. Semantics and Cognition, 1983-1999), Ҳ. Пичтва Ҷ. Драскау “Истилоҳшиносӣ: муқаддима” (H. Picht, J. Draskau. Terminology: an introduction, 1985) ва дигарон ба ташаккул ва тақомули назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, истилоҳофаринӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳ дар забоншиносии англисӣ ва аврупоӣ саҳми сазовор гузоштаанд.

Дар масоили истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забони англисӣ нақши Ч. Сейгер хеле назаррасе буда, асари ӯ бо номи “Забонҳои махсуси англисӣ: принципҳо ва амалия дар илму фановарӣ” мавқеи хосе дорад.

Тавре болотар таъкид намудем, андеша атрофи мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ мухталиф буданд. Дар соҳаи истилоҳшиносӣ ҷавобан ба назарияи умумии истилоҳотии О. Вюстер фикру андешаҳо ва равияи нав бо номи назарияи коммуникативӣ ба миён омад, ки асосгузори ин равия забоншинос М.Т. Кабре (M.T. Cabre) маҳсуб дониста мешавад. Бартарии назарияи М.Т. Кабре дар муқоиса бо муҳаққиқони дигар дар он аст, ки ӯ истилоҳотро *sets of condition*, яъне ҳамчун шабакаи шартҳо “ба қалам додааст”. Ба хотири дарки масъала ва маҳорату малакаи таҳлили воҳидҳои истилоҳотӣ М. Кабре аз “назарияи дарҳо” истифода намудааст. Тибқи назарияи ӯ концепт ҳамчун ҷисми фазой-бисёррӯя тасаввур карда шавад ва дар баробари ин, шумораи рӯяҳо метавонад мухталиф бошад. Шумораи рӯяҳо дар се андоза, яъне маърифатӣ, забоншиносӣ ва коммуникативӣ тасвир гардида, ҳар андоза як дар аст ва ҳангоми интиҳоби ҳар як дар дарҳои дигарро набояд фаромӯш кард [Cabre, 2003, pp. 181, 185-191].

Дар забоншиносии рус низ доир ба масоили муҳимми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ фикру андешаҳои ҷолиб ва пешқадам рӯйи кор омаданд, ки қору фаъолият ва таҳқиқоти доманадори онҳо минбаъд дар асоси назарияи Д. С. Лотте идома меёфт. Ҳамин тариқ, дар заминаи равияи мактаби истилоҳшиносии русу шуравӣ олимону донишмандон ва забоншиносони маъруф В. П. Даниленко. Т. Л. Канделаки, Б. Н. Головин, В. М. Лейчик, С. В. Гринёв таҳқиқоти доманадоре анҷом доданд.

Масъалаи таҳқиқи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷик аз ҷониби забоншиносон Д. Саймуддинов. С. Сулаймонов, С. Назарзода, М. Қосимова, А. Мамадназаров, М.Ҳ. Султон, Н. Шарофов, А. М. Байзоев, Ш. Ҳайтова. А. Юсупов, С. Ҷоматов, Қ.Ш. Тӯраҳасанов, ва дигарон мавриди омӯзиши ҳаматарафа қарор гирифтааст.

Дар забоншиносии тоҷик роҷеъ ба ҷараёни ташаккул ва тақомули истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ ва роҳҳои пурраву мукамал намудани низоми истилоҳии он танҳо аз солҳои шастум оғоз гардида, асарҳои мухталифи илмие ба миён омаданд.

Доир ба қорбурди истилоҳоти соҳаи матбуоти тоҷик бархе аз забоншиносон ба хулосае меоянд, ки барои ифодаи мафҳуми мушаххас дар доираи як забон ва як низоми истилоҳӣ мавҷудият ва мавриди истифода қарор додани ду воҳиди луғавӣ ғайри қобили қабул мебошад [Бухоризода, 1961, с. 40-44].

Донишманди тоҷик М. Шакурӣ дар осори илмии худ масоили истилоҳгузинӣ, истифодаи вожаҳои решагӣ, яъне истилоҳшавии калимаҳо, хушоҳангии тарзи талаффуз дар истилоҳотро таҳлилу баррасӣ намуда, бар он андешаанд, ки “ҳар калимаи маъмулии забон истилоҳ шуда наметавонад. Барои табдили калима ба истилоҳ як вақту замони муайян лозим аст. Аз ин рӯ, аз рӯйи қоидаи истилоҳсозиву меъёрҳои интихоби истилоҳот ҳар калимаи маъмулии забонро дар мақоми истилоҳӣ қарор додан ҷоиз нест [Шукуров, 1991, с. 200-203].

Муҳаққиқони тоҷик П. Нуоров дар рисолаи илмии хеш “Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ” ва Н. Шарофов дар таҳқиқоти худ “Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик” роҷеъ ба масоили таърихи ташаккул, таҳаввули забони илм, мушкилоту душвориҳо, хусусиятҳои умумиву фарқкунандаи истиҳоти илмӣ-техникӣ, интихоби истилоҳот, масоили мухталифи вожагузинии забони илмӣ-техникии тоҷикӣ дар замони шуравӣ фикру андешаҳои ҷолиб ибраз намудаанд [Н. Шарофов, 1960, П. Нуоров, 2006 с,114-119].

Дар замони истиқлолият олимону донишмандон ва забоншиносони тоҷик ба таҳқиқ ва омӯзиши масоили муҳимми истилоҳшиносӣ рӯй оварда, дар ин масъала то андозае муваффақ ҳам шуданд.

Масалан, А.М. Байзоев дар таҳқиқоти илмии хеш зери унвони “Забони “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино: истилоҳот ва калимасозӣ” (1992) нақши

Ибни Синоро дар ташаккули истилоҳоти тоҷикӣ, истилоҳшавии калимаҳои маъмулии забон ба таври фарох арзёбӣ намудааст. [1992].

Олими шинохта А.Холиқов дар заминаи омӯзиши таълимоти ҳуқуқии Авесто исбот намудааст, ки дар ҳаёти ҷомеаи ориёитаборони қадим аз ибтидои асрҳои миёна як низоми муқаммалӣ ҳуқуқӣ ҳукмфармо буд, ки сарчашмаи онро Авесто ба шарҳу тафсириҳои ба он бахшидашуда ташкил меодаанд.

Забоншиносии маъруф дар осори таълифнамудаи хеш (2003; 2004; 2013; 2015) доир ба масоили мухталифи истилоҳот, аз ҷумла, оид ба истилоҳсозӣ, таърих ва ташаккули истилоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ, масъалаҳои назарии истилоҳот таҳқиқоти пураҷише анҷом додааст.

Аз зумраи дигар осори ба мавзӯи таҳқиқшаванда хеле алоқаманд, ки дар солҳои охир ба анҷом расониданд, таҳқиқоти хеле ҷолиб ва доманадори олими тоҷик М.Н. Қосимова “Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик” ва “Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ” мебошанд, ки дар онҳо муаллиф дар заминаи омӯзиши мӯшиқонаи бархе аз шоҳкориҳои ниёгонамон намунаҳои зиёди истилоҳоти қадимаи тоҷикиро аз рӯйи хусусиятҳои забонӣ ва соҳаи қорбурдашон тасниф намудааст [М. Қосимова, с. 2003, 2007].

Донишманди тоҷик М.Ҷ. Султонов дар осори илмӣ хеш таҳти унвони “Истилоҳоти илмӣ”-и “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ [2003] ва “Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ форсии тоҷикӣ (дар заминаи осори илмӣ асрҳои IX-XI)” [2008] доир ба раванди ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣ дар заминаи қадимтарин осори илмӣ форсии тоҷикӣ, дарӣ, таъйини шеваҳои истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, доираи имконоту тавонмандии забони форсии тоҷикӣ дар баёни матолиби илмӣ таҳқиқоти пураҷише анҷом додааст.

Дар баробари он ки Н. Шарофов дар рисолаи худ роҷеъ ба истилоҳоти иҷтимоӣ сиёсӣ, истифодаи вожаҳои русӣ байналмилалӣ, махсусан, ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ ва Ҷ. Саидов дар рисолаи хеш таҳти унвони “Военная терминология в таҷикском и англиском языках (2013, 336 с.) таҳқиқот анҷом дода бошанд ҳам, вале гуфтаиш меояд, ки ҳанӯз ташаккул ва

такомули истилоҳоти ҳарбӣ дар луғатномаҳои тафсири ва дигар осори классикӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ, дар маҷмуъ мавриди пажӯҳиши густурда қарор нагирифтааст ва таҳқиқоте, ки шеваҳои асосии истилоҳнигориву истилоҳгузиниро дар луғатномаҳои тафсири ба таври мушаххас таъйин намояд, ба вуҷуд наомадааст. Бо дарназардошти ин масъала таҳлили муқоисавии вожаҳои ҳарбӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ айни мудао мебошад.

Донишманди тоҷик Садриддин Айнӣ, ки доир ба мақоми забони тоҷикӣ таълифоти доманадоре дорад, дар мавриди истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ чунин андешаи хешро баён менамояд: “Забони осори классикии мо содатарин ва софтарин забонҳои классикони Эрон аст ва дар он истилоҳоти зиёди ҳарбӣ нуҳуфтааст” [Куллиёт, ҷ.1. Душ, 1963, с-41-77].

Таъйиди ин фикру андешаи устод С.Айнӣро дар таълифоти Э.Браун чунин дармеёбем: “Осори классикии мо аз лиҳози таҳқиқоти луғавӣ, бешак, дорои эътибор ва аҳаммияти бисёр буда, калимот ва истилоҳоти ҳарбӣ дар он ҷойгоҳи хосса доранд” [Таърихи адабиёти Эрон (тарҷумаи форсии Б.Алавӣ), [Техрон, 1935, с. 211-214].

Парвиз Нотили Хонларӣ дар асари худ бо номи “Силоҳ ва ҷанг дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ [Техрон, 1931. IX-XI] доир ба вожаҳои ифодагари мафҳуми амалиёти низомӣ, ҳайати фармондеҳон, дараҷа (рутба)-и низомӣ ва созу барги ҳарбу набард фикру андешаҳои ҷолиб иброз намудааст. Дар мавриди вожаҳои ҳарбӣ Ф.П. Сороколетов низ дар асари хеш “Производственно-терминологическая лексика в прозе после Великой Отечественной войны” [АКД, Л., 1952] дар бораи вожаҳои ҳарбӣ чунин ибрози андеша намудааст: “Асаре бо номи “Шоҳнома” саросар луғати ҳарбиро фаро гирифтааст” [Сороколетов, с. 6].

Истилоҳи “ҳарбӣ” ҳанӯз дар сарчашмаҳои классикӣ ба мушоҳида мерасад. Истилоҳи “ҳарбӣ” ҳамчун сифат ба маънои: 1. низомӣ; интизоми ҳарбӣ, қувваҳои ҳарбӣ, хидмати ҳарбӣ; 2. Касе, ки дар хидмати ҳарбӣ бошад.

Истилоҳоти “ҳарб” бошад, калимаи арабӣ буда ба маънои “корзор”, “разм”, “набард” далолат мекунад. [ФЗТ. 551]. Инчунин истилоҳи “ҳарб” чунин шарҳу

баён ёфтааст: чанг, набард, ҳарбу зарб, чангу кушокушӣ, задухӯрд. [ФТЗТ, с. 495].

Дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” низ истилоҳи “ҳарб - harb” ба маънои “война”, “битва”, “сражение” ва “схватка” омадааст. Истилоҳи “ҳарбӣ - harbi” бошад, ба маънои шахсии низомӣ, “военный”, “воинский”; 2. “воин” омадааст [ФФР, с. 496].

Бо усули аз як реша, яъне иштиқоқшавии калимаҳо чанд калимаи решагии ҳарбӣ” ба миён омадааст: “ҳарб” - harb; ҳарбӣ - harbi, ҳарбгоҳ - harbgah = театр военных действий, поле боя, сражения. Мухориб - 1. сражающийся, воюющий: 2. боец, воин; мухориба - 1. бой, сражение, битва; 2. война [ФФР, с. 497].

Ҳамчунин дар бораи истилоҳоти ҳарбӣ дар таълифоти И. Ализода “Сухане чанд оид ба “Луғати Шоҳнома”-и Фирдавсӣ [Сталинобод; 1952], Абдулхусайни Нӯшин, “Вожданомаи ҳарбӣ” [Душанбе; 1970], Ризозода Шафақ , “Фарҳанги “Шоҳнома” [Техрон, 1971] маълумоти ҷолиб ба даст овардан мумкин аст.

Тавре дар боло зикр гардид, истилоҳи “ҳарбӣ” ва “низомӣ” бо ҳам муодил буда, дар баробари ҳамдигар истифода мешаванд.

Истилоҳи “низомӣ” калимаи арабӣ буда, чунин маъниҳо дорад. 1. Ҳарбӣ, чангӣ: киштии низомӣ, минтақаи низомӣ. 2. Мансуб ба қушунҳои расмӣ ва доимӣ; аскарӣ низомӣ- аскарӣ қушунҳои доимӣ. 3. Хизматчии ҳарбӣ (дар рутбаҳои гуногун); либоси низомӣ-пӯшоки хоси низомӣ, либоси ҳарбииён [ФТЗТ, с. 912].

Истилоҳи “низомӣ-nizami” дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ”чунин шарҳу баён ёфтааст: “низомӣ” - 1. военный; 2. военнослужащий”. Дар робита бо калима-истилоҳи “низомӣ” чунин таркибҳо ба миён омадаанд: ҳукумати низомӣ - военное положение; додгоҳи низомӣ - военный трибунал; минтақаи низомӣ - военный округ; ғайринизомӣ - гражданский; низомӣ кардан - милитаризовать; низомнома - 1. устав; низомномаи дохилӣ - устав внутренней службы; низомвазифа - воинская повинность; обязательная военная служба; қонуни низомӣ - закон о воинской повинности [ФФР, с. 647].

Танҳо аз солҳои 80-уми асри гузашта сар карда якчанд луғатномаву фарҳангномаҳои дузабонаи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф ба нашр расиданд. Маҳз дар ҳамин давра ба тартиб даровардан ва нашри луғатҳои истилоҳоти соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ оғоз шуд, ки яке аз онҳо ба қалами Г. Г. Алиев тааллуқ дорад. [Г.Г.Алиев. Персидско-русский и русско-персидский военный словарь”. Военное изд-во. МО СССР, М; 1935].

Ҳамин тариқ, луғатномаву фарҳангҳои мухталиф рӯйи қор меомаданд. Ҳудуди тамоюли пешрафти таҳқиқот доир ба истилоҳот ба рушду инкишофи таърихи фарҳанг ва забони халқҳо, сатҳи ташаккули фарҳангии онҳо дар муддати асрҳо вобастагии ногусастание дорад. Раванди ташаккул ва таҳаввули бою ғанисозии истилоҳоти ҳарбии тоҷикиро бояд махсус таъкид намуд, ки дар он низоми истилоҳотии ҳарбӣ нақши муҳимм мебозад. Истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ бо мурури замон аз ҳисоби дигар забонҳо васеъ ва ғановатманд мегардад.

Доираи қорбурди лексикаи истилоҳоти иқтибосии ҳарбӣ бо характери мафҳумҳои нави илмию техникаӣ ва ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ иҷтимоӣ муайян карда мешавад. Таҳлилу баррасии истилоҳоти соҳавӣ яке аз масоили муҳимм ва душвортарини ҳар як забон маҳсуб мешавад. Доир ба ин масъала забоншиносон ва донишмандони тоҷик ба муваффақиятҳои назаррасе ноил шуда бошанд ҳам, то ҳол паҳлуҳои мухталифи баъзе аз соҳаҳо махсусан истилоҳоти ҳарбӣ пурраву мукамал омӯхта нашудааст.

Мавриди омӯзиши ҳамачониба қарор додани истилоҳоти забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар оғози асри нав суръати тоза пайдо намуда, чандин рисолаҳо ва таҳқиқот оид ба истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ, муқоисаи вожаву истилоҳосозӣ ва вижагиҳои сохторӣ-маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ ва бо забонҳои дигар ба миён омаданд. Чунин пажӯҳишҳо дар таҳқиқоти олимону донишмандон Л.М. Мамаҷонов “Такмили маъноӣ-сохтори истилоҳоти ҳуқуқӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (2008); Д.А. Ҳайдарова “Хусусиятҳои истилоҳоти тиббӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (2007); М. Ҳ. Султонов “Истилоҳоти илмӣ “Китоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ (2003);

“Таҳлили ва тақомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ (2008); “Забони “Донишнома”-и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ (1992); М.М. Раҷабов “Хусусиятҳои сохторӣ-маъноии воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (2010); С. Абдулфайзов “Таҳлили луғавӣ-маъноии истилоҳоти дипломатӣ дар забони тоҷикӣ (2003); А. Мамадназаров “Становление и развитие таджикской переводной лексиографии XX-и начала XXI вв. (2013); Ҳ. Саидов “Истилоҳоти дипломатӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. (2013); М. Комилов “Таҳлили сохторӣ - маъноии истилоҳоти фалсафӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” (2020); Шайдуллои Ҳочӣ “Таҳлили сохторӣ ва маъноии истилоҳоти интернетӣ (дар асоси маводи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ) (2023); Ф. Раҳимов “Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти тарҷумашиносӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (2023); М. Раҳматуллоев “Таҳлили сохторӣ-маъноӣ ва этимологии истилоҳоти журналистика дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ” (2023); У. Собирова “Нақш ва мавқеи омонимҳо дар забонҳои гуногунсохт (дар асоси фарҳангҳои тафсирий ва луғатҳои дузабонаи англисӣ-тоҷикӣ, тоҷикӣ-англисӣ ва ғайра ба таври фарох ва густарда ба мушоҳида мерасад.

Пажӯҳиш ва таҳқиқи гуногунҷабҳаи вожа ва истилоҳоти ҳарбӣ дар забоншиносии ҳар яке аз забонҳои мавҷуда дар ҳама давру замон яке аз ҷойҳои хоссаро ишғол намуда, таҳлилу баррасии онҳо тавачҷуҳи аҳли илму адаб ва муҳаққиқони соҳаи истилоҳотро бештар ба худ ҷалб намудааст.

Аммо таҳлили пахлуҳои мухталифи тавсифи истилоҳсозӣ, хусусиятҳои маъноиву сохтори истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ ҳамаҷониба мавриди омӯзиши амиқ қарор нагирифтааст.

Аз ин рӯ, таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ савривақтӣ буда, мехоҳем вожаву истилоҳоти ҳарбии марбут ба мафҳумҳои мухталифи нерӯҳои мусаллаҳ, дараҷаи низомӣ, вожаву истилоҳоти баёнғари мафҳумҳои размандағону ҷанговаронро низ мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор диҳем.

1.2. Шарҳи мафҳуми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар сарчашмаҳои забоншиносӣ

Ҳар як илм ҳамчун воситаи рушду такомули бесобиқаи ҷомеаи башарӣ соҳаҳои мухталифи хешро дошта, ҳар соҳаи алоҳидаи он дар навбати худ дорои низоми хоси истилоҳотии хеш аст, ки аз дигар соҳаҳои мухталифи он ба кулӣ тафовут дорад. Яъне ҳар як илм, дорои баёну ифодаи хоси худ буда, аз ҳамдигар комилан фарқ доранд. Бинобар ин, мафҳумҳои забон ва истилоҳоти илмӣ дар забоншиносӣ падидаи тозаворид буда, маҷмуи забони улуми мухталифро дар худ фаро мегирад, ки мақсад ва вазифаи асосии он бо истилоҳ ва забони илм ифода намудани ҳамаи ин забонҳо ба шумор меравад.

Возеҳу равшан аст, ки забони илм дар заминаи қонуну қавоиди дастурии забони адабӣ ба вуҷуд меояд ва сарфу наҳви хоси худро дорад. Забони илм бо вижагиҳои дақиқиву равшанӣ ва кӯтоҳиву муҷазии тарзи баёну ифодаи худ аз забони адабӣ фарқ мекунад. Вале дар айни замон дар забони илм матлаб, фикру андешаҳо аниқу дақиқ бо дарназардошти далелҳои илмӣ ифода карда мешавад.

Забон ва истилоҳоти илмӣ дорои қонун ва қавоиди хоси худ буда, тафовутҳои дигаре ҳам дорад, ки ба забони адабӣ мувофиқ нестанд. Забони илм ҳамчун забони ифодаи фикру андешаҳои илмӣ, бар хилофи забони адабӣ доираи ниҳоят маҳдуди истифода дорад. Илова бар ин, таркиби луғавии забони илмро дар баробари калимаҳои маъмулии забони тоҷикӣ, ҳамчунин вожаҳо ва истилоҳот ташкил медиҳанд. Вожаву истилоҳот бошад, маҷмуи калимаву ибораҳо мебошанд, ки мафҳумҳои илмӣ ҳар як соҳа ва ё илми алоҳидаро ифода мекунанд. Таъйину ташҳиси илмӣ мафҳуми вожа, истилоҳот, ки воҳидҳои луғавии забони илм маҳсуб доништа мешаванд, барои омӯзиши дараҷаи ташаккулу такомули ин забон аҳаммияти бузурги илмиву назариявӣ доранд.

Вожа ва истилоҳот, ки унсурҳои асосии ҳар як забонро ташкил медиҳанд, аз нигоҳи забонмӯзӣ муҳимтарин ҷузъи ифодаи забонӣ ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, вожаю истилоҳотро ҳамчун муҳимтарин воҳиди забонӣ олимону забоншиносон ба тариқи мухталиф тавсиф намудаанд.

Забоншиноси амрикой Л. Блумфилд вожаву истилоҳотро аз нигоҳи илмӣ калимаи мустақиле медонад, ки аз ду тарафаш фосилаи баробар дорад.

Ў вожа-истилоҳро ба иборай дигар, воҳиди алоҳида маҳсуб медонад, ки метавонад ба танҳой мафҳум ва маънии алоҳидае дошта бошад, ки берун аз матн низ зоҳир мешавад [Хаютин, с. 330].

Аммо худ истилоҳ калимаи одӣ набуда, онро ҳамчун калима ва ё вожаи маҳсус ба қалам додаанд. Истилоҳ саҳеҳтараш калимаи хоси соҳавӣ буда, дар матн ва берун аз он вазифа ва маънии хос дорад. Истилоҳ, бо иборай дигар калима ва ё ибораест, ки тобиши маҳсуси маъноии илмӣ дошта, дар ҳавзаи амалкарди як илм ва ё соҳаи мушаххас мафҳум ва маънии муайянеро ба шакли диққу равшан ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънӣ ва мафҳуми истилоҳии хешро аз даст дода, ба сифати калимаи маъмулии забон мавриди истифода қарор гирад. Ҳамин нуктаро низ бояд қайд намуд, ки ҳангоми маъноии истилоҳӣ пайдо намудани калима ва истилоҳ ҳамаи маъниҳои дигари он қатъи назар мегардад.

Мусаллам аст, ки масоили истилоҳу истилоҳшиносӣ дар айни замон аз мавзӯҳои меҳварӣ ё худ калидии забоншиносии муосир мебошад. Ҳар мафҳум, ки ба таъйину таҳқиқи маъниҳои дақиқи истилоҳ, ташаккулу таҳаввули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро ба соҳаи дигари илми муосир, ба таърихи ташаккули модиву маънавии инсоният пайванд месозад. Мафҳуми соҳавии истилоҳ мухталиф мебошад. Агар мо ба таҳқиқи истилоҳ аз нигоҳи фалсафӣ назар андозем, пас он ду ҷиҳати масъаларо дар худ фаро гирифтааст:

Аввал, заминаи асосии таъйину ифодаи фалсафии маънии истилоҳро аломат ва нишонаи модияти он ташкил медиҳад, яъне ба воситаи истилоҳ дар шакли моддӣ натиҷаи тафаккур ифода меёбад. Баъдан, истилоҳ дар баробари дигар воситаҳои ифодаву баён дар масоили дарку фаҳм ва маҳорату малакаи донишҳои нави илмӣ мусоидат менамояд [Терминоведение, 135].

Бинобар ин, таърихи ҳар як илм, аз ҷумла илми истилоҳ ва истилоҳшиносӣ ногузир таърихи мафҳуми истилоҳотро низ дар бар мегирад.

1.3. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии

ТОЧИК

Дар луғатномаву фарҳангномаҳо мафҳуми калимаи “истилоҳ” ба таври муфассал ва мухталиф шарҳу баён ёфтааст. Масалан, дар “Фарҳанги бузурги арабӣ-русӣ”-и Х.Х. Баранов, ки зиёда аз 100 ҳазор калимаву ибораҳоро дар худ фаро гирифтааст, калимаи истилоҳ чунин шарҳу баён ёфтааст: “Вожаи истилоҳ решаи арабӣ дошта, аз феъли навъи - istalaha ба маънии 1) бех, хуб шудан, истилоҳ ва ё бехтар шудан; 2) сулҳу салоҳ кардан, ошғӣ намудан; мувофиқа кардан ва ё ба мувофиқа расидан, созиш кардан, муросо намудан, ҳимоя шудан ба миён омада, ба маънӣ ва ё мафҳуми ифодаи махсуси илмӣ, яъне истилоҳоти соҳавӣ далолат менамояд [Баранов, С. 440-445]. Мафҳуми мазкур дар забони адабии тоҷик ва дар сарчашмаҳои илмии забоншиносӣ маъмулан ба маънии мушаххаси воҳиди луғавии забон - истилоҳ “istilah-termin” истифода мешавад.

Чойи баҳс нест, ки омӯзиш ва таҳқиқи мафҳуми “истилоҳ” аз таълифи осори классикони мо оғоз шудааст.

Яке аз мутафаккирони бузурги Шарқи асримиёнагӣ, Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино бо таълифи осори гаронбаҳои хеш ба масоили истилоҳоти забони тоҷикӣ аҳаммияти хосса додааст.

Аз рӯйи маълумоти донишманди маъруфи эронӣ Сайид Нафисӣ теъдоди асару мақолаҳое, ки Ибни Сино ба порсии дарӣ эҷод кардааст, ба 25 мерасад. Дар миёни осори порсии Абуалӣ ибни Сино “Донишнома” яке аз бузургтарин таълифоти ӯ мебошад, ки яке аз сабаби эҷоди ин осор фармони бузурги Азауддин Алоуддавла будааст.

Сабаби дигари таълифи китоб ин ҳисси баланди дӯстдорӣ забони модарӣ будааст, ки Абуалӣ ибни Сино тавонист ба ин васила заминаи пайдоиши истилоҳоти тоҷикиро ибтидо гузорад. Фаъолияти самарабахши Ибни Сино дар роҳи ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмии форсии тоҷикӣ ва бо ин восита

нишон додани имкониятҳои фаровони дохилии забони модарияш ба ин гувоҳӣ медихад.

Доир ба истилоҳоти порсии Абуалии ибни Сино ва дар истилоҳсозиву истилоҳнигории классикӣ нақши бузург доштани ӯ муҳаққиқони зиёде аз ҷумлаи донишмандони эронӣ А. Хуросонӣ дар муқаддимаи “Донишнома”-и Алоӣ ӯ ҳикмати Буалӣ”, С.Нафисӣ дар асараш “Зиндагиву қор ва андешаи пури Сино”, Муҳаммад Муин дар “Маҷаллаи донишқадаи адабиёти донишгоҳи Техрон”, соли 1954 мақолаҳоро бо номи “Луғати форсии Ибни Сино ва таъсири онҳо дар адабиёт” ба таъъ расонд, ки дорои аҳаммияти хос аст. Муҳаммад Муин дар бораи мавқеи асосӣ доштани Абуалӣ Сино дар таълифоти илмӣ ба забони порсии дарӣ дар инкишофи забони модарии худ, дар ташаккул ва тақомули усулҳои асосии истилоҳшиносии форсии тоҷикӣ, барқарор намудани риштаҳои пайвандии дирӯзу имрӯзи рушду инкишофи забони мо низ дорои аҳаммияти қобили назар аст.

Дар бораи он ки Абуалӣ ибни Сино бидуни ягон шакку шубҳа асосгузори истилоҳсозиву истилоҳофаринии тоҷикӣ ба шумор меравад, фикру андешаҳои шарқшиносони шуравӣ В.А. Ливиштс ва Л.П. Смирнова асос шуда метавонад

Дар забони тоҷикӣ бештар аз мафҳуми истилоҳ истифода менамояд, дар забони русӣ ва баъзе забонҳои дигари Аврупо дар ифодаи мафҳуми истилоҳ аз калимаи “термин” истифода мекунанд. Ин калима, яъне “термин” ҳамчунин дар сарчашмаҳои илмии тоҷикии замони шуравӣ фаровон истифода шудааст, зеро дар Тоҷикистон аз солҳои сиёми асри бист то нимаи аввали солҳои ҳаштодуми ҳамин аср бо тавачҷуҳ ба забони русӣ - ҳамчун забони муоширати байни миллатҳо дар ифодаи мафҳуми истилоҳ аксаран калимаи “термин” истифода мекарданд.

Аз ҷумла, таърифи “истилоҳ” “istilah” дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик”(1973) чунин шарҳу баён дода шудааст: “термин”(аз калимаи “terminus” лотинӣ гирифта шуда, ба маънии ҳад, ҳудуд) калима ӯ ибораест, ки

мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода менамояд. Термин дар соҳаи худ фақат як маънои муайянро ифода менамояд. Якмаъноӣ (моносемия) хусусияти асосии термин мебошад. Хусусияти сермаъноӣ (полисемия) барои терминҳо хос нест [ЗАҲТ, 239].

Калимаи “истилоҳ” арабӣ дар “Фарҳангӣ тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳ дода шудааст. Истилоҳ калима ё иборае, ки дар ҳавзаи амалкарди ягон соҳаи илму фан маънои мушаххасро ифода мекунад [ФТЗТ, с. 561].

1.4. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии рус

Рочез ба баромади истилоҳи “термин-termin” фикру андешаҳо мухталифанд. Истилоҳи termin аз решаи лотинии term ва юнонии thermos ба маънои гармӣ, ки дар Рими қадим ба гармобаҳо низ ишора менамуданд. Ҳамчунин ба маънои ҷое фаҳмида мешавад, ки дар он ҷо ба варзиш машғул мешуданд.

Дар забони англисӣ бошад, калимаи term аз лотинии terminus ба маънои ҳадду ҳудуд, ҳаҷму андоза, сарҳад далолат намуда, сатҳи энергетикӣ, ки дар он зарраҳои хурдтарини атом ҷойгир мешуданд. Яъне калимаи term дар забони англисӣ ба маънои “ҳудуд, вақт, муҳлати муайяни вақт ва ё вақти таъиншуда” далолат менамояд [ФИХ, с. 505]. Бо мурури замон ин калима тағйири маъно карда, ба маънои “як вақти муайян, фосилаи вақт дар ҷаласаҳои судӣ ва ё баъзе ҷамъомадҳо” ишора шудааст. Аз рӯйи решаи баромад ин калима аз калимаи фаронсавӣ гирифта шуда, маънои “ҳудуди вақт” ва ё “ҷой, макон”-ро, ки худ аз калимаи лотинӣ реша гирифта, ба маънои “интиҳо” ё худ “хатти марз”, “сарҳад” низ фаҳмида мешавад. Илова бар ин, дар сарчашмаҳои мухталиф, аз ҷумла дар “Фарҳанги истилоҳоти хориҷӣ” дар мавриди шарҳу баёни калимаи “termin” чунин омадааст. 1. Термин аз калимаи лотинии “terminus” гирифта шуда, маънии “ҳадду ҳудуд”, “сарҳад” ва ё “марз”-ро ифода менамояд. 2. Калима ва ё ибораҳои махсусе, ки барои мафҳум ва маъниҳои дақиқ қор фармуда мешаванд. 3. Дар замони Римии қадим бошад, калимаи “termin” ба маънои сарҳадоти байти замину Худованд ва муҳофизи ҳама мавҷудот омадааст. [ФИХ, с. 503].

Дар забоншиносии рус аввалин назарияҳо дар бораи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ аз ҷониби олимону донишмандони замони шуравӣ Д.С. Лотте, А.А. Реформатский, О. Вюстер, В.В. Виноградов, А.В. Суперанская, А.Д. Хаютин, В.П. Даниленко, В.М. Лейчик, Т.Л. Канделаки, Б.Н. Головин ва дигарон пешниҳод шуданд.

Мафҳуми истилоҳ аз нигоҳи илмиву назариявӣ дар мактабҳои истилоҳшиносии шуравӣ ба таври мухталиф шарҳу баён ёфтаанд. Вале тавре О. Вюстер таъкид менамояд, дар шинохти истилоҳ, истилоҳшиносӣ ва меъёрҳои гуногуни интихоби истилоҳоти соҳавӣ бояд бештар ба қонуни қавоиди дохилии забон, яъне ба таркиби луғавии забони миллӣ аҳаммият дода шавад ва дар баробари ин асос ва заминаҳои бунёдии лотиниву юнонӣ ба эътибор гирифта шавад.

Асос ва меҳвари ҳамаи назарияҳои тавсифи истилоҳот ва истилоҳшиносиро дар мавриди меъёрикунонии низоми истилоҳоти соҳавӣ дар осори истилоҳшиносон, забоншиносон ва алалхусус дар асарҳои О. Вюстер истилоҳ, моҳият ва мафҳуми онҳо ташкил меод.

Аз ҷумла, В. Виноградов бар он андеша аст, ки “дар сохтану муайян намудани истилоҳ ду ҷиҳат, ду назария вучуд дорад: сохториву забонӣ ва мафҳумӣ, маъноӣ, ки сабаби рушду инкишофи низоми мафҳумҳои ин ё он илм ва ё соҳа мебошанд. Ин ҳар ду назария бо ҳам алоқаманд буда, илова бар ин вобастагии таърихӣ ва илмиву фарҳангӣ доранд. [Виноградов, с. 7. 14]

Олимону донишмандон ва забоншиносон доир ба масоили шарҳу баёни истилоҳ фикру андешаҳои гуногун дошта, назарияҳои мухталифро пешниҳод менамуданд.

Н.П. Кузкин роҷеъ ба ҷаҳор назарияи асосии таъйини истилоҳ чунин изҳори ақида намудааст:

- а) истилоҳ - ҳамчун калимаи маъмулӣ барои ифодаи маънии ба худ хос;
- б) истилоҳ - калимаҳои ифодакунандаи номи мафҳум; в) истилоҳ - ҳамчун калима барои ифодаи мафҳумҳои соҳавӣ; г) истилоҳ - калимаест барои ифодаи мафҳуми соҳавӣ барои соҳаҳои мухталиф (Кузкин, с. 130-131).

Дар истилоҳ мавҷуд будани маънии луғавиро дар айни замон бештари забоншиносон ва истилоҳшиносон таъкид ва эътироф менамоянд. Аз ин нуктаи назар чунин бармеояд, ки истилоҳ “таъйиноти дақиқи илмӣ” доранд.

Истилоҳшиносони маъруфи рус В.М. Лейчик истилохро чунин шарҳу баён додааст: Истилоҳ дорои ифодаи махсус буда, танҳо дар соҳаҳои алоҳида якмаъногии худро ифода менамояд [Лейчик, с. 52].

Назари Ҷ. Сейгер бошад дар ин бобат чунин аст: “истилоҳот воҳиди луғавие мебошад, ки дорои як ё ду калима буда, маънои соҳавии махсус доранд [Сейгер, 1997, с. 150-152].

Д.С. Лотте бошад, низомнокӣ, мустақилият, якмаъноӣ ва соҳавӣ будани истилоҳотро шартӣ асосӣ маҳсуб мекунанд [Лотте, с. 17]. Аз нигоҳи А.А. Реформатский: “терминҳо” вожа ва ё калимаҳои махсусе мебошанд, ки барои ифодаи дақиқу равшани мафҳумҳо истифода мешаванд” [Реформатский, 1988, с. 112-117].

Зимни ин масъала Г.О. Винокур назарияи хешро пешниҳод намуда, истилоҳ-термин”-ро барои ифодаи номи мафҳум қорбаст менамояд [Винокур, 1996, с. 16].

Дар робита ба ин масъала В. Даниленко чунин ақида дорад: “терминҳо калимаҳои махсусе мебошанд, ки номи мафҳуми хосро ифода намуда, ба шарҳу баёни иловагӣ ниёз доранд” [Даниленко, 1977, с. 14-17]. Ба андешаи А.Д. Хаютин “истилоҳ-терминҳо дар ҳамаи соҳаҳои мухталифи илм маънии соҳавии хешро ифода намуда, бештар ҷавобгӯи талаботи якмаъноӣ буда, дар таносуби мантиқиву маъноӣ бояд маҳдуд бошанд” [Хаютин, 1968, с. 40-41].

Фикру андешаҳо доир ба шинохти “термин-истилоҳ” хеле зиёданд. Андешаҳо гуногун бошанд ҳам, якмаъногӣ, соҳавӣ будани назарияи истилоҳ дар таълифоти бештари онҳо ба мушоҳида мерасад.

Бинобар ин, мо низ чунин андеша дорем, ки “истилоҳ-термин” дар бештари мавридҳо бо мафҳум ва маънии муайяни соҳаи мураттаби тафаккур ё таҳаввули олами атроф дар таносуб аст, баъзан бо воҳидҳои дигари забонӣ дар муносибати муназзам ворид гардида, дар якҷоягӣ бо онҳо низоми хоси истилохро ташкил медиҳад.

1.5. Омӯзиши назарияи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии муосири тоҷик

Дар Иттиҳоди Шуравии собиқ бунёди комиссияҳои истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, ки мебоист ба таҳияву танзими истилоҳоти миллӣ машғул мешуданд, аз ибтидои солҳои 20-уми асри гузашта оғоз гардид.

Ёдовар мешавем, ки дар Тоҷикистон нахустин Кумитаи истилоҳот соли 1935 таъсис дода шуда, масъалаҳои ташкили Комитети марказии алифбои нав, шӯбаи терминологияро тибқи Қарори КИМ ҶШС Тоҷикистон аз 11-уми июни соли 1933 анҷом дод, ки як шӯбаи он шӯбаи луғат ва терминология ном гирифт [Назарзода, 2004. с. 181-194].

Дар таъйину таҳқиқи мафҳумҳои истилоҳ забоншиносону истилоҳшиносони тоҷик А. Деҳотӣ, Б. Сиёев, М. Қосимова, С. Назарзода, М.Х. Султонов, А. Юсупов, Қ. Тӯраҳасанов, С. Қодирӣ, Ш. Ҳайтова фикру андешаҳои хешро дар баробари мафҳум ва маънии истилоҳ дар луғатномаву фарҳангномаҳои қаблӣ изҳор намудаанд.

Тавре таъкид намудем, доир ба дақиқу равшан намудани мафҳуми илмии “истилоҳ-термин” ба сифати воҳиди луғавии забони илм дар Тоҷикистон то ҳанӯз таҳқиқоти мушаххас ба нашр нарасидааст. Дар бештари осори илмию таҳқиқотӣ ва таълимии муҳаққиқону забоншиносони тоҷик шарҳу баёни мухталифи “истилоҳ-термин” оварда шудаанд, ки ҳамаи онҳо то андозае ба ҳам шабоҳат ва наздикии тарзи ифода доранд.

Дар китоби “Забони адабии ҳозираи тоҷик”, дар бахши лексикология таъриф ва шарҳу баёни истилоҳ чунин оварда шудааст: “термин (аз калимаи “termin” латинӣ ба маънои ҳад, ҳудуд”) калима ё ибораест, ки мафҳуми муайяни ягон соҳаи илм, техника, маданият ва ё истеҳсолотро ифода менамояд. Термин дар соҳаи худ танҳо як маънои муайяно ифода менамояд, зеро якмаъноӣ шартӣ аввали мавҷудияти “истилоҳот-терминҳо” мебошад. Аз ин рӯ, хусусияти сермаъноӣ ба истилоҳот хос нест [ЗАҲТ, 1973, с. 61-63].

Муаллифон М. Муҳаммадиев, Ҳ. Талбакова, Ю. Нурмуҳаммадов дар китоби худ “Лексикаи забони адабии тоҷик” Ҳангоми таърифу тафсири истилоҳ хамин маъниро бо тағйироту иловаҳо баён намудаанд, ки мазмун ва моҳияти он чунин аст: “Истилоҳ ё термин (аз латинии terminus-ҳад, ҳудуд) калима ва ё ибораест, ки мафҳуми ба илм, истеҳсолот, санъат ва соҳаҳои дигари ҳаёт мансуб бударо ба маъноӣ ягона ифода менамояд [ЛЗАТ, 1997, с. 125-126].

Дар “Муқаддимаи забоншиносӣ”, ки ба қалами забоншинос М. Норматов тааллуқ дорад, дар мавриди истилоҳ чунин шарҳу тафсир оварда шудааст: “Терминҳо калимаҳои махсус буда, дорои як маъно мебошанд ва бо ин хусусияти худ аз калимаҳои одии муқаррариву маъмулӣ ва махсусан полисемия фарқ мекунанд [Норматов, 1995, с. 48-51].

Яке аз забоншиносони маъруфе, ки доир ба масоили мафҳуми истилоҳ истилоҳшиносӣ ва чиҳатҳои назариявӣ таърихию амалии он таҳқиқот анҷом дода, ба он муваффақ низ шудааст, М.Ҳ. Султонов ба шумор меравад, ки ӯ дар осори илмӣ хеш истилоҳро ҳамчун калимае, ки дар ҳавзаи амалқарди як илм ва ё соҳа мафҳуми муқаммалу дақиқу равшанро ифода менамояд, ба қалам додааст, ки қобили қабул доништа мешавад [Султонов, 2008, с. 23-24].

Зимнан бояд таъкид намуд, ки муаллиф барои пурраву муқаммал ва тақвият бахшидани фикру андешаҳои хеш ба назарияҳои пешқадами забоншиносон Д.С. Лотте, Ҷ. Сейгер ва А.А. Реформатский ҳамфикр будани худро изҳор намуда, тафовути калимаи умумистеъмоли ва истилоҳро шарҳу баён намудааст.

Ба назари мо чунин мерасад, ки шарҳу тафсирҳо ва таърифҳои дар боло овардашуда аз ҳамдигар чандон тафовуте надоранд ва ҳатто сарчашмаҳои пайдоиши ҳамаи онҳо яке будааст. Ба ғайр аз ин, нуктаи дигари ҷолиби диққат он аст, ки ҳарчанд асарҳои номбурда дар замону вақти мухталиф, ҳам дар замони шуравӣ ва ҳам дар замони истиқлол таълиф шуда бошанд ҳам, муаллифони осори мазкур фикру ақидаҳои хешро бо сабку услуби гуногун, вале якранг ифода намудаанд. Мазмун ва мафҳуми ”тамоюли якмаъноии истилоҳ”, ки дар ҳамаи

таърифҳои фавқуззикр такрор ба такрор ба мушоҳида мерасад, қобили қабул аст, вале дар соҳаи як илми алоҳида пазируфта мешавад ва дар як соҳа бори маъниро ифода менамояд, зеро истилоҳ дар доираи илмҳои мухталиф метавонад маъниҳои гуногунро ифода намояд.

Бинобар ин, фикру андешаи мо дар ин масъала ин аст, ки ҳанӯз таърифи ягона ва мушаххаси истилоҳ, ки аз ҷониби бештари истилоҳшиносон ва муҳаққиқони соҳа пазируфта шудааст, комилан мавҷуд нест.

Истилоҳи илмӣ бояд ба соҳаи алоҳидаи илм хос бошад, зеро вай танҳо дар соҳаи худ маънии мушаххасро ифода менамояд. Аз ин рӯ, истилоҳро мафҳуми соҳавӣ ва ё мафҳуми тахассусидошта таъриф додан ба маънӣ наздик аст. Бо ҳамин маънои соҳавӣ-тахассусӣ онҳо дар соҳаҳои гуногуни илм мавриди истифода қарор дода мешаванд. Зеро асоси ҳар як илмро истилоҳоти тахассусии он ташкил медиҳад. Бо дарназардошти хулосаи таърифу таъйини мафҳуми истилоҳ чунин изҳори андеша намудан ба маъниву мақсад наздик хоҳад буд: истилоҳ калима ва ё ибораест, ки дар соҳаи амалкарди худ, яъне дар соҳаи алоҳидаи хеш мафҳуми дақиқу равшанро ифода менамояд, ки дар як вақт бо воҳидҳои дигари забонӣ, ки бо онҳо дар робитаи гуногунҷабҳа қарор доранд, як низоми муайяни мукаммали истилоҳотро ба миён меоваранд.

Ҳамин тариқ, маҷмуи истилоҳот асоси забон ва мафҳумҳои илмиро ташкил дода, натиҷа, заминаҳои пайдоиши ба вучуд омадани истилоҳоти тахассусии фанҳои мухталифро ба миён гузоштааст.

Талабот ва меъёрҳои мазкур барои тамоми соҳаҳо муҳимм буда, дар низоми истилоҳии забон бояд риоя карда шавад. Истилоҳот, ки маънои махсуси соҳавӣ дорад, барои мутахассисони ғайр чандон фаҳмо нест, аз ин рӯ чунин истилоҳот бояд тафсир, яъне дефинитсия карда шаванд, ки ба манфиати кор хоҳад буд.

Дар истилоҳ мавҷуд будани маънии луғавиро аксари муҳаққиқони соҳа эътибор намуда, таъкид бар он доранд, ки маънӣ ва шарҳи истилоҳ дефинитсияи он ба шумор меравад. Аз ин нукта чунин хулоса намудан қобили қабул аст, ки

танҳо он калимаҳо истилоҳи махсус шуда метавонанд, ки таъйиноти дақиқи илмиву соҳавӣ дошта бошанд.

Масъалаи дигаре, ки то имрӯз муҳаққиқон роҷеъ ба он ба хулосаи муайян наомадаанд, ин қабули баъзе унсурҳо дар доираи корбурди истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, аз қабилӣ сермаъноӣ мебошад.

Мусаллам аст, ки сермаъноӣ ба меъёрҳои истилоҳ ва истилоҳсозӣ хос нест, вале бо баъзе сабабҳои номуайян, шояд аз сабаби пурраву мукамал наомӯхтани раванди таҳқиқи масоили мухталифи истилоҳот бошад, истифодаи маъноҳои зиёди истилоҳоти соҳавӣ ба мушоҳида мерасад, ки хонанда ва ё муҳаққиқони соҳаро ба гуногунандешӣ водор менамояд.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки муқаррарот ва ё меъёрҳои муайяни истилоҳ, истилоҳсозӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳи илмӣ аз ҷониби муҳаққиқони соҳа дақиқу равшан карда шавад.

Мо низ фикру андешаҳои забоншиносон ва муҳаққиқони соҳаи истилоҳотро хулосаву натиҷагирӣ намуда, пешниҳод намуданием, ки истилоҳот, пеш аз ҳама ба меъёрҳо ва талаботи зерин бояд ҷавобгӯ бошад:

1. Якмаъногии истилоҳ, яъне истилоҳ дар як илм ва ё соҳаи муайян мафҳум ва маънии мушаххаси илмиро ифода намояд.
2. Саҳеҳии истилоҳот. Истилоҳи илмии таҳассусӣ бояд аз нигоҳи сохти дастурии забон саҳеҳ ва беғалат бошад.

Дар баробари ин кӯтоҳиву муцазии истилоҳ низ хеле муҳимм мебошад. Истилоҳоти илмӣ бояд талаффузи хуш дошта бошад, яъне хушоҳангии тарзи талаффуз дар истилоҳот шартӣ зарурӣ ба ҳисоб меравад.

Бо дарназардошти вижагиҳои истилоҳот, ки олимону донишмандон андешаҳои худро баён намудаанд, мехоҳем истилоҳоти ҳарбиро аз нигоҳи маъноӣ-сохторӣ ва шарҳу тафсири онҳо дар луғатномаҳо таҳлилу баррасӣ намоем.

1.6. Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Ҳар як давра ва ё марҳилаи таърихи истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ аз оғоз то ба имрӯз тақрибан шаш давраро тай намудааст.

Вале бояд зикр намуд, ки чараёни ташаккул ва такомули истилоҳоти ҳарбӣ дар ҳамаи ин давраҳо яқсонӣ яқнавохт набуда, ба таври мухталиф чараён ёфта, дар бештари ҳолатҳо бо зуҳури олимону донишмандони давр алоқамандӣ доштааст.

Давраи аввали ташаккули истилоҳот аз замони поягузории истилоҳоти ҳарбӣ оғоз гардида, то ибтидои давлатдорӣ Салҷуқӣён идома ёфтааст (1040-1190). Давраи аввали ташаккули истилоҳот, ки ба замони Сомонӣён рост меояд, воқеан пурбортарин давра ва ё марҳила дар таърихи ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ ба забони тоҷикӣ махсуб мегардад.

Давраи баъдӣ - давраи нуфузи бештар пайдо кардан ва фарохтар шудани доираи истифодаи истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони форсии тоҷикӣ мебошад, ки аз зуҳури давлати Салҷуқӣён ибтидо гирифта, то нимаи дуюми асри XII идома ёфтааст.

Давраи сонӣ аз тохтутози муғул оғоз шуда, то асри XIX идома ёфт.

Давраи чорум ин давраи ба миён омадани истилоҳоти нави ҳарбӣ буда, аз охири асри XIX то ибтидои солҳои 30-юми асри XX давом ёфтааст.

Давраи панҷум ин давраи воридшавии истилоҳоти ҳарбии русӣ-интернатсионалӣ ба забони тоҷикӣ мебошад, ки аз солҳои 30-юми асри XX шуруъ гардида, то ибтидои солҳои 90-уми ҳамин аср идома ёфтааст.

Давраи шашум - давраи бозгашт ба усулҳои илмӣ истилоҳсозиву истилоҳгузинӣ, ки аз нимаи дуюми солҳои 80-уми асри XX оғоз шуда, то имрӯз идома дорад.

Истилоҳоти ҳарбии давраи аввал, чунон ки дар бахшҳои минбаъда таҳлилу баррасӣ хоҷем кард, аксаран истилоҳоти содаву раво, суфтаву хушсохт буда, то имрӯз заминаи асосии истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд.

Мусаллам аст, ки фикру андешаҳои илмӣ нахуст ба шакли истилоҳ ифода меёбад, ки тадричан боиси ғановатмандии забон ва захираи луғавии он мегардад. Бо дарназардошти ин масъала раванди ташаккул ва рушду инкишофи истилоҳоти ҳарбӣ дар таълифоти илмиву адабӣ хубтару беҳтар ба чашм мерасад.

Дар рушду нумуи истилоҳоти ҳарбӣ ба андешаи мо ду омили зерин нақши бузург ва таъсирбахш доранд:

Яке аз омилҳои асосии ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ ин бешубҳа ниёзмандии ҳуди чома мебошад. Аз ҷониби дигар бошад, шавқу ҳаваси мардум ба омӯзиши осори таърихӣ, паҳлавонӣ бештар гардид ва ин ташаккули истилоҳот ва дар заминаи он таълифу тадвини истилоҳоти ҳарбӣ ба миён омад.

Таҳлилу баррасии замони пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ дар асарҳои муҳаққиқони таърихи истилоҳоти ҳарбӣ дар заминаи осори илмиву таърихиву ҳарбӣ ба миён омадааст. Дар забони тоҷикӣ доир ба истилоҳоти ҳарбии осори гузаштагон аз ҷониби олимону донишмандон С.Айнӣ [1965], Н. Масъумӣ, Э. Браун, Т. Ковалский, Х. Мирзозода, Ф.П. Сороколетов, А.М. Белинитский, Е. Э. Бертелс, А.Н. Болдирев, В.К. Болдирев, Х.Г. Қероғлу, С.Д. Ледяева [1951-1999], Б.Л. Литвинский [1966], Ҷ. Начмиддинова [1971], Г.А. Пугаченкова [1966], Е.А. Розик [1957], А.А. Ротмистрова [1963], А.Н. Самойлович [1934], А.А. Семёнов [1949], Ф.И. Сидоренко [1959], С.Д. Смирнов [1947], Ф.П. Сороколетов [1952, 1970], М.Ф. Тузова [1955], Л.Н. Тушишвили [1954], Н. Шарофов [1970], П.Н. Хонларӣ [1934], С. Нафисӣ [1934] таҳқиқотҳо гузаронида шудааст.

Таърихи ба миён омадани истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ аз таълифоти аввалини осори қадимаи тоҷикон оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Бо эҷоди як қатор осори қаҳрамонӣ, аз ҷумла “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ дар забони тоҷикӣ истилоҳоти ҳарбӣ пайдо шуда буданд.

Маҳз дар ҳамин даврони классикӣ адибони мо дар баробари таълифоти осори бадеӣ ба истилоҳсозиву истилоҳгузинии ҳарбӣ низ диққати хосса медоданд.

Асосгузори адабиёти муосири тоҷик С. Айнӣ дар асари худ “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ дар баробари таҳлили ҳамачонибаи ин шоҳасари қаҳрамонӣ доир ба истилоҳоти ҳарбии он низ фикру андешаҳои ҷолиберо изҳор менамояд [Айнӣ, 1963 с. 68-71].

Муҳаққиқ И. Ализода дар таҳқиқоти худ “Сухане чанд оид ба луғати “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ” фикру андешаи хешро доир ба усулҳои муқаррарии истилоҳсозии Абулқосим Фирдавсӣ баён менамояд. Ба андешаи муҳаққиқ Абулқосим Фирдавсӣ тавонистааст дар баробари эҷоди чунин як осори қаҳрамонӣ заминаи истилоҳоти ҳарбию гузорад [Ализода, 1957, с. 61]. А.К. Абдулманонова дар таҳқиқоти худ “Лексикаи ҳарбӣ ва хориҷии повести таърихӣ “Казанский летописец” доир ба калимаву ибораҳои ҳарбии тоҷикӣ дар муқоиса бо калима-истилоҳоти ҳарбии русӣ-байналмилалӣ таҳқиқоти пураарзише анҷом дода, ҷойгоҳи вожаҳои ҳарбию дар забони тоҷикӣ муайян намудааст [Абдулманонова, 1958 с. 134]. Муҳаққиқи забон ва адаби Эрон В. К. Болдирев дар таълифоти худ таҳти унвони “Таҳлили истилоҳоти ҳуҷҷатҳои ҳарбии лашкари муосири Эрон” доир ба сохтори истилоҳоти ҳарбӣ ва тарзи корбурди истилоҳот дар ҳуҷҷатнигории ҳарбии лашкари муосири Эрон маълумоти муфассалеро пешниҳод намудааст.

Муҳаққиқи озар Х.П. Қёроғлу дар “Намунаҳои муқотиботи ҳарбии форсӣ” мавриди истифода қарор додани баъзе аз истилоҳоти ҳарбию ёдрас намудааст [Қёроғлу, 1947 с. 55].

Таҳқиқоти муқаммале, ки дар ин соҳа анҷом дода шудааст, ин таҳқиқот “Рисолаи форсӣ доир ба санъати ҳарбии асри XIII” ном дошта, муаллифи рисола дар бораи истилоҳоти ҳарбӣ, истилоҳоти дараҷаи низомӣ, созу дастгоҳи ҷанг, муҳофизон, размандагон ва ғайра фикру андешаҳои ҷолиб баён намудааст. [Начмиддинова, 1971, с. 90-102].

Доир ба истилоҳоти ҳарбӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар низоми истилоҳии забон Е. А. Разик таҳқиқоти доманадоре таҳти унвони “Таърихи санъати ҳарбӣ” анҷом

додааст, ки истилоҳоти зиёди мафҳуми баёнғари неруҳои мусаллаҳро таҳлилу баррасӣ намудааст [Разик, 1957. с. 81].

Дар забоншиносии тоҷик ягона таҳқиқот, ки ба истилоҳоти ҳарбӣ бахшида шудааст, ин таҳқиқоти забоншиносии асили тоҷик С. Анварӣ таҳти унвони “Вожаҳои низомӣ дар “Шоҳнома”” мебошад, ки дар он паҳлуҳои мухталифи истилоҳ, таърихи пайдоиши истилоҳнигории тоҷикӣ, истилоҳоти баёнғарӣ мафҳумҳои дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, ҷанговарон, афсарон, сипоҳиён ба таври васеъ таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Доир ба масоили мухталифи истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ забоншинос Ҳ. Саидов низ таҳқиқот анҷом додааст, ки муаллиф бештар ба паҳлуҳои истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намудааст. Муҳаққиқ Ҳ. Саидов дар ҳамин таҳқиқоти худ, ки “Истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” унвон дорад, дар баробари истилоҳоти ҳарбӣ ба таҳқиқи истилоҳоти соҳаи ҳуқуқшиносӣ низ дахл намуда, истилоҳоти зиёди соҳаи ҳуқуқро низ мавриди таҳлил қарор додааст [Саидов, 2006].

Дар баробари олимону донишмандони тоҷик олимон ва забоншиносони рус низ ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир намудаанд.

Масалан, С.Д. Ледяева дар таҳқиқоти худ зери унвони “Лексикаи ҳарбӣ дар забони русӣ” истилоҳоти ҳарбии байналмилалиро, ки дар забони русӣ ба таври васеъ истифода мешаванд, мавриди омӯзиш қарор додааст [Ледяева, 1954, 1955]. Муаллиф дар баробари истилоҳоти ҳарбии байналмилалӣ роҷеъ ба номҳои воҳидҳои низомӣ дар забони русии қадим иброи назар намуда, эҳё намудани баъзе аз онҳоро дар забони муосири русӣ ба миён гузоштааст.

Олимону донишмандон Б.Л. Литвинский, И.В. Пяников дар таҳқиқоти хеш “Корғузориҳои ҳарбӣ дар мардумони Осиёи Миёна” доир ба истифодаи истилоҳоти ҳарбӣ дар низоми идории воҳидҳои низомӣ иброи ақида намуданд [Литвинский, 1966 с. 104].

Муҳаққиқи забонҳои эронӣ Л.С. Пейсиков дар бораи “захираи луғавии забони форсӣ” иброи андеша намуда, истифодаи якчанд истилоҳоти ҳарби

дар коргузории низоми ҳарбии Эрон таъкид намудааст: созу барг - sozu barg, амалиёт - amaliyat, гулӯла - gulula, тирандоз - tirandaz, тирандози мумтоз - tirandaze mumtaz, разм - razm, разми шабона - razme shabane, ҳамла - hamla, ҳамлаи шабона - hamla-e shabane, ҳаракат -harakat, пуштибон - pushtiban, посгоҳ - posgah, хат - khat, хатти ҳаракат - khatt-e harakat, пасдор - pasdar, воҳид - vohid, ихота - ihata, ақабнишини - aqabnishini, зиреҳ - zireh, зиреҳи - -zirehi, ҳамоҳанги - hamahangi [Пейсиков, 1952, с. 84].

Муҳаққиқи истилоҳоти ҳарбӣ М. Родмистрова дар забони русӣ дар асари худ “Таърихи санъати ҳарбӣ” доир ба корбурди баъзе санъатҳои ҷангӣ дар забони русӣ дар муқоиса бо истилоҳоти ҳарбии байналмилалӣ фикру андешаҳои худро ибраз намудааст.

А.А. Семёнов дар бораи “Истилоҳи қадимаи забони форсии тоҷикӣ “ҳасак” ибрази андеша намуда, таъкид бар он дорад, ки истилоҳи “ҳасак” лафзи форсӣ буда, хоре бошад, ки аз оҳан созанд ва дар сари роҳи душман гузоранд [Семёнов, 1949 с. 14].

Забоншиносии маъруфи тоҷик С. Анварӣ дар асари худ “Вожаҳои низомӣ дар “Шоҳнома”” чунин меорад: Вожаи “ҳасак” калимаи форсии тоҷикӣ буда, пасванди тасғир бар он ҳамроҳ гаштааст. Вожаи “ҳасак” ин ҷо ифодагари хоре бошад сегӯша..., ки аз оҳан созанд ба сурати оҳани хормонанди теғадор, ки дар сари роҳи душман гузаранд ва ё дар атрофи қалъа, ҳисор паҳн намоянд [Анварӣ, 1994. с. 78].

Тавре аз нигориш ва тасвири Абулқосим Фирдавсӣ дар достони “Оғаҳӣ ёфтани Кайхусрав аз омадани Афросиёб ба ҷанги ӯ” бармеояд, “ҳасак” ба қаринаи қаламхораки тоҷикӣ”симхоре будааст, ки лашкариён ва сипоҳиён аз он барои амни қаср, кох ва дижи худ истифода мекарданд.

Муҳаққиқи рус С.Д. Смирнов низ дар таълифоти хеш “Маҷмуи матнҳои ҳарбии форсӣ” дар бораи баъзе истилоҳоти ҳарбӣ ибрази андеша намудааст: амалиёти ҳавоӣ - amaliyat-e havai, амалиёти ҷангӣ - amaliyat-e jangi, ҳамлаи пиёдабандӣ - hamlai piyadenizam, ҳамлаи ҳавоӣ - hamlai havai, тарҳи кулӣ - tarh-

e kulli, судури дастур - sudur-e dastur, дифои зирехӣ - difai zirehi, шабакаи иртиботӣ - shabaka-e irtibati [Смирнов, 1947, с. 191].

Луғатшиноси рус Ф.П. Сороколетов дар таълифоти худ “Таърихи лексикаи ҳарбӣ дар забони русӣ” дар бораи луғати таркиби “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ чунин мефармояд: “Танҳо мазмун ва ғояи асар зарурати истеъмоли луғати ҳарбиро ошкор хоҳад кард” [Сороколетов, 1970, 1.5-7].

Муҳаққиқи шуравӣ М.Д. Тузова низ дар таҳқиқоти худ “Лексикаи ҳарбӣ дар забони русӣ” аз чанд истилоҳи ҳарбӣ ва ҷойгоҳи онҳо дар забонҳои байналмилалӣ ёдрас мешавад: танк - tank, дивизия - diviziya, баталион - batalian, корпус - korpus, армия - armiya, тирбар-carrier, асир додан - lose captivity, ҷанг сар кардан - to take war, лавозимоти ҷангӣ - supplies, милтиқ - powder, ҳолати ҷанги - combat position, майдони ҷанг - beachhead, тӯп - weapon, тӯпи соҳилӣ - coastal gun, тирпаронии пай дар пай - firing fire, аскарӣ баҳрӣ - mines [Тузова, 1955, с. 68-101].

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи муайян гардид, ки доир ба истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ баъзе таҳқиқот сурат гирифта бошад ҳам, то имрӯз масоили гуногуни истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикии ҳарбӣ, тарзу тариқ ва шеваи истифодаи истилоҳоти соҳаи нерӯҳои мусаллаҳ, истилоҳоти баёнгарӣ мафҳуми дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, василаи муҳофизати сипоҳиёну ҷанговарон, сипоҳиёни пиёданӣ саворнизом то ҳанӯз дақиқу равшан наомӯхтаву тибқи қонунгузори Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низомии муайян дароварда нашудааст. Мутахассисони соҳаи истилоҳи ҳарбиро зарур аст, ки дар ҳамкорӣ бо истилоҳшиносон ва забоншиносон низомии истилоҳии ҳарбиро дақиқу равшан намоянд.

1.7. Аз таърихи омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ

Истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар тамоми соҳаҳои илм мавқеи асосӣ дошта, ташаккул ва рушду такомули ҳар соҳа ба истилоҳоти соҳавии он алоқамандии ногусастанӣ дорад. Истилоҳот дар ҳар як соҳа ва ё илм сабабҳо ва омилҳои пайдоиши худро молик аст. Асоси бавучудоии истилоҳоти ҳарбӣ ин бо пайдоиши намудҳои мухталифи аслиҳа, созу баргҳои низомӣ, васила ва ё дастгоҳҳои ҷангӣ дар низоми ҳарбӣ ва дигар соҳаҳои ба он марбут мебошад.

Омӯзиш, таҳқиқ, ташаккул ва рушду инкишофи истилоҳот аз замони аввали пайдоиш то ба имрӯз, таърихи пайдоиш, таҳқиқи истилоҳоти ҳарбӣ ҳангоми таҳлилу баррасии ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ ва давраҳои мухталифи ҷангҳои байни давлатҳо дар осори муҳаққиқони соҳаи ҳарбӣ таъкид шудааст.

Яке аз омилҳои дигари пайдоиши истилоҳоти низомӣ дар забони англисӣ ин дар давраи миёнаи инкишофи забон, ки як қараёни пурталотуми азхудкунии таҷрибаи ҳарбии давлатҳои мутараққии минтақаи Ғарб ба миён омад, маҳсуб доништа мешавад. Зеро фаъолияти ҳарбии давлатҳои абарқудрати Ғарб дар ин масъала бештар ба мушоҳида мерасад.

Пешрафти фаъоли англисҳо дар ин марҳила ба рушду инкишофи бесобиқаи созмонҳои низомӣ дар кишвари худӣ Англия ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар охири асри XVII-XX алоқамандии ногусастанӣ дорад. Дар натиҷаи чунин пешравиву фаъолияти низомӣ ин давлатҳо ҳамчун давлатҳои сарвари абарқудрати ҳарбӣ ном бароварданд. Онҳо дар масъалаи содироту воридоти аслиҳаҳои низомӣ ва дигар дастгоҳҳои ҷангӣ байни давлатҳо мудохила намуда, мақоми давлатҳои абарқудрати ҳарбиро касб карда буданд. Коркард ва корбурди ҳама гуна намунаҳои нави аслиҳаҳои ҷангӣ, техникаи гуногуни ҳарбӣ, такмилдиҳии сохторӣ, нерӯҳои қувваҳои мусаллаҳ ва анвои дигари амалиёти ҳарбиву ҷангӣ бо саъю кӯшиш ва ташаббуси бевоситаи онҳо ба миён меомад. Дар натиҷаи пайдоиши мафҳумҳои нави ҳарбӣ дар амалиёти низомӣ номгӯи истилоҳоти нав ба миён меомад, ки ба бойю ғанишавии захираҳои луғавии ҳарбӣ

мусоидат менамуд. Ба захираи луғавии забони англисӣ воридшавии истилоҳоти ҳарбӣ дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи забон ба мушоҳида мерасад.

Ҷаҳонгардонии ҳама гуна соҳаҳо ва бахшҳои мухталифи ҳарбӣ дар кишварҳои Англия ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико аз нимаи дууми асри XVII оғоз шуда, то имрӯз бо номи мусобиқоти таслиҳотӣ - “гонка вооружения” идома дорад. Ҳамин тавр, пешрабии техникаи ҳарбӣ, аслиҳаи низомӣ ва роҳандозии амалиётҳои мухталифи низомӣ-ҳарбӣ дар ташаккул ва рушди инкишофи истилоҳоти соҳаи мазкур бетасир намондааст. Дар натиҷа вожаҳои истилоҳоти ҳарбӣ низ дар сохтори истилоҳоти ин соҳа ба миён омаданд. Албатта, воридшавии истилоҳоти ҳарбӣ ба омилҳои гуногуни техникӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ алоқамандии ноғусастанӣ дошта, тамоми соҳаҳои онро дар худ фаро гирифтаанд.

Дар низомии истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ низ якмаъноии тарзи ифодаи мафҳум нақши муҳим дорад. Бо ба вуҷуд омадани истилоҳоти нави ҳарбӣ дар робита бо ба миён омадани ягон дастгоҳ ва ё аслиҳаи ҷангӣ он дар дигар кишварҳо низ қобили истифода қарор дода мешавад. Чунин истилоҳоте низ ба мушоҳида мерасад, ки бевосита дар минтақаи муноқишаҳои ҳарбӣ ва амалиёти низомӣ ба миён омадаанд. Аз ин рӯ, ҷангоми номгузориҳои онҳо роҳи усулҳои мухталифи забонӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд. Масалан, дар замони собиқ Шуравӣ ҷангоми муноқишаҳои ҳарбӣ чунин истилоҳоти хос маъмул буданд: идораи ҳарбӣ, гурӯҳҳои муттаҳид, воҳидҳои низомӣ, воҳидҳои ҳарбӣ, қисми низомӣ, қисми ҳарбӣ, армия, дивизия, гурӯҳи муташаккил, гурӯҳи амалиётӣ, гурӯҳи тезамал, қувваҳои зудамал, ҳарбиён, пиёданизом, қувваҳои низомӣ, қувваҳои ҳарбӣ, воҳидҳои ҳавоӣ,...

Доир ба истилоҳот, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ таҳқиқот ба назар намерасад. Вале баъзе аз олимону донишмандон ҷо-ҷо дар рисолаву осори илмӣ хеш ба ин мавзӯ дахл намудаанд.

Муҳаққиқ, забоншинос Ҳ. Саидов доир ба мавзӯи “Вожаҳои ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” рисолаи номзадӣ таълиф намуда, ҷиҳатҳои

назариявии истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳи забон, хусусияти онҳо, калима ва термин, воситаҳои ифодаи вожаҳои ҳарбӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, тавсифи маъноии истилоҳоти ҳарбӣ, истилоҳофаринӣ доир ба мафҳуми умумии воҳидҳои фразеологӣ, ихтисораҳо дар вожаҳои ҳарбию дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври пурраву мукамал таҳлилу баррасӣ намудаанд: тирпаронӣ кардан - exchange fire, аскарӣ пиёдаи моторӣ - mounted infantry, аз ҳадаф дуртар афтодан - passage migration, ба чап зада гардондани сарнайзаи душман - repel, repulse, оташ кушодан - open fire, ғалаба кардан - to gain win, хатар - danger, амалиёти чангӣ - operation day, аскарӣ савора - cavalry horse, шахси ҳарбие ки дар қисмҳои низомӣ кор мекунад - regular officer.

Донишмандони рус С.З. Иванов дар таълифоти хеш “Отраслевая терминология ва лексикография” роҷеъ ба мафҳуми истилоҳ, истилоҳшиносӣ, тафовути калимаҳои маъмулӣ аз истилоҳоти илмӣ, доираи истифодаи истилоҳоти ҳарбӣ ҳамчун вожаи махсус изҳори назар намуда, истилоҳро дар ҳар як соҳаи вожаи махсус маҳсуб мекунад.

Ба фикру андешаи С.З. Иванов соҳаи ҳарбӣ соҳаи ниҳоят доманадор ва муҳим буда, бояд дар он истилоҳоти махсуси соҳавӣ дар мавридҳои ба худ хос ва ба маънии дақиқу равшан ифода шаванд: командаи танк - command tank, team tank, яке аз моддаҳои зури тарканда - melinite, маҷмуаи қонунҳои оид ба ҷиноятҳои ҳарбӣ - criminal code, муборизаи синфӣ - class struggle, минае, ки дар чуқурии муайяни дарё ба баҳр рафта мекафад - mine-deep, ростравии тир - accuracy neatness, механизми тирбарор - starting device, ҳалқаҳои ложаи милтиқ - false rings, тири тарканда - mine. [Иванов, 1984, с.141-144].

Дар ҳақиқат, бо воридшавии маҷмуи истилоҳоти нав, ки дар натиҷаи пешрафти илму техника, амалиёти низомӣ ва техникаи ҳарбии ҷадид ба миён меояд, дар забон мафҳумҳои нав ба вуҷуд меояд, ки онҳо тавассути маҷмуи истилоҳоти илмӣ ифода карда мешаванд ва ин боис мешавад, ки захираи луғавии ҳарбии забон ғанӣ гардонида шавад.

Муҳаққиқи дигар Л. К. Жуков низ дар осори худ таҳти унвони “Аспекты изучения лексико-семантической системы языка” таъкид менамояд, ки ҳар як баҳши илм ва соҳаи мухталифи он дорои истилоҳоти хоси худ буда, дар алоҳидагӣ омӯхтани онҳо муҳимм аст. Зеро ҳар як баҳши алоҳидаи онҳо дар низоми истилоҳии худ маънии мушаххасро ифода менамоянд. Чунин ҳолат дар забони англисӣ ҳангоми баррасии истилоҳоти ҳарбии он равшан ба мушоҳида мерасад. Дар ҷанг - in action [ФЗТА, с.36], дар муҳорибаи низомӣ кушта шудан - be killed falld in action [ФЗТА, с.87], аз амалиёти низомӣ баромадан - come out of action [ФЗТА, с.213], амалиёти низомиро оғоз кардан - go into action [ФЗТа, с.379], дар зери фишори душман - through enemy action [ФЗТА, с.677], ҳайати тайёра - air crew [ФАЗ, с.33], тайёраҳо - air craft[ФЗТА, с.33], ҳучуми ҳавоӣ - an air raid [ФЗТА, с.33], мудофияи ҳавоӣ - air defense [ФЗТА, с.33], занги хатар – alarm [ФЗТА, с.34], дар нерӯҳои мусаллаҳ хизмат кардан - bear arms [ФЗТА, с.79], мусаллаҳшавии бошитоб - arms-rase [ФЗТА, с.35], мусаллаҳ - in arms [ФЗТА, с.35].

Дар таҳқиқоти И.Р. Галперин, Е.Б. Черкасская бо номи “Лексикология английского языка”, доир ба истилоҳот ва вожаҳои забони англисӣ фикру андешаҳои ҷолиб оварда шудааст, ки дар баъзе ҳолатҳо муаллиф ба истилоҳоти ҳарбии англисӣ дахл намуда, пайдоиши аввалин истилоҳоти ҳарбиро дар забони англисӣ ба асрҳои XVI нисбат медиҳад [Галперин, 1956, с. 194].

Кацнелсон С. Д. дар асари худ «Содержание слов, значение и обозначение» доир ба истилоҳот ва доираи корбурди истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ андешаҳои хешро иброс намуда, таъкид менамояд, ки дар истифода ва мавқеи корбурди онҳо эҳтиёт бояд намуд. Дар робита ба ин масъала чанд истилоҳи ҳарбиро дар забони англисӣ намуна меорад: таслим шудан - lay dawn arms, силоҳ ба даст гирифтани - take up arms, омодаи ҷанг бош - to arms, лавозимоти ҷангӣ - arming, беяроқ, бесилоҳ - armless, сулҳи муваққатӣ - armistice, ҷавшан, силоҳ - armour, яроқбардор - armour bearer, аслиҳахона - armoury, низомӣ ҳарбӣ - array,

боздошт - arrest, тирча - arraw, ҳамлакунанда - assailant, одамкуш - assassin, куштан, ба қатл расондан - assassinate, ҳамла - assault [Кацнелсон, с. 85].

Ҳамчунин дар осори Е.Ф. Кащеева, Е.В. Малишевская, И.А. Потапова “Лексикология английского языка”, М.В. Никитин “Лексические значения в слове и словосочетании”, И.И. Толстой “Из опыта типологического исследования славянского состава лексического состава” дар баробари вожаҳои маъмулии забони англисӣ, маъно ва мафҳуми онҳо ҳамчунин дар бораи вожаҳои истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ низ андешаҳои ҷолиб иброз шудааст, ки хулосаву натиҷагирии онҳо аз ин фикру мулоҳизаҳо ин муҳимм будани истилоҳоти соҳавии ҳарбӣ ба шумор меравад.

Дар бораи истилоҳоти ҳарбӣ, илова бар ин, дар баъзе луғатномаҳо ва фарҳангномаҳо, аз қабилӣ “Словарь военных терминов (русско-таджикский)” зери таҳрири Ш. Хайруллоев [Хайруллоев, 1987], М.Д. Слинкин, “Русско-дари военный технический словарь” [Слинкин, 1968], “Русско-английский словарь” [Ахманова, 1990], “Русско--английский словарь” [Мюллер, 1975], “Советский энциклопедический словарь” [Москва, 1961] иттилои зиёде мушоҳида мешавад.

Хулоса, таҳлилу баррасӣ ва омӯзиши муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муайян намуд, ки яке аз чанбаҳои асосии амалӣ кардани мавзӯи мавриди таҳқиқ ин омодаву таҳия намудани луғатномаву фарҳангномаҳои ҳарбӣ дар соҳаҳои таҳқиқшаванда ба ҳисоб меравад. Бо дарназардошти масъалаи фавқуззикр қайд намудан лозим аст, ки заминаҳои асосии назариявии омӯзиши истилоҳоти соҳаи мазкурро таҳқиқоти дар ин самт анҷомдодашуда ва луғатномаҳои соҳавӣ ташкил медиҳанд. Тавре ба назар мерасад, солҳои охир луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои мухталифи соҳавӣ омодаву ба нашр расидаанд, ки барои амалӣ намудани як қатор корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таълимӣ мусоидат хоҳанд кард. Вале бо вучуди ҳамаи ин дастовардҳову муваффақиятҳо масъалаҳои ҳамаҷонибаи омӯзиши муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи он аз қабилӣ вожаҳои истилоҳоти баёнғари мафҳумҳои таркиби нерӯҳои мусаллах, дараҷаҳои низомӣ, мафҳуми

муҳофизону размандагон, василаи дарёнавардиву қайқронӣ, амалиёти низомии пиёданизому саворанизом ва ғайраҳо, дар забонҳои тоҷикиву англисӣ то ҳанӯз мавриди таҳқиқ ва омӯзиши алоҳидаву мукамал қарор нагирифтааст.

Лозим ба ёдоварист, ки истилоҳ, истилоҳшиносӣ, истилоҳгузинӣ ва меъёрҳои интихоби истилоҳ дар забони тоҷикӣ таърихи тулонӣ дошта, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ ба монанди истилоҳоти дигар соҳаҳои мухталифи ҷомеа калимаву ибораҳои мебошанд, ки дар ҳавзаи амалқарди соҳаи ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи он мафҳум ва маъноҳои махсуси илмиро ифода намуда, ҳамчунин бо дигар воситаҳои забонӣ низом ва сохтори ягонаи истилоҳотиро ба миён меоранд.

Дар ҳақиқат ҳар як соҳа истилоҳоти махсуси илмӣ худро дошта, истилоҳ-термин, истилоҳот ва ё истилоҳшиносӣ - терминологияҳои соҳаи ҳарбӣ ин маҷмуи истилоҳоти дар сатҳи маъноӣ, мавзӯӣ ва дастурии ба ҳам алоқаманд тайи солҳои дароз дар давраҳои мухталифи ташаккул ва таҳаввули забону истилоҳоти илмӣ ба миён омадаанд ва бо назарияи гуногуни соҳаи ҳарбӣ ва дигар бахшҳои фаъолияти касбии ҳарбӣ муносибат ва алоқамандии ногусастанӣ дорад.

Истилоҳоти ҳарбӣ низ бахши калон буда, дар худ истилоҳоти баёнгарӣ мафҳуми таркиби нерӯҳои мусаллаҳ, дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, дастгоҳҳои ҷангӣ, василаи ҳифозати ҷанговарон, мафҳуми василаи дарёнавардӣ ва амалиёти низомиро дар худ фаро мегиранд. Яъне ҳар як бахши ҳарбӣ истилоҳоти махсуси худро дорад.

Истилоҳот ва низомии истилоҳотӣ таърихи ташаккули худро дошта, он дар забони англисӣ ҳанӯз дар асрҳои XVI-XVII бо ба вуҷуд омадани аввалин аслиҳо, дастгоҳҳои хурди ҳарбӣ рӯ ба ташаккул ниҳодаанд, ки дар асрҳои минбаъда вобаста ба вазъи сиёсии ҷаҳон, тезутунд шудани муносибати байниҳамдигарии давлатҳои гуногун тақомул ёфта, як маҷмуи бузурги истилоҳотро ба миён оварданд, ки дар доираи васеи ҳарбиён истифода мегардад. Дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷумҳуриҳои соҳибистиклол истилоҳоти ҳарбӣ бо ба вуҷуд омадан ва ташкил ёфтани ҳама гуна воҳидҳои низомӣ ба забон ворид шуданд.

БОБИ II

ШАРҲУ ТАФСИРИ МАЪНОИИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ДАР ЛУҒАТҲОИ ТАФСИРИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

2.1. Усулҳои асосии истилоҳсозӣ ва шарҳу тафсири истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Омӯзиш ва таҳлили илмии масоили истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз муҳимтарин мавзӯи ин забонҳо дар шароити муосир маҳсуб мешавад. Вале то имрӯз дар забонҳои тоҷикиву англисӣ доир ба истилоҳоти ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи он таҳқиқоти илмии алоҳида ба анҷом нарасидааст. Масъалаи роҳу усулҳои истилоҳсозӣ, меъёрҳои интихоби истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикиву англисӣ дақиқу равшан мавриди таҳқиқ ва омӯзиши ҳамачониба сурат нагирифтааст. Барои омӯзиш, таҳлил ва ҳаллу ҷасли масоили истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои муқоисашаванда, пеш аз ҳама, бояд истилоҳоти ҳарбӣ дар асоси дастовардҳои илмии забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳамачониба таҳқиқ гардад.

Бино ба далоили боло дар ин бахши рисолаи илмӣ истилоҳоти ҳарбиро дар асоси луғатномаҳои тафсирий дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор додаем. Агарчи забони тоҷикӣ ба шоҳаи эронии забонҳо ва забони англисӣ ба шоҳаи германӣ дохил мешаванд, вале ҳам забони тоҷикӣ ва англисӣ ба як оилаи забонҳо, яъне ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ тааллуқ доранд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки сохтори дастурии истилоҳот дар ин забонҳо хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи хешро дорад.

Мусаллам аст, ки ҳар як забон, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ марҳилаҳо, давраҳои ташаккул ва тақомули таърихӣ хоси худро дошта, сохтори таркиби луғавӣ ва низоми истилоҳотии онҳо ба таърихи ташаккул ва рушду

инкишофи ҳаёти илмиву фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мардумаш робитаи ноғусастанӣ дорад.

Тавре ки медонем, истилоҳсозӣ яке аз воситаҳои асосӣ ва роҳу усулҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавии ҳар забон, аз ҷумла забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Сарчашмаҳои пайдоиш ва ташаккули назарияи муосири вожаҳои истилоҳсозӣ дар забони англисиву тоҷикӣ бо номи олимону донишмандон ва забоншиносони маъруфи англису тоҷику рус: В. Адамс (Адамс, 1973), Ҳ. Марчанд (1955, 1969), О. Есперсон (1935), И. Плач (2002), М.Д. Степанова (1966, 1968, 1979), Г.О. Винокур (1959), О.Д. Мешков (1971, 1976, 1985), Е.С. Кубрякова (1972, 1980) П.М. Карашук (1971, 1975, 1977) В.С. Расторгуева (1954), С. Назарзода (2004, 2008), М.Ҳ. Султон (2003, 2008) ва дигарон алоқамандии ноғустанӣ дорад.

Дар забоншиносии англис, ҳарчанд ки асарҳо доир ба роҳу усулҳои вожаҳои истилоҳсозӣ зиёданд, вале таҳқиқоти бунёдии Ҳ. Косиол бо номи “Дастурномаи вожасозии забони англисӣ” ки ба роҳу воситаҳои вожасозии забони англисӣ бахшида шудааст, таҳқиқоти мукамал мебошад.

Пас аз таҳқиқоти Ҳ. Косиол дар забоншиносии англис таҳқиқоти мукамале рӯйи кор омад, ки ба калами Ҳ. Марчанд тааллуқ дошта, дар доираи илми забоншиносӣ доир ба назарияи илмӣ ва амалии роҳу усулҳои вожаҳои истилоҳсозӣ дар забони англисӣ асоси илмӣ гузошт.

Таҳқиқоти Ҳ. Марчанд бо номи “Категория ва типҳои вожасозии забони ҳозираи англисӣ” соли 1960 ҳамчун рисолаи алоҳида нашр гардид, ки дар забоншиносии умумӣ як тағйироти ҷиддие ба миён овард.

То солҳои 80-уми асри гузашта ба масоили мухталифи вожасозии забони англисӣ, таркибҳои луғавӣ, сохтори истилоҳот ва номенклатураҳо таҳқиқоти зиёде анҷом дода шуд, ки яке аз муҳимтарини онҳо таҳқиқоти В. Адамс (соли 1973) ба ҳисоб меравад.

Баъдан, олимону донишмандон ва муҳаққиқони забони англисӣ О.Д. Мешков ва П.М. Карашук доир ба масъалаҳои мухталифи вожасозии англисӣ роҳу воситаҳои калима-истилоҳсозӣ, усулҳои пасвандӣ ва пешвандии вожаҳои истилоҳсозӣ, усулҳои сарфию наҳвии вожа-истилоҳсозии забони англисӣ таҳқиқоти домандоре анҷом дода, доираи таҳқиқоти то ин солҳо анҷомдодаро пурраву мукамал намуданд (Карашук, 1976, 1977).

Инчунин олимону донишмандони забоншинос И. Плач дар асари худ бо номи “Вожасозӣ дар забони англисӣ (Плач, 2002) ва А. Карстейрз - Маккарти дар таҳқиқоти хеш оид ба масъалаи намунасозӣ дар вожасозӣ, назарияи фонологияи лексикӣ, баъзе воҳидҳои вожаасос ва морфемаасос фикру андешаҳои хешро баён намудаанд, ки хеле ҷолиб ба назар мерасад.

Муҳаққиқон И.В. Арнолд ва В. Адамс доир ба вожасозии забони англисӣ, таснифоти вожаҳои истилоҳот, сохтори онҳо доир ба унсурҳои мухталифи вожаҳои истилоҳот назари худро иброз намуданд, ки тибқи фикру андешаҳои онҳо вожаҳои истилоҳот сода, сохта, мураккаб ва ибора-истилоҳот шуда метавонад. Чунин вожаҳои истилоҳот метавонад, ки аз ҷузъҳои гуногун таркиб ёфта бошанд.

Ҳар кадом олимону забоншиносон доир ба ин масъала андешаҳои мухталифро доштанд. Масалан, П. М. Карашук аз нигоҳи сохториву маъноӣ вожа-истилоҳотро ба гурӯҳи усули пасвандӣ, пешвандӣ, таркибафзоя ва мураккабшавӣ ҷудо менамояд. (Карашук, 1977, с.10-16).

Дар забоншиносии тоҷик доир ба масоили муҳимми вожаҳои истилоҳсозӣ олимону донишмандон Ш. Ниёзӣ, Д. Саймиддинов, Ш. Рустамов, М. Қосимова, В. С. Расторгуева, Л. С. Пейсиков, Ю. А. Рубинчик, (усулҳои асосии калимасозӣ дар забони форсӣ (тоҷикӣ)) асарҳои илмӣ таълиф намудаанд.

Таҳқиқ ва омӯзиши роҳу усулҳои вожа-истилоҳсозӣ дар забони тоҷикӣ бо номи намоёндагони забоншиносии рус алоқамандӣ дошта, дар ин масъала аввалин иқдомро В. С. Расторгуева гузоштаанд.

Забоншиносии рус В. С. Расторгуева роҳу воситаҳои мухталифи вожаҳои истилоҳсозиро аз қабилӣ ба ҳам пайвастанӣ асосҳои гуногун ва усули

пасвандиву пешвандии сохтани калимаҳоро муайян ва пешниҳод карда буд [Расторгуева, 1954, с. 531].

Л. С. Пейсиков низ дар забони форсӣ (тоҷикӣ) аз панҷ шеваи асосии вожасозӣ ёд менамояд:

- а) вандафзой - пешвандиву пасвандӣ;
- б) нимвандафзой
- в) табдилдиҳӣ
- г) мураккабшавӣ
- ё) ибора - истилоҳсозӣ [Рубинчик, 1984, с.101-109].

Забоншиноси тоҷик Ш. Ниёзӣ дар бораи се навъи асосии роҳу усулҳои вожаю истилоҳсозӣ фикру андешаҳои худро баён намудаанд:

1. Усули пасвандиву пешвандии сохтани вожаҳо.
2. Мураккабшавӣ - ба ҳам пайвастании якчанд таркибҳо.
3. Ибора - истилоҳот бо роҳу воситаҳои гуногун ҳамроҳшавии ҳиссаҳои мухталифи нутқ.

Донишманди тоҷик Ш. Рустамов дар бораи шаш роҳу усулҳои вожасозӣ дар забони тоҷикӣ ибрази ақида намудааст:

1. Усули сарфии вожасозӣ, яъне усули пешвандиву пасвандии вожасозӣ
2. Усули наҳвию сарфӣ - усули сохтани вожаҳои мураккаб ва омехта.
3. Усули сарфию наҳвӣ, яъне аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани вожа-истилоҳот.
4. Усули луғавию наҳвӣ, яъне ба вожаи мураккаб табдил ёфтани ибори изофӣ.
5. Усули луғавию маъноӣ [Рустамов 1981 с. 91-101].

Бояд хотирасон намуд, ки баъзе аз муҳаққиқони соҳаи вожасозӣ дар забони тоҷикӣ роҷеъ ба вожасозии ихтисораҳо низ изҳори назар намудаанд, ки усули мазкур дар забон бемаҳсул маҳсуб доништа мешавад.

Дар забоншиносии тоҷик муҳаққиқи истилоҳоти илмӣ М. Ҳ. Султонов фикру андешаҳои олимону донишмандон ва муҳаққиқони соҳаро омӯхтаву

санчида, роҳу усулҳои асосии воҷасозиро дар забони тоҷикӣ ба панҷ гурӯҳ ҷудо менамояд, ки ба тариқи зер аст:

1. Усули сарфӣ: бо роҳи пасвандиву пешвандҳо сохтани вожаву истилоҳот дар забони тоҷикӣ;

2. Усули наҳвию сарфӣ: усули сохтани вожа-истилоҳоти мураккаб ва вожа-истилоҳоти омехта;

3. Усули сарфию наҳвӣ: табдили вожаю истилоҳот аз як ҳиссаи нутқ ба дигар ҳиссаи нутқ;

4. Усули луғавию наҳвӣ: табдилёбии ибораҳои изофӣ ба вожа-истилоҳоти мураккаб;

5. Усули луғавию маъноӣ: ин усули сермаъноии калимаву истилоҳот ба шумор меравад [Султонов 2008, с. 94].

Дар масъалаи дақиқу равшан намудани роҳу усулҳои асосии вожаю истилоҳосозӣ М.Ҳ. Султонов ба фикру андешаи Ш. Рустамов комилан ҳамфикр аст.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти ҳарбиरो метавон аз нигоҳи сохториву маъноӣ, ки бо роҳу воситаҳои мухталиф ба миён омадаанд, таҳлилу баррасӣ намуд.

Ҳама гуна усули сохтори истилоҳот дар мавзӯи мавриди таҳқиқ ба мушоҳида мерасад.

2.2. Истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ

Истилоҳоти ҳарбии сода асосан вожаҳое мебошанд, ки дар заминаи калимаҳои маъмулии забон ба вуҷуд омадаанд, яъне калимаҳои маъмулии забон мақоми истилоҳиро касб намудаанд. Ба ин гурӯҳ вожаҳои истилоҳоте дохил мешаванд, ки аз як реша иборатанд: сипоҳ - sipoh, лашкар - lashkar, аскар - askar, гурд - gurd, жанг - jang, ҳарб - harb, солор - solor, савор - savor, набард - nabard, марз - marz, камон - kamon, найза - nayza, сипар - sipar, камин - kamin, гурз - gurz, зирех - zireh, теғ - tegh, тир - tir, ҷавшан - javshan, ханҷар - khanjar (ФТЗТ).

Истилоҳоте, ки дар фарҳанги миллати мо истифода мешуданд, ба мафҳумҳои мухталифи ҳарбӣ корбаст шудаанд. Вожа-истилоҳи **сипоҳ** дар соҳаи ҳарбӣ яке аз бахшҳои калидии ин соҳаро ташкил медиҳад. Истилоҳи **сипоҳ** ҳамчун баёнғари мафҳуми ҳарбӣ ба чунин маънӣ корбаст шудааст. **Сипоҳ** – 1. лашкар, артиш, 2. ҳар як афроди лашкар, лашкарӣ, сипоҳӣ. Дар забони гуфтугӯӣ бошад, калимаи **сипоҳ** чунин шарҳу баён ёфтааст. **Сипоҳ** - 1. далер, нотарс, пурчасорат (ФТЗТ, с. 248).

Истилоҳи **сипоҳ** дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” ба маънои даста ва ё гурӯҳи калони жангӣ омадааст, ки онро дар забони русӣ “войска” низ мегӯянд. Аз ин истилоҳ калимаҳои сипаҳбуд, сипаҳдор, сипаҳсолор, сипоҳӣ ба миён омад, ки ҳар яке аз онҳо маъниҳои ба худ хосро дошт: сипоҳбуд - sipohbud - 1. корпусной генерал; 2. военачальник, полководец; сипаҳдор - sipahdor - военачальник, сипаҳсолор - sipahsolor - фармондеҳи кулли низомӣ, сипоҳсолори азим - sipahsolori azim - фармондеҳи олий, сипоҳӣ - sipohi - афсар, сарбози қаторӣ, жанговар (ФФР, с. 19-21)

Дар забони классикӣ калимаҳои анҷуман - anjuman, гурӯҳ - guruh, фавҷ - favj, даста - dasta, хайл - khayl ва ҷайш - jaysh низ ба мафҳум ва маънии истилоҳи лашкар - lashkar ва сипоҳ - sipoh ифода ёфтааст. Истилоҳи “лашкар” ва “сипоҳ” дар баробари калимаҳои фавқуззикр дар таъйини маъно ва мақоми истилоҳоти баёнғари нерӯҳои мусаллаҳ аҳаммияти илмӣ доранд.

Дар натиҷаи таҳлилҳо маълум гардид, ки истилоҳи “сипоҳ” дар баробари вожаи “лашкар” бисёр истифода шудааст, аммо дақиқу равшан намудани чунин воқеият, ки аз истилоҳоти зикршуда кадоме аз онҳо ба маънои армия - войска ва ё дивизия омадааст, норавшан аст. Муҳаққиқони соҳа ҷиҳати шарҳу баёни истилоҳоти мазкур ҳар як аз диду назари хеш нигариста андешаҳои хешро ба таври мухталиф баён намудаанд.

Масалан, дар робита ба ин масъала аз шарҳи муаллифи “Фарҳанги Рашидӣ” чунин бармеояд, ки истилоҳи “сипоҳ” қолаби муҳаффафи “аспоҳ” ё “испоҳ” аст: “Испоҳ ва испоҳ” лашкар аст ки ... “Фарҳанги Нафисӣ” дар масъалаи ин калима чунин овардааст: ... ва он аспоҳ аст ва дар “Авесто” онро ба порсии бостон “спада” гӯянд, ки маънии “размиёни пиёда”-ро дорад [Бурҳони қотеъ, с. 118]. Дар забони тоҷикӣ дар баъзе ҳолатҳо аз муарраби калимаи “лашкар” яъне “аскар” низ истифода кардаанд.

Калимаи “аскар” аз вожаи арабӣ буда, дар ҷузвумтоҳои ҳарбӣ ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ истифода карда мешавад. Истилоҳи “аскар” чунин шарҳ дода шудааст. Аскар - 1. Хизматчиӣ қаториӣ қувваҳои мусаллаҳи давлат, сарбоз, ҷанговар, сипоҳӣ. 2. лашкар, сипоҳ, аскари ихтиёрӣ - касе, ки бо ихтиёри худ ба сафи қувваҳои мусаллаҳ дохил шудааст, фидой; аскари_қаторӣ - хизматчиӣ ҳарбии одӣ (бе рутба) дар қувваҳои мусаллаҳи давлат, ҷанговари одӣ; аскари пиёда - ҷанговари қушунҳои пиёдагард; аскари савора - сарбози қушунҳои аспсавор; аскари сурх - ҷанговари рутбаи хурди Шуравӣ то аввалҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ [ФТЗТ, с. 84].

Дар тафовут ва мазмуну мафҳуми ин истилоҳот миёни фарҳангшиносон фикру андешаҳои ягона мавҷуд нест. Аз ҷумла дар “Луғати ҳарбии русӣ-тоҷикӣ” истилоҳи “армия” ва “войска” бо калимаҳои “армия”, “лашкар”, “қушун” (ҳамин луғат, с.31); “қушун”, “аскар” “лашкар” (ҳамин луғат, с.33); тарҷума шуда, аммо дар мавриди вожаи сипоҳ шарҳу баёне ба назар намерасад.

Дар “Қомуси истилоҳҳои низомии форсӣ ба русӣ ва русӣ ба форсӣ” истилоҳоти форсии “лашкар”, “лашгар” ба забони русӣ “дивизия”, “войска”

(ҳамин луғат, с. 228); “сипоҳ” - “войска” ва истилоҳи русии “армия” - ба форсӣ “артиш”, “лашкар” тарҷума шудааст.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бошад, бо далели фаровон ва сарчашмаҳои эътимодбахш дар бораи баёни истилоҳи “сипоҳ” чунин овардаанд: “сипоҳ ё сипоҳ” 1. Лашкар, кушун, маҷмуи ғавҷҳои одамони мусаллаҳи “чанговар” [ФЗТ с. 596]. Қайд бояд намуд, ки дар фарҳанги мазкур калимаи туркӣ - муғулии “кушун” бо вожаҳои “лашкар” “сипоҳ” шарҳу баён дода шудааст.

Дар натиҷаи таҳлили шарҳу баёни вожаҳои мазкур, ки дар фарҳанги “Бурҳони қотеъ” [Техрон, 1335] ва “Фарҳанги забони тоҷикӣ” маълум гардид, доираи истифодаи маънии калимаи “лашкар” нисбат ба калимаи “сипоҳ” дар доираи нерӯҳои мусаллаҳ хеле фаровон будааст. Ҳамин тариқ, дар робита ба ин истилоҳ мафҳумҳои зиёде рӯйи қор омаданд: лашкари номҷӯй - *lashkari namjuu*, лашкари паҳлавон - *lashkari pahlavon*, лашкари чангҷӯй - *lashkari jangjuu*, лашкари кинавар - *lashkari kinavar*, лашкари номдор - *lashkari nomdor*, лашкари размсоз - *lashkari razmsoz*, сипоҳи диловар - *sipahi dilavar*, сипоҳи бузург - *sipahi buzurg*, сипоҳи гарон - *sipahi garan*. Аз мисолҳои оварда низ муайян гардид, ки доираи истифода ва қорбурди истилоҳот бо ҷузъи “лашкар” нисбат ба “сипоҳ” фарохтар будааст.

Истилоҳи “солор - *salar*” низ ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ маъқеъ ва мақоми хоси худро дошта, дар зинаҳои рушду такомули забони форсии тоҷикӣ ба тадриҷ такмил ёфтааст. Ба ҳамин монанд калимаи “солор - *salar*” аз ҷумлаи калимаҳои умумиистеъмолӣ буда, бо ташаккули забон хосият, мафҳум ва маънии истилоҳоти ҳарбиро дар худ касб намудааст.

Истилоҳи ҳарбии солор дар баъзе фарҳангномаҳо чунин шарҳ дода шудааст. Солор - сардор, бузурги қавм, пешво [ФТЗТ, с. 259].

Калимаи “солор” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънои сардор ва меҳтар ва амир, раис, пешрав, сарҳанг ва ҳокиму фармонгузор омадааст. (ФЗТ, с. 484). Истилоҳи “солор” дар марҳилаҳои рушду инкишофи забони порсӣ тағйири маънӣ қард. Аз ин ҷост, ки истилоҳи “солор” ба унвони ҳайати

фармондеҳони неруҳои мусаллаҳ ба истилоҳоти “сипаҳбуд”, “сипаҳдор” вази фаи муштарақ дошта, раҳнамоӣ ва фармонравоии лашкаро бар уҳда дорад.

Ҳамин мақом ва мавқеи доираи қорбурди истилоҳи “солор”-ро ба тарзе, ки болотар ишора намудем, дар баъзе луғатҳо ба маънои “пешрави қофила ва меҳтари қавм ё худ собиқасолор, яъне сарлашкар ва меҳтари қорвон” шарҳу баён намудаанд [Фарҳанги Рашидӣ, с.819]

Дар “Луғати форс”-и Абумансур Аҳмад бинни Алӣ Асадии Тӯсӣ истилоҳи “солор” ҳамчун “сарлашкар”, “сардор” ва “раиси қабила” шарҳу тавзеҳ ёфтааст [Рашидӣ, с.126].

Истилоҳи “солор” дар таркибҳои “солори гарданкашон”, “солори гурдони гарданкаш” ҳамчун сардори гурӯҳи қанговарону далерон маънидод шудааст.

Истилоҳи “сар - sar” ва “мубад - tubad” низ ҳамчун истилоҳоти ҳарбӣ истифода шудааст. Калимаи “сар” ҳамчунин ба маънои “дараҷаи низомӣ” омада, аз он маънии қанговар низ бармеояд. Беҳуда нест, ки дар луғатҳо истилоҳи “сарон” ба маънои “сарони давлат” [Фараҳанги Нафисӣ, с. 1042] маънидод шуда, дар “Бурҳони қотеъ” истилоҳи “сар” - сардор ва муқаддами “лашкар” [с. 1112] шарҳу баён ёфтааст.

Дар баъзе луғатномаҳо калимаи сар ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ чунин маънидод карда шудааст. Сар - раис, сардор, сардори лашкар, сардори қавм [ФТЗТ, с. 206].

Истилоҳи “мубад” ба маънии “пешвои ойини зардуштӣ”, “донишманд, фарзона, ҳаким, омӯзгор” дар “Воҷанома”-и Абдулҳусайни Нӯшин тафсир дода шудааст [Нӯшин, с.314]. Аммо дар осори классикии мо, аз ҷумла дар таълифоти Абулқосими Фирдавсӣ илова бар маъниҳои фавқуззикр ба маънои донишманди “ҳарбӣ, носеҳ ва мушовири лашкар” низ омадааст. Мурод аз истилоҳи “мубад” ин донишманд ва ё мушовири соҳаи неруҳои мусаллаҳ будан аст [ФТЗТ, с. 868].

Ба ҳамин монанд истилоҳоте, ки баёнгари мафҳуми созу дастгоҳҳои қангӣ мебошанд, хеле зиёд аст. Истилоҳи камон - kaman, найза - nauza, гурз - gurz, синон - sinan, шамшер - shamsher, дашна - dashna, корд - kard, хаданг – khadang.

Калимаи “найза” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар луғатномаву фарҳангҳо чунин тафсир ёфтааст. Найза - чӯби дарози саҳт, ки дар нӯғаш пайкони оҳанӣ шинонда мешавад ва яке аз силоҳҳои ҷангӣ ба шумор меравад; олати найзамонанде, ки варзишгарон дар партофтани он ба масофаи дуртар қувваозмоӣ мекунанд; 2. қисми нӯғтези кордмонанде, ки ба нӯғи туфанг устувор карда мешавад [ФТЗТ, с. 887].

Истилоҳи “найза” ҳамчун афзори ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ доираи васеи истифода дорад. Найзаи маъмулиро дар майдони набард бештар баъзе аз гурӯҳҳои лашкар истифода мекарданд. Ба далели баъзе луғоту сарчашмаҳои боэътимод истилоҳи найза метавонад, ки дар силсилаи муродифии дашна, шамшер, ханҷар, гурз, манҷаниқ, синон мавриди истифода қарор дода шавад. [ФР, с. 1231; БҚ, с. 902].

Истилоҳи “манҷаниқ” яке аз истилоҳоте мебошад, ки дар воҳидҳои пиёдабандӣ ба таври васеъ дар байни ҳарбиён истифода мешавад. Манҷаниқ дар луғатномаҳо чунин баён шудааст. Манҷаниқ - 1. Олати фалохунмонанде, ки дар ҷангҳои қадим барои андохтани сангу гулӯлаҳо ба тарафи душман ба кор мебарданд [ФТЗТ, с.757].

Истилоҳи “манҷаниқ”, ки дар баробари калимаи найза истифода мешавад, бинобар маълумоти Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ “навъе аз фалохуни бузург, ки бар сари чӯбе қавӣ насб кунанд ва сангҳои қалон бар он ниҳода бар девори қалъа зада деворро мешикананд ва ин истилоҳ муарраби “манҷаниқ - manjanik” мебошад [Ғиёс-ул-луғот, с. 775].

Дар “Воҷанома”-и Абдулҳусайни Нӯшин ба маънидоди истилоҳи “манҷаниқ - manjanik” чунин шарҳ оварда шудааст: истилоҳи манҷаниқ аз сӯйи дигар муарраби “манҷаниқ” аз юнони “михоник”, яъне афзоре, ки бо он сангу оташро ба сӯйи душман партоб мекунанд [Нӯшин, с. 312].

Дар миёни истилоҳоти ҳарбӣ вожаҳои баёнгари василаи ҳифозати ҷанговарон мавқеи хоса дорад: сипар - sipar, ҷавшан - javshan, зиреҳ - zireh, қабр - kabr, ҷарм - jarm, палангина - palangina...

Истилоҳи “сипар - sipar” ҳамчун истилоҳи содаи ҳарбӣ нисбат ба дигар истилоҳоти ҷангӣ маъруфтар аст. Истилоҳи “сипар” ҳамчун лавозимоти ҷангӣ барои афсарону сарбозон бисёр муҳимм аст.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” якҷанд маънои истилоҳи ҳарбии сипар оварда шудааст, ки мафҳумро дақиқтар баён менамояд. Сипар - 1. олати ҷангии қадима барои ҳимояи сар ва бадан аз зарби шамшер ё тири душман. 2. монеа аз ҳуҷуми чизе ё барои боздоштани пеши чизе [ФТЗТ, с. 247].

Калимаи “карг - karg” ҳамчун истилоҳ дар фарҳангҳо бештар дида мешавад. Дар луғатномаҳо истилоҳи “карг” муҳаффафи каргадан (каркадан), номи ҳайвонест, ки тануманд, пурзӯр ва дар замони пеш аз пӯсти ӯ сипар месохтанд [Фарҳанги Рашидӣ с. 1131].

Калима - истилоҳи “карг” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи содаи “ҷавшан - javshan” ба унвони пӯшокие, ки аз оҳан ва ё пӯлод сохта мешуд ва онро паҳлавонон ҳангоми ҷангу набард аз болои либосҳои хеш бар тан мекарданд.

Ҷавшан ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ баёнгари мафҳуми афзори ҷангӣ ба ҳисоб меравад. Ҷавшан - 1. як навъ либоси ҷангии қадима, ки аз ҳалқаи порчаҳои оҳан сохта мешуд; зирех ба таври аслиҳа [ФТЗТ, с. 576].

Аз рӯйи гуфтаҳои Муҳаммад Ҳусайн бинни Халафи Табрэзӣ - муаллифи “Бурҳони қотей” ҷавшан силоҳе будаст, ки ғайри зирех, аз ҳалқа ва тангаи оҳан ба ҳам бошад [Бурҳони қотей, с.601].

Истилоҳи содаи ҷавшан низ монанди дигар вожаҳои истилоҳоти ҳарбӣ метавонад бо ҷузъҳои дигар васл шавад: ҷавшани корзор - javshani karzar, ҷавшани паҳлавӣ - javshani pahlavi. Дар натиҷаи таҳлилҳо маълум гардид, ки дар луғатномаҳо истилоҳоти ҳарбии ифодагари неруҳои мусаллаҳ, дараҷаи низомӣ, мафҳуми созу дастгоҳҳои ҷангӣ фаровон истифода шуда, ба маънои аслии хеш шарҳу баён ёфтаанд.

2.3. Истилоҳоти сода дар забони англисӣ

Дар таркиби луғавии забони англисӣ як бахши муайянро истилоҳоти содаи соҳаи ҳарбӣ ташкил медиҳанд, ки истифодаи онҳо дар луғатномаҳо ва фарҳангномаҳо ба мушоҳида мерасад. Аз рӯйи қонуну қоида истилоҳоти содаи соҳаи ҳарбӣ низ аз як реша иборатанд. Ҳамчунин тибқи қонуну қавоиди дастурии забони тоҷикӣ бархе аз вожаю истилоҳоти иқтибосие, ки ба забони мо ворид шудаанд, онҳоро ба гурӯҳи вожаю истилоҳоти сода дохил намудан мумкин аст [ЗАҲТ 1982, с. 110-124].

Бо дарназардошти ин масъала истилоҳоти сода дар ҳар як забон бидуни тағйироти дастурӣ метавонанд мавриди истифода қарор дода шаванд.

Истилоҳоти содаи забони англисиро метавон ба гурӯҳи истилоҳоти содаи аслии забони англисӣ ва иқтибосии забони англисӣ ҷудо намуд:

Истилоҳоти содаи аслии забони англисӣ. Муайян ва дақиқу равшан намудани ин навъи истилоҳоти аслии забони англисӣ ва воситаи луғатҳо ва фарҳангҳои этимологии забони англисӣ ва баъзе фарҳангҳои ҳарбӣ анҷом дода шудааст: atom - атом, [Oxford dictionary p. 309] rocket - ракета, [Oxford dictionary p. 523] bomb -бомба ,[Oxford dictionary p. 328], tank - танка,[Oxford dictionary p. 592], enemy-душман [Oxford dictionary p. 385], tent - хайма [Oxford dictionary p. 592], war - ҷанг [Oxford dictionary p. 614], bow - тирю камон [Oxford dictionary p. 356], base - база [Oxford dictionary p. 356], police - милиса [Oxford dictionary p. 394], mine - мина [Oxford dictionary p. 464], spy - шпион [Oxford dictionary p. 544].

Истилоҳоти содаи иқтибосии забони англисӣ. Чун қоида ин гуна вожаю истилоҳоти содаи иқтибосии англисӣ низ ба воситаи луғатномаҳо ва фарҳангномаҳои этимологии забони англисӣ ва луғатномаҳои ҳарби дақиқу муайян карда шудааст: aerodrome - қароргоҳи самалётҳо [Oxford dictionary p. 309], platoon - даста, гурӯҳ, қисм [Oxford dictionary p. 635], corps - қисми армия [Oxford dictionary p. 341], aggression - таҷовуз[Oxford dictionary p.302], base - анборҳои лавозимоти ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 328], danger - хатарнок [Oxford

dictionary p. 374], embargo - муҳосира [Oxford dictionary p. 388], exercises - таълимот, таълимдиҳӣ [Oxford dictionary p. 388], explosion - тарқиш [Oxford dictionary p. 388], forces - қушун, аскар, лашкар [Oxford dictionary p. 398], battle - ҷанг, задухӯрд, муҳориба [Oxford dictionary p. 326], artillery - қушуни артиллерия [Oxford dictionary p. 310].

Истилоҳоти содаи иқтибосии фаронсавӣ дар забони англисӣ: assault [Oxford dictionary p. 306], bataille - battle [Oxford dictionary p. 328], soldate - soldier [Oxford dictionary p. 560], armee - army [Oxford dictionary p. 328], siege - siege [Oxford dictionary p. 561], lieutenant - lieutenant [Oxford dictionary p. 440], guerre - war [Oxford dictionary p. 434], banniere - banner [Oxford dictionary p. 318], artillerie - artillery [Oxford dictionary p. 351], capitaine - captain [Oxford dictionary p. 350], entreprise - company [Oxford dictionary p. 344], defense corporelle - corporal defense [Oxford dictionary p. 363], ennemie - enemy [Oxford dictionary p. 488], marine - marine [Oxford dictionary p. 464], sergente - sergeant [Oxford dictionary p. 531], benevole - volunteer [Oxford dictionary p. 322];

Истилоҳоти содаи иқтибосии латинӣ дар забони англисӣ: maior [Oxford dictionary p. 450], general [Oxford dictionary p. 405], general-simus [Oxford dictionary p. 405], radus [Oxford dictionary p. 512], patron [Oxford dictionary p. 484], kapsula [Oxford dictionary p. 437], kontr [Oxford dictionary p. 439], disiplina [Oxford dictionary p. 370], operasia [Oxford dictionary p. 475], pozisia [Oxford dictionary p. 499].

Истилоҳоти содаи иқтибосии юнонӣ дар забони англисӣ: polygon [Oxford dictionary p. 496], tankodrom [Oxford dictionary p. 573], raketodrom [Oxford dictionary p. 526], taktika [Oxford dictionary p. 575], taktik [Oxford dictionary p. 575], aerodrome [Oxford dictionary p. 303].

2.4. Истилоҳоти сохта дар забони тоҷикӣ

Тавре маълум аст, бо ёрии пешванду пасвандҳо сохтани истилоҳоти ҷарбӣ яке аз роҳу воситаҳои серистеъмолтарини истилоҳсозии аксарияти забонҳои дунё, аз ҷумла забони тоҷикӣ ба шумор меравад. Истифода ва истеъмоли онҳо дар забонҳо бо роҳу воситаҳои мухталиф сурат мегирад. Пешвандҳо ва пасвандҳо ба калима - истилоҳоти решагӣ ҳамроҳ шуда, маъноҳои муайяни луғавиро касб менамоянд. Дар истилоҳсозии ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ пасвандҳо ва пешвандҳо чун воситаи калима-истилоҳсоз хеле маъмул буда, бо ёрии онҳо истилоҳоти зиёде сохта мешавад, доираи истеъмоли пешванду пасвандҳое, ки истилоҳоти ҷарбӣ месозанд, хеле фарох аст.

Истилоҳоти сохта бо ёрии пасвандҳо дар забони тоҷикӣ. Истифода ва корбурди пасвандҳо дар истилоҳсозии соҳаи истилоҳоти ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ хеле фаровон мебошад. Дар истилоҳсозии ҷарбӣ пасвандҳои -ӣ, -вар, -гоҳ, -он, -ён, -зор, -чун, -гар, -соз, -ак, -бон, -иш,-ур, -ҳо аз ҳиссаҳои мухталифи нутқ истилоҳоти ҷарбӣ сохтаанд.

1. Пасвандӣ -ӣ. Бо ин пасванд чунин истилоҳот сохта шудааст: сипоҳӣ - sipohi [ФТЗТ, с. 248], ҷангҷӯӣ - jangjui [ФТЗТ, с. 583], кинаҳоҳӣ - kinakhahi [ФТЗТ, с. 610], номварӣ - njmvari [ФТЗТ, с. 931], номдорӣ - nomdori, размсозӣ - razmsazi [ФТЗТ, с. 144], далерӣ - daleri [ФТЗТ, с. 402], диловарӣ - dilavari, ҷарбӣ - harbi, каёнӣ - kauani, марзбонӣ - marzboni, бадсиголӣ - badsigali [ФТЗТ, с. 117], низомӣ - nizami [ФТЗТ, с. 912].

Бо пасвандӣ -ӣ истилоҳе сохта шудааст, ки баёнгари мафҳуми таркибии нерӯҳои мусаллаҳ мебошанд:

Сипоҳӣ, яъне ҷангҷӯӣ, ҷанговари қушунҳои мусаллаҳ, он афсар ва ё сарбозе, ки дар дохили сипоҳ ё худ лашкар қору фаъолият дорад [ФТЗТ с. 809].

Истилоҳи ҷангҷӯӣ ё худ ҷангҷӯӣ дар радифи вожагони ҷангсозон, размоварон, размҷӯӣ, размсозон, размзан фаровон истифода шудааст.

Истилоҳи кинаҷӯй, кинахоҳӣ аз решаи кина сохта шудааст. Мафҳуми истилоҳи “кина” ба аҳли фаҳм дақиқу равшан аст ва чун бо унсурҳои воҷасоз васл шавад, маънии густарда пайдо мекунад. Дар ин радиф истилоҳоти зиёде сохта шудааст, ки онҳоро метавон ҳамчун муродифи якдигар истифода намуд: кинавар - kinavar, кинадор - kinadar, кинатӯз - kinatuz, кинаҷӯй - kinaju.

Истилоҳоти ҳарбии зерин чунин шарҳу баён ёфтаанд. Кинадор - он ки дар дилаш нисбат ба касе душманию бадхоҳӣ дорад; бадкина [ФТЗТ, с. 610].

Кинатӯз - кинаҷӯ, кинахоҳ [ФТЗТ, с. 610].

Кинаҷӯй - кинахоҳ [ФТЗТ, с. 610].

2. Пасванди -вар: кинавар - kinavar [ФТЗТ, с. 610], номвар - namvar, [ФТЗТ, с. 931], камонвар - kamanvar, [ФТЗТ, с. 589], набардвар - nabardvar, найзавар - nauzavar [ФТЗТ, с. 888], чавшанвар - javshanvar, сарвар - sarvar [ФТЗТ, с. 210].

Истилоҳи “номвар - namvar” - ро дар қатори калимаҳои “сарҳанг - sarhang”, “сипаҳсолор - sipahsalar”, “сарон - saran”, ба маънои ҷанговар истифода шудааст. Номвар ё номовар - ба маънои сарлашқари номдор, соҳибном, шуҳратёр, шуҳратёфта [ФТЗТ, с. 931].

Истилоҳи “сарвар” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар луғатномаҳо маънии фарох дорад. Дар “Фарҳанги форсии Амид” истилоҳи “сарвар” бо истилоҳи “сарон” ҳамчун муродифи ҳамдигар баён ёфтааст. Истилоҳи “сарвар” - ҳамчун фарогири мафҳуми яке аз муқаддамони лашқар тафсир дода шудааст [Амид, 1067]. Ин истилоҳ ба маънои муфассал “сарвари лашқар, ҳаммонанди сарҳангону сарон роҳбар ва роҳнамои ҷанговарон дар майдони корзор ҳисоб меёбад” [Амид, 1066].

3. Пасванди -гоҳ: размгоҳ - razmgah, лашқаргоҳ - lashkargah, дидбонгоҳ - didbamgah, набардгоҳ - nabardgah, ҳарбгоҳ - harbgah, марзгоҳ - marzghah, овардгоҳ - avardgah.

Истилоҳи ҳарбии рамзгоҳ ба маънои майдони ҷанг, набардгоҳ, ҳарбгоҳ далолат мекунад [ФТЗТ, с. 144].

Истилоҳи ҳарбии набардгоҳ ба маънии ҷойи ҷанг, мавқеи задухӯрд, майдони ҷанг фаҳмида мешавад [ФТЗТ, с. 874].

Истилоҳи ҳарбгоҳ ба маънои майдони чанг, арсаи набард далолат мекунад [ФТЗТ, с. 494].

Тавре дар натиҷаи шарҳу баёни истилоҳот маълум гардид, калимаҳои рамзгоҳ, набардгоҳ ва ҳарбгоҳ метавонанд. Ҳамчун муродиф дар баробари якдигар истифода шаванд.

Истилоҳи “лашкаргоҳ” ба вожаҳои баёнгари мафҳуми таркиби неруҳои мусаллаҳ ворид шуда, ба маънии майдони савораву пиёда, майдони саворони гурд, майдони пиёдагон, саворон, найзадорону сипардорону саворони зирехдор далолат менамояд.

Лашкаргоҳ – чойи исти муваққатӣ ё доимии лашкар, сарбозон, афсарон, яъне урдугоҳ [ФТЗТ, с. 718].

4. Пасванди -он: саворон - savaran, далерон - daleran, бадҳоҳон - badkhaan, чанговарон - jangvaran, размсозон - razmsazan, чангсозон - jangsazan, рӯзбонон - ruzbanan.

Тавре дидем, дар луғатномаву фарҳангномаҳо истилоҳоти ҳарбӣ фаровон истифода шудаанд. Масалан, дар соҳаи неруҳои мусаллаҳи ҳарбӣ аз калимаҳои монанди “пиёда - piuada” ва “савора” истифода шудааст, ки ба худ бори истилоҳӣ низ гирифтаанд. Тавре дар “Фарҳанги форсӣ-русӣ ва русӣ-форсӣ”-и А. Алиев омадааст, истилоҳоти “савор”, “саворон” бо ҷузъҳои гуногун таркибҳои мухталиф сохтааст: саворони гурд, саворони набард, саворони найзагузор, саворони ханчаргузор.

Истилоҳи “чангсозон” дар баробари истилоҳоти чанговар [ФТЗТ, с. 583], чангҷӯй, [ФТЗТ, с. 583], чанговарон [ФТЗТ, с. 584], размҷӯён, размандагон, размзанон [ФТЗТ, с. 145], як маънӣ, яъне чангҷӯёнро ифода намудааст [ФТЗТ с. 590-596].

Дар мафҳуми истилоҳоти сохтаи дидбонон, марзбонон, посбонон, рӯзбонон, ки баёнгари истехкомот ва ҳифозати абзори афзори ҳарбӣ мебошад, пасванди -он тобиш ва маънои нав бахшидааст.

Истилоҳи дидбон хоси соҳаи ҳарбӣ буда, дар чузву томҳои низомӣ доираи истифодаи васеъ дорад. Дидбон - 1. посбоне, ки дар бурчи қалъаву сарҳадҳо, болои киштиҳо ва дар ҷойҳои баланд истода, атрофро назорат мекунад, барои хабар додан аз ҳаракати душман ё хатари ҳучуми он маълумот ҷамъоварӣ менамояд. 2. Ҷосус; пӯянда, таъкибкунанда; он ки рафтори касеро таҳти назорати доимӣ мегирад [ФТЗТ, с. 445].

Масалан, мафҳуми вожаи дид (дида) бо ҳамроҳшавии пасвандҳо дар маънӣ тағйирот ба миён меояд: “Дидбон (он) - шахсонеро гӯянд, ки дар ҷойи баланд монанди сари кӯҳ ва болои киштӣ нишинад ва ҳар чи аз дур бинад, хабар диҳад [Бурҳони қотеъ с.910]. Ё худ калима-истилоҳи “рӯзбон (он)” ки ба маънои “дневальный”, яъне шахсе, ки қору фаъолияти рӯзонро назорат менамояд, дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” бо калимаҳои дарбон (он), ниғаҳбон (он) якранг маънидод шуда, дар мавқеи “ниғаҳбони дару дарвозабон, назораткуандагон, посбонон, дарбонон, посбони шахсии подшоҳ ва ё ягон давлатдор” омадани истилоҳи мазкурро дар доиари назар гирифтаанд [ФЗТ с. 852].

5. Пасванди -ён. Пасванди мазкур монанди дигар пасвандҳо дар истилоҳотсозии ҳарбӣ ва соҳаҳои мухталифи он мавриди истифода қарор дода шудааст: сипоҳиён - sipahiyan, ҷангиён - jangiyan, савориён - savariyan, ҳарбиён - harbiyan, лашкариён - lashkaran. Истилоҳоти мазкур дар баёни мафҳумҳои таркиби нерӯҳои мусаллаҳ, вожаҳои баёнгари мафҳуми дараҷаи низомӣ низомӣ васеъ истифода шудаанд.

Сипоҳӣ - мансуб ба сипоҳ; лашкарӣ, ҳарбӣ. 2. ҳар як афроди сипоҳ, аскар. 3. он ки дар хизмати дорбор аст (дар аморати собиқи Бухоро), [ФТЗТ, с. 248].

Ҷангӣ - 1. мансуб ба ҷанг; қулоҳи ҷангӣ, лавозимоти ҷангӣ, нишони ҷангӣ, таҷрибаи ҷангӣ, техникаи ҷангӣ. 2. ҷангара, ҷангчӯ; 3. ҷанговар мубориз [ФТЗТ, с. 583].

Ҳарбӣ - 1. мансуб ба ҳарб, низомӣ; интизоми ҳарбӣ, қувваҳои ҳарбӣ, хизмати ҳарбӣ. 2. касе, ки дар хизмати ҳарбӣ аст [ФТЗТ, с. 495].

Истилоҳи “чангиён” дар осори классикӣ ва баъзе фарҳангномаҳо ишора шудааст. Истилоҳоти баёнгари мазмуни амалиёти ҳарбӣ, монанди “чанг” ва муродифоти он “разм”, “пархош” “пайкар”, “набард” бо истифода аз шеваи вожасозӣ дар ифодаи унвони чанговарон истифода гардидааст. Чунончи, ба иловаи пасвандҳои -ё (й) ва -“он”, -“ён” ба калимаи “чанг” аввал калимаи “чангӣ” (ба маънии 1. мансуб ба чанг; 2. чанговар, мубориз, ҷавонони чангӣ; 3. чангара, чангҷӯ; 4. Чанговари ҳарбӣ; 5. ҳолати ноошӣ будани ду кас) ба вуҷуд омада, пасон калимаи чангиён ба маънои чанговарон, ҳарбиён, низомиён ба миён омадааст [ФЗТ с. 1024].

6. Пасванди -зор. Бо ин пасванд истилоҳи ҳарбӣ нисбат ба дигар пасвандҳо камтар ба мушоҳида мерасад: корзор - karzar (найзаи корзор). Бо пасванди-зор чандин истилоҳот сохта нашуда бошад ҳам, вале ин калимаҳо аз қабili истилоҳи “корзор” аз гуна калимаҳои пуристеъмоли осори қаҳрамонӣ ба ҳисоб меравад.

7. Пасванди гун: обгун - abgun, алмосгун - almasgun, ки хеле кам истифода шудааст. Истилоҳоти мазкур дар таркибҳои “пайкони алмос” маънии аз пӯлоду алмос сохтан ва рост кардани пайкони дошта, ҳуди истилоҳи “алмос” монанди истилоҳоти “ҳаданг” ва бедбарг-пайкони шабеҳ ба барги бед, ба маънии тир ҳамчун истилоҳ истифода шудааст [ФТЗТ, с. 8].

8. Пасванди -ак. Бо ин пасванд истилоҳи “ҳасак” сохта шудааст. Калимаи “ҳасак” дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънои 1. коҳреза, хасрӯба, коҳ ва алафи хушк; 2. алафи ёбой омадааст [ФЗТ с. 894]. Аммо истилоҳи “ҳасак” дар истилоҳоти соҳаи ҳарбӣ маънои махсуси таҳассусиро ифода менамояд.

Ҳасак - ба маънои хорҳои сегӯшаи аз оҳан сохташуда, ки ба сари роҳи душман андохта мешуд, то душман гузашта натавонад [ФТЗТ, с. 428].

Тибқи маълумоти овардаи Муҳаммад Ҳусайн бинни Халафи Табрзӣ дар “Бурҳони қотей” истилоҳи “ҳасак” ифодагари хоре бошад, ки сегӯша буда, аз оҳану пӯлод созанд ва дар сари роҳи душман ва дар атроф ва ҷавонии ҳисор ва қалъа гузоранд [Бурҳони қотей с.788].

9. Пасванди -бон. истилоҳи ҳарбӣ месозад, ки мафҳуми баёнғари хифзи истилоҳоти мавзеъҳои чангӣ бошад: дарбон - darban, ниғаҳбон - nigahban, рӯзбон - ruzban, марзбон - marzban, посбон - pasban.

Рӯзбон - ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои сарҳанг, фармондеҳи лашкар ифода ёфтааст [ФТЗТ, с. 177].

Марзбон - 1. сарҳадбони сарҳад, сарҳаддор, 2. сарҳадбон [ФТЗТ, с. 762].

Посбон - 1. дидбон, ниғаҳбони лашкар, қаровул, 2. муҳофиз, нигоҳдоранда [ФТЗТ, с. 116].

10. Пасванди -ур. Бо ин пасванд истилоҳи ҳарбии ганҷур - ganjur сохта шудааст. Истилоҳи “ганҷур” дар луғатнома ва фарҳангномаҳо тафсири мухталиф дорад. Масалан, ин истилоҳ (ганҷур) дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба маънии мудирӣ анбори муҳиммот ва ё лавозимоти ҳарбӣ омадааст [ФТЗТ, с. 301].

Дар “Фарҳанги Рашидӣ”, ки ба тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ рӯйи кор омадааст, истилоҳоти ҳарбии “ганҷур” ба маъниҳои 1. соҳибчанг, хазинадори ҳарбиён, хазинадори чангиён; 2. Шахсе, ки вазифа ва самти расмии ӯ ниғаҳдорӣ аз ганҷина ва ё хазина аст [Рашидӣ, с. 1091].

11. Пасванди -ҳо. Бо ин пасванд калима-истилоҳоти сандуқҳо - sandukha, синонҳо - sinanha, ҳарбаҳо - harbaha, асирҳо - asirha сохта шудааст.

Ҳарба - 1. Асбоби чанг, асбоби набард, силоҳ шамшер, ханҷар, милтиқ ва ғ. [ФТЗТ, с. 495].; Асир - калимаи арабӣ буда, ба чунин маъниҳо омадааст. 1. дастгиршуда дар чанг ё тохтутоз, бандӣ [ФТЗТ, с. 84].

Тавре маълум гардид, бархе аз истилоҳоти ҳарбӣ бо қабул намудани пасвандҳои фаъоли забони тоҷикӣ маънии тоза пайдо намудаанд. Истилоҳоти лашкарӣ - lashkari ва сипоҳӣ - sipahi аз он қабиланд ва маҳз ба воситаи пасвандӣ -ӣ дар мавқеи истилоҳоти ифодагари мафҳуми чанговарон қарор гирифтаанд. Аз ин чанд истилоҳоте, ки дар боло оварда будем, ошкор гашт, ки истилоҳи ҳарбии “лашкарӣ” ва “сипоҳӣ” ба маънои разманда, аскар, сарбоз ва чанговар омадааст.

Лашкарӣ - 1. Мансуб ба лашкар. 2. Ҳар кадом аз аҳли лашкар, ҳарбӣ, сипоҳӣ, сарбоз [ФТЗТ, с. 718].

Чун дар бораи сахми пасвандҳо изҳори ақида намудем, ҳамакнун бояд илова намуд, ки дар таҳлилу баррасии таркиби истилоҳоти ҳарбӣ аҳаммияти маъноии онҳо дар ҷойи аввал қарор дорад, яъне ин гуна ки якчанд истилоҳоти ҳарбии баробармаъно сарфи назар аз сохтмони дастурӣ, яъне содаву сохтаву мураккаб будан мавриди таҳлил қарор гирифтанд, ба наҳве, ки истилоҳоти ҳарбии ба истилоҳ сохтаи лашкарӣ ва сипоҳӣ ба калима-истилоҳоти номдор (он) ва саркаш (он) шарҳ дода шуд.

Истилоҳоти сохта бо ёрии пешвандҳо дар забони тоҷикӣ. Таҳлилу баррасиҳо нишон доданд, ки дар забони тоҷикӣ пешвандҳо ба таври мухталиф дар истилоҳсозӣ иштирок намуданд.

1. Пешванди бе-. Пешванди бе- набудани касе, чизе, ҳодисае ва предметро ифода менамояд: бесипоҳ - besipah, белашкар - belashkar, бечанг - bejang, бесавора - besavora, бенайза - benayza, бенабард - benabard, бесипар - besipar, беҳарб - beharb, бешамшер - beshamsher [ФЗТ с.831].

2. Пешванди ҳам-. Пешванди ҳам- танҳо дар калимасозии баъзе истилоҳот иштирок намуда, ҳамроҳӣ, шарикӣ ва муносибати ду тараф ва ё предметро мефаҳмонад: ҳамлашкар - hamlashkar, ҳамяроқ - hamyarak, ҳамнабард - hamnabard, ҳампайкар - hamraykar, ҳамжубин - hamjubin, ҳамгурз - hamgurz, ҳампайкон - hamraykan, ҳамҷавшан - hamjavshan.

Ҳамяроқ - истилоҳи ҳарбӣ буда, ба чунин маънӣ шарҳу тафсир ёфтааст. Ҳамяроқ - ҳамсилоҳ, чанд нафар ё гурӯҳ, ки дар як қисми низомӣ мечанганд; ҳамнабард [ФТЗТ, с. 491].

Ҳамнабард - нисбати ду нафаре ба якдигар, ки дар якҷо мечанганд, яъне ҳампаймон [ФТЗТ, с. 489].

3. Пешванди бар - Пешванди бар- бо чунин калимаҳо истилоҳ сохтааст: барафрӯхтан - barafrukhtan, бардаридан - bardaridan, баршикастан - barshikastan, баркашидан (сипоҳ баркашидан) - barkashidan.

Дар натиҷаи таҳлили пешвандҳо муайян гардид, ки дар сохтани истилоҳоти ҳарбӣ онҳо дар истилоҳсозӣ чандон фаъол нестанд.

2.5. Шарҳи истилоҳоти сохта дар забони англисӣ

Дар забони англисӣ чун дар дигар забонҳо сохтани истилоҳоти сохтаи ҳарбӣ яке аз роҳу воситаҳои ғановат гардидани захираи луғавии забон ба шумор меравад.

Дар истилоҳосозии истилоҳи ҳарбӣ пешвандҳои забони англисӣ: im-, in-, de-, re-, inter-, pre-, post-, ex-, mis- иштирок намуда, истилоҳоти мухталиф сохтаанд.

1. Пешванди im- ва in-. Пешванди мазкур мафҳуми инкорӣ дошта, бо баъзе аз ҳиссаҳои нутқ ҳамроҳ шуда, истилоҳи ҳарбӣ сохтааст. Таърихи пешванди in- қадима буда, аз забони латинӣ ба забони англисӣ ворид шуда, истилоҳоти зиёде сохтааст: improve - аз нав саф кашидан [Oxford dictionary p. 430], invasion - забт [Oxford dictionary p. 430], insleir - ғулом қардан [Oxford dictionary p. 430], infantry - қисми низомии пиёдагард [Oxford dictionary p. 430].

2. Пешванди de-. Пешванди de- ба истилоҳот ҳамроҳ шуда, истилоҳотеро месозад, ки мафҳуми зидди амалро ифода менамояд: defeat - мағлуб қардан [Oxford dictionary p. 366], destroyer - вайроқунанда [Oxford dictionary p. 367], decordtor - орошидиҳанда [Oxford dictionary p. 368], demilitarization - беяроқсозӣ [Oxford dictionary p. 367].

3. Пешванди re-. Пешванди re- бо истилоҳот ҳамроҳ шуда, такрори амалро мефаҳмонад. Ин пешванд низ аз забони латинӣ ба забони англисӣ ворид гардида, такрори амалро ифода менамояд. react - аз нав амал қардан [Oxford dictionary p. 518], respiration - нафасгирӣ [Oxford dictionary p. 518], reconnoiter - аз нав пайвастшаванда [Oxford dictionary p. 519], regiment - полки эҳтиётӣ [Oxford dictionary p. 519].

4. Пешванди inter-. Пешванди inter- бо вожаҳо ҳамроҳ гардида, умумияти амалро ифода намуда, бо пешванди тоҷикии андар- ҳамрешаву ҳаммаъно мебошад. Interprise - монеаи зидди танкҳо [Oxford dictionary p. 432].

5. Пешванди pre-. Пешванди pre- ба мафҳум ва маънии “пеш аз”, “то”, “қабл аз” далолат намуда, истилоҳоти ҳарбии мухталиф сохтааст: to press gang - маҷбур

сохтан [Oxford dictionary p. 366], prevar-аз ҷанг [Oxford dictionary p. 366], preemptive-зарбаи пешакӣ [Oxford dictionary p. 366], press tablish - барқарор сохтан [Oxford dictionary p. 366], preesmplive - таъсири зарба [Oxford dictionary p. 366].

6. Пешванди post-. Пешванди post- амалеро ифода менамояд, ки баъдан ба вуқӯ омада бошад. Пешванди мазкур бо пешванди тоҷикии “пас” ҳамреша ва ҳаммаъно мебошад: post-war – баъди ҷанг [Oxford dictionary p. 498], post-comitatus – қушунҳои мусаллаҳ [Oxford dictionary p. 498], post guard-посбони қушун [Oxford dictionary p. 502], post exchange – почтаи саҳроӣ [Oxford dictionary p. 509], post captain – камандири кишти [Oxford dictionary p. 499].

7. Пешванди ex-. Пешванди ex- ба мафҳум ва маъниҳои “оғоз”, “ибтидо”, “берун” ва “собиқ” далолат менамояд. Бо пешванди мазкур истилоҳоти ҳарбии зерин сохта шудааст: explosion - тарқиш [Oxford dictionary p. 388], explosive - модаи тарқанда [Oxford dictionary p. 388], excampment - лагер [Oxford dictionary p. 388], exchange fire - тирпарони кардан [Oxford dictionary p. 388].

8. Пешванди mis-. Пешванди мазкур ба вожаю истилоҳот тобиши маъноии таҳқир ва пастзанӣ дода, мафҳуми хато ва ё нодурустро ифода менамояд. **Missilery – ракетасозӣ [Oxford dictionary p. 456], missileman – олами ракета [Oxford dictionary p.456], air-to ground missile – ракета [Oxford dictionary p. 456], antimissile – зидди ракета [Oxford dictionary p.456].**

Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо дақиқу равшан гардид дар миёни пешвандҳои истилоҳсози ҷангузӣ пешвандҳои post каммаҳсул буда, пешвандҳои ex, inter дар истилоҳсозии ҳарбӣ сермаҳсул мебошанд.

Истилоҳоти сохта бо ёрии пасвандҳо дар забони англисӣ. Лозим ба ёдоварист, ки дар истилоҳсозии ҳарбии забони англисӣ пасвандҳо дар муқоиса ба пешвандҳои истилоҳсоз нисбатан сермаҳсул мебошанд.

Дар истилоҳсозии ҳарбӣ дар забони англисӣ пасвандҳои зерин иштирок намудаанд: -ist, -ism, -er, -or, -ment, -ing, -ence, -ance, -ion, (-ation, ification), -ness, -ity, -ive, -ent, -ant, -ous, -ize, -ly.

1. Пасванди -ist. Пасванди -ist бо ҳиссаҳои мухталифи нутқ омада, мафҳуми касбу ҳунар, мансубият ба ягон ҷараёни илмӣ ва сиёсиро ифода менамояд. Пасванди мазкур аз забонҳои романӣ иқтибос шуда бошад ҳам, бо вожаҳои истилоҳоти англисӣ омада, истилоҳоти ҳарбӣ низ сохтааст, ки хеле ҷолиб аст: breech mechanism – қулфи милтиқ [Oxford dictionary p. 322].

2. Пасванди -ism. Ин пасванд ҳамчун пасванди иқтибосӣ бо ҳиссаҳои

3. Пасванди -er. Пасванди -er бештар бо исмҳои омада, одатан ба мафҳуми соҳиби амал меояд. Пасванди мазкур пасванди аслии забони англисӣ буда, аз исм, феъл ва дигар ҳиссаҳои нутқ истилоҳоти ҳарбӣ сохтааст. Истилоҳоти ҳарбии сохташуда мафҳум ва маъниҳои касбу кор, мансубият ба маҳалли зист, ҳамчунин мафҳуми афзори асбоб ва дигар воситаҳои истеҳсолоти ҳарбиро ифода менамоянд. гуногуни нутқ омада, истилоҳоти ҳарбии мухталиф сохтааст: heroism - қаҳрамонӣ [Oxford dictionary p. 418].

4. Дар забони англисӣ пасванди мазкур дар муқоиса бо дигар пасвандҳои истилоҳосозии ҳарбӣ сермаҳсул мебошад. (шояд қаммаҳсул бошад). sniper - снайпер [Oxford dictionary p. 560], carrier - ҳамлақунанда [Oxford dictionary p. 334], revolver - тапонча [Oxford dictionary p. 515], invader - истилогар [Oxford dictionary p. 425], hancer - савораи мучаҳаз бо найза [Oxford dictionary p. 418].

5. Пасванди -or. Пасванди -or бо ҳиссаҳои нутқ (исм) ҳамроҳ шуда, соҳиби амалро ифода менамояд: inferior - лейтенанти хурд [Oxford dictionary p. 418], minor - ҷанг, ҳучум [Oxford dictionary p. 458], senior army - мушовири ҷангӣ [Oxford dictionary p. 549], senior enlisted - мушовири калон [Oxford dictionary p. 549], senior military - мушовири калони ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 549], Aviator - самолётҳои бомбаандоз [Oxford dictionary p. 314].

6. Пасванди -ment. Ин пасванд бештар бо феъл омада, истилоҳоти ҳарбие сохтааст, ки мафҳуми натиҷаи амалро ифода менамояд: embodiment - дар қисми ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 384], peace agreement - созишномаи сулҳ [Oxford dictionary p. 487], leading detachment - отряди пешҳучум [Oxford dictionary p. 444], cavalier detachment - отряди савора [Oxford dictionary p. 335].

7. Пасванди -ing. Ин пасванд исми феълӣ ва сифати феълӣ сохта дар ташаккули истилоҳоти сохта, саҳми назаррас дорад. Ин истилоҳоти сохта номи амал, натиҷа, раванд ва маҳсули амалу ҳолатро ифода менамояд: war marking - потенциали ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 615], strafing - дақиқи зарба [Oxford dictionary p. 535], cooking - зарба задан [Oxford dictionary p. 350], creeping - дар ҳузури лашкар [Oxford dictionary p. 351], enveloping - ҳамла, ҳуҷум [Oxford dictionary p. 384], Adviser training - мушовир барои омодаи ҷанг [Oxford dictionary p. 302].

8. Пасванди -ence ва -ance. Пасванди мазкур бо калимаҳо ҳамроҳ шуда, истилоҳоти ҳарбие сохтааст, ки номи амал ва ҳолатро ифода намудааст. Мисол: intelligence - дастгоҳи низомӣ [ҶАЗТ с.480], adherence to chain command - мууроҷиат ба командаи ҳарбӣ [ҶАЗТ с. 33], defence supply - таъминкунӣ бо таҷҳизот [ҶАЗТ с. 229]. Пасванди -ance асосан аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ ҳамчун иқтибос ворид шуда, бештар исм сохтааст: piece of ordnance - муҳофизи ҷангӣ [Oxford dictionary p. 501], provide assistance - ёрӣ расондан [Oxford dictionary p. 505], aberrance - ҷисмҳои осмонӣ [Oxford dictionary p. 298], militaryance - кори ҳарбӣ [Oxford dictionary p. 456], appliance - мошини оташнишонӣ [Oxford dictionary p. 309], appearance - пайдо шудан [Oxford dictionary p. 309].

9. Пасванди -ion. Пасванди исмсозии -ion (-ation, ification) амал ва ҳолатро ифода намуда, дар истилоҳсозии истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ сермаҳсул (шояд кammaҳсул) бошад. Пасванди мазкур аз забони латинӣ ҳамчун иқтибос ворид шуда, агар бо феъл бандаки **ify** дошта ояд, **-ion** ба **ification** табдил меёбад, ва агар бо феъли бо **-ate** анҷом ёфта ояд, он гоҳ ба **-ion** табдил меёбад, дар дигар ҳолатҳо бошад, ба **-ation** табдил меёбад: legion - қонун сипоҳ [Oxford dictionary p. 482], collaboration - ҳамкорӣ [Oxford dictionary p. 441], explosion - тарқиш [Oxford dictionary p. 308], to be out action - аз саф баромадан [Oxford dictionary p.309].

10. Пасванди -ness. Ин пасванд муодили пасванди тоҷикии **-ӣ** буда, аз ҳиссаҳои мухталифи нутқ исм месозад. Ин пасванд таърихи қадима дошта, аз забони англисии қадим гирифта шудааст: awareness – тайёрии ҷангӣ [Oxford dictionary p. 315], fixed difeness – қобилияти ҷангӣ [Oxford dictionary p. 368], closeness - муқоиса [Oxford dictionary p. 356].

11. Пасванди -ity. Пасванди мазкур бо пасвандҳои исмсозии тоҷикии **-ият** ва **-ӣ** айният дошта, бо пасванди дигари англисии -ness муодиф мебошад. Сарчашмаи ин пасванд бо пасванди фаронсавии -ite ва латинии -ites рафта мерасад, ки дар ин масъала забоншиноси рус О.Д. Меликов фикру андешаҳои махсуси хешро иброз намудааст. Ин пасванд дар забони англисӣ истилоҳоти ҷарбӣ зиёде сохтааст, ки имрӯз ҳам доираи васеи истифода дорад: security - муҳофиз [Oxford dictionary p. 538].

12. Пасванди -ive. Пасванди -ive аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ истилоҳоти ҷарбӣ сохтааст: Administrative – мушоҳида, Defensive – ҷанг набард,

13. Пасванди -ent, -ant. Ин пасванд исмсоз буда, аз забони латинӣ ба забони англисӣ ворид шудааст. Истилоҳоти ҷарбӣ зерин бо ин пасванд сохта шудааст: Administrative – мушоҳида [Oxford dictionary p. 214], Defensive – ҷанг набард [Oxford dictionary p. 367].

14. Пасванди -ous. Пасванди -ous аз исмҳои истилоҳоти дорой аломату сифат сохтааст: Simultaneous – ҳамла, ҳуҷум [Oxford dictionary p. 547], Fictious – сохтакорӣ [Oxford dictionary p. 391].

15. Пасванди -ize. Бо ин пасванд истилоҳоти ҷарбӣ зерин сохта шудааст: demilitarize – беяроқ кардан [Oxford dictionary p. 233], magazine rifle – милтиқи панҷтира [Oxford dictionary p. 458].

16. Пасванди -ly. Ин пасванд зарфсоз буда, яқчанд истилоҳоти ҷарбӣ сохтааст: Fully - ба ҷанг тайёр [Oxford dictionary p. 402], rally – митинг [Oxford dictionary p. 665].

Дар натиҷаи таҳлилу баррасии роҳи усулҳои пешвандиву пасвандӣ дар истилоҳсозии ҷарбӣ бо хулоса омадем, ки пешванду пасвандҳои истилоҳсозӣ

иштироки мухталиф доранд. Тибқи мисолҳо маълум гардид, ки пасвандҳо дар истилоҳсозии ҷарбӣ фаълтар ба мушоҳида мерасанд.

Истилоҳоти сохта бо ёрии ҳам пешванд ва ҳам пасвандҳо дар забони англисӣ. Дар забони англисӣ ба ғайр аз сохтани истилоҳоти ҷарбӣ бо пешвандҳо ва пасвандҳо боз истилоҳе низ вомехӯрад, ки дар якҷоягӣ бо пешванду пасвандҳо сохта шудаанд, яъне дар сохтани истилоҳоти ҷарбӣ ҳам пешванду ва ҳам пасванд якбора иштирок намудааст.

Ҳарчанд ки дар як вақт бо ёрии ҳам пешванду ҳам пасвандҳо сохта шудани истилоҳоти ҷарбӣ дар забони англисӣ сермаҳсул набошад ҳам, вале баъзе аз истилоҳоти соҳаи мазкур бо чунин роҳу усул сохта шудаанд: invasion - забт, bombardment - бомбаборон, conscription - даъвати ҷарбӣ, camouflage - либоси ҷарбӣ, commission - гурӯҳи ҷарбӣ, demobization - ҷавоб аз хизмат, detachment - даста, entanglement - симхор.

Ҳамин тариқ, истилоҳоти сохтаи ҷарбӣ дар заминаи ба калима-истилоҳоти сода ҳамроҳ намудани пешванду пасвандҳои истилоҳсоз ба миён омаданд. Дар байни ин пешванду пасвандҳо пешвандҳо **de, со** ва пасвандҳои **ment, ion** сермаҳсул мебошанд. Усули пешвандиву пасвандии истилоҳсозӣ яке аз роҳҳои пурмаҳсул дар забони англисӣ ба ҳисоб меравад.

Умумият ва тафовути роҳҳои сохташавии истилоҳоти сохтаи ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Дар натиҷаи таҳлилу баррасиҳо маълум ва равшан гардид, ки дар мавриди сохтани истилоҳоти сохтаи ҷарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда низ ба мушоҳида мерасад.

Умумиятҳо дар он зоҳир мешаванд, ки дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ истилоҳоти сохтаи ҷарбӣ ба воситаи ҳамроҳшавии пешванду пасвандҳои асоси калима сохта мешаванд. Пасвандҳо дар истилоҳсозии ҷарбӣ сермаҳсул мебошанд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ бештари бахшҳои калом, яъне ҳиссаҳои нутқ дар истилоҳсозӣ фаъл мебошанд. Ҳангоми сохтани истилоҳоти ҷарбӣ бо пасвандҳо иштироки як ё ду пасванд дар як истилоҳи ҷарбӣ ба мушоҳида мерасад: савор+a+гон, савор+a+ҳо, сипоҳ+й+ён,

чанг+й+ён, марз+бон+й, камон+гоҳ+й. Дар забони тоҷикӣ бошад, пасванди -й пас аз пасвандҳои -вар... омаданаҷ мумкин аст: камон+вар+й, шино+вар+й, ки истилоҳоти баёнғари мафҳуми василаи дарёнавардии ҳарбӣ ба шумор меравад. Дар забони тоҷикӣ васлшавии пасвандҳои тоҷикӣ бо калимаҳои иқтибосӣ кам ба назар мерасад. Умумияти дигар дар он зоҳир меёбад, ки дар забони англисӣ қисми зиёди пешвандҳо аз забони лотинӣ, пасвандҳои -ist, -ity, -ent, -ant аз забони лотинӣ, -ence ва -ance аз забони фаронсавӣ дохил шудаанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, таъсири забони арабӣ бештар буда, пасвандҳои арабӣ тавассути калима-истилоҳосозии ҳарбӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

Тафовут: истилоҳоти сохтаи ҳарбӣ ва шохаҳои мухталифи он аз нигоҳи сохтор якрангу якнавохт нестанд. Масалан, истилоҳоти сохтаи англисӣ ҳаст, ки бо ду-се калимаи тоҷикӣ тарҷума карда мешавад ва баръакс як истилоҳи тоҷикӣ ҳаст, ки дар забони англисӣ бо якчанд истилоҳ тарҷума ва ё тафсир карда мешавад.

2.6. Истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ

Тавре маълум аст, ҳангоми таҳлилу баррасии ин тарзи истилоҳсозии ҳарбӣ муҳаққиқон ғайр аз қайд намудани қолабҳои калимасозӣ, яъне аз рӯйи мансубият унсурҳои дохилии онҳо ба ҳиссаҳои нутқ, баъзе масъалаҳои марбут ба мафҳуми истилоҳоти мураккабро низ мавриди омӯзиш қарор доданд. Аз рӯйи анъана истилоҳоти мураккабро ба ду гурӯҳи калон ҷудо намудаанд: копулятивҳо ва детерминативҳо. Муҳимтарин меъёри фарқ намудани ин гурӯҳҳо аз он иборат аст, ки дар копулятивҳо калимаҳои содаи таркиби калимаи мураккаб дар муносибати байниҳам мавқеи баробар доранд, вале дар детерминативҳо як ҷузъ ба ҷузъи дигар дар муносибати тобеият қарор дорад. Бо дарназардошти чунин фикру андеша онҳоро дар забоншиносии тоҷик калима-истилоҳоти пайваст ва тобеъ ном мебаранд.

Мураккабшавӣ ҳам яке аз роҳу усулҳои муҳимми дастурии забонҳо ба шумор меравад. Воситаи мазкур дар забонҳои қадимаву ҳозираи эронӣ ва инчунин дар забонҳои дигари ҳиндуаврупоӣ ба мушоҳида мерасад. Бо ду ва ё зиёда сохтани калимаҳо яке аз роҳу воситаҳои серистеъмоли истилоҳсозии забони тоҷикӣ мебошад.

Истилоҳоти ҳарбии мураккаб дар низоми истилоҳи бахшҳои мухталифи ҳарбӣ, яъне таркиби нерӯҳои мусаллаҳи кулл, дараҷа, унвон ва рутбаҳои ҳарбӣ, мафҳуми размандагон, созу дастгоҳи ҷангӣ, василаи ҳифозати ҷанговарон ва амалиёти ҳарбӣ мавқеи хоса доранд.

Истилоҳоти мураккаб аз рӯйи қонуни қавоиди дастурии забон аз ду ва ё зиёда ҷузъ сохта мешаванд. Ҳангоми истилоҳсозӣ қариб ҳамаи ҳиссаҳои нутқ ба ҳамдигар алоқаманд гардида, истилоҳи мураккаб месозанд. Гуфтан бамаврид аст, ки бо роҳи тобеъшавии ҷузъҳо сохта шудаанд, ки яке аз ҷузъҳо асосӣ буда, дигараш ба он тобеъ мебошанд. Истилоҳоти мураккабро метавон ба гурӯҳҳои истилоҳоти баёнгари мафҳуми таркибии нерӯҳои мусаллаҳи кулл, мафҳуми

дараҷаҳои низомӣ, размандагон, мафҳуми созу дастгоҳи ҷангӣ, мафҳуми василаи дарёнавардӣ, мафҳуми амалиёти низомӣ ҷудо намуд.

Истилоҳи лашкаршикан хоси истилоҳи ҳарбӣ буда, чунин тафсир ёфтааст. Лашкаршикан - шикастдиҳанда, ки бар қалби лашкари душман ҳамла оварда, ба ӯ зарбаи ҳалокатовар медиҳад [ФТЗТ, с. 718].

Сарҳадшикан - он ки аз марзу буми мамлакате бидуни иҷозат убур кунад [ФТЗТ, с. 220].

Истилоҳоти баёнғари мафҳуми таркибии неруҳои мусаллаҳи кулл, ки аз рӯйи иштироки ҷузъҳояшон ба ҳиссаҳои нутқ чунин гурӯҳбандӣ мешаванд: исм+асоси замони ҳозираи феъл: лашкаршикан - lashkarshikan, сипоҳшикан - sipahshikan, сарҳадшикан - sarhadshikan, номбардор - nambardar, размсоз - razmsaz, пархошҷӯй - parkhashjuy, набардгузор - nabardguzar, ханҷаргузор - khanjarguzar, найзагузор - naizaguzar [ФМШ с. 13-112].

Тавре аз мисолҳои “Фарҳанги мухтасари “Шоҳнома” дақиқу равшан гардид, дар маҷмуъ неруҳои мусаллаҳ дар сарчашмаҳои классикӣ бо истилоҳоти лашкару сипоҳ ифода ёфтаанд, ки бо истилоҳи мазкур истилоҳоти фавқуззикр сохта шудааст.

Маълум аст, ки истилоҳи лашкару сипоҳ бо ҳам мутародифанд. Истилоҳоти зикршуда бо асоси замони ҳозира ҳамроҳ шуда, истилоҳи мураккаби лашкаршикан ва сипоҳшикан сохтааст, ки ҳадаф аз сипоҳи лашкаршикан ва лашкари сипоҳшикан гуфтан тасвири зӯрмандӣ ва иқтидори сипоҳӣ ва ё лашкар аст, ки метавонад дар муқобили лашкари душман муқовимат намояд [ФМШ с. 94].

Истилоҳи набардсавор - nabardsavar, гарданкаш - gardankash, найзагузор - naizaguzar, ханҷаргузор - khanjarguzar, низ дар сарчашмаҳои классикӣ ба мушоҳида мерасад. Истилоҳоти ханҷаргузору найзагузор нисбат ба шахсе гуфтааст, ки ханҷару найзаро аз бадани душман мегузаронад.

Ханҷаргузор ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба чунин маънӣ омадааст. Ханҷаргузор - шахсе, ки ханҷар мекашад ва ба набард омодааст. [ФТЗТ, с. 424].

Найзавар - найзодор, чанговари найзодор, найзаандоз [ФТЗТ, с. 888].

Найзачанг - мухориба ва ё набарди бузург ба воситаи найза [ФТЗТ, с. 888].

Найзодор - найзадаст, сохиби дастгоҳи чангӣ, мусаллаҳ бо найза [ФТЗТ, с. 888].

Истилоҳоти баёнгари мафҳуми дараҷаҳои низомиро аз рӯи иштироки чузъҳояшон ба ҳиссаҳои нутқ чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

Сифат+исм: озодмард - azadmard, зарринкафш - zarrinkafsh, чарминкафш - jarminkafsh, навсолор - navsalar, бузурглашкар - buzurglashkar. Тавре маълум гардид, истилоҳоти зерин ифодагари унвони ҳайати фармондеҳони ҳарбӣ мебошанд. Истилоҳоти мазкур дар таркиби сипаҳдори зарринкафш - sipahdare zarrinkafsh ё худ чарминкафш, навсолор - navsalar бозгӯи маънои дараҷаҳои низомӣ мебошанд [ФР, с.674].

Истилоҳи навсолор - navsalar ва борсолор - barsalar ба сифати чузъи муайянкунанда ҳамонро нишонани вазифаи пешинаро ифода менамояд. Истилоҳи борсолор дар низоми чузъу томҳои ҳарбӣ чунин тафсир ёфтааст: Борсолор - 1. сохиби бор ва лавозимоти чангӣ, хучаини асбобу афзори чанг дар лашкаргоҳ; 2. он ки дар лашкаргоҳи подшоҳон чунин вазифаро бар уҳда дорад [ФТЗТ, с. 233]. Навсолор чун узви дастаи афсарон ба сарвари нерӯҳои мусаллаҳи кулл, яъне шоҳ тобеъ мебошад [ФШ, с. 811].

Аз нигоҳи баъзе олимону донишмандон истилоҳи солор - salar ба маънии пешрави қофила - peshrave kafila, яъне сарлашкар - sarlashkar фаҳмида мешавад [ФР, с. 812].

Ҳам дар “Фарҳанги форсӣ-русӣ ва русӣ-форсии истилоҳоти ҳарбӣ” [Москва, 1972] ва ҳам дар “Фарҳанги форсӣ ва русӣ”-и Б.В. Миллер [Москва, 1960] истилоҳи солор ба маънии “главнокомандующий” оварда шудааст.

Истилоҳи навбатсолор - navbatsalar низ як дараҷаи низомӣ дар ҳайати нерӯҳои мусаллаҳ буда, иртиботро бо шоҳ ва дигар афсарону чанговарон барқарор менамуд [ФМШ с. 144].

Истилоҳи ҳарбии навбатсолор дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида намерасад.

Истилоҳи сарҳанг - sarhang ҳамчун калима-истилоҳи мураккаб ба сифати яке аз рутбаҳои ҳарбӣ дар нерӯҳои мусаллаҳ истифода шудааст. Истилоҳи сарҳанг аз ҷузъи сар ва ханг иборат буда, вожаи ханг ба маънои силоҳ низ омадааст, дар баъзе мавридҳо ба маънии паҳлавон ва мубориз низ далолат намуда, дар маҷмӯъ истилоҳоти “сарҳанг” ба ҳайси сардор ва пешрави лашкар маънидод карда шудааст [БҚ с.1355-1356].

Сарҳанг ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба чунин маъниҳо далолат мекунад. Сарҳанг сардори як қисми муайяни лашкар; фармондеҳи ҷанг, яъне қисми низомӣ, ки ба полк баробар аст [ФТЗТ, с. 220].

Дар баъзе сарчашмаҳо истилоҳи сипаҳсолор - sipahsalar ҳамчун муодили русии калимаи “главнокомандующий” мавриди истифода қарор дода шудааст.

Сипоҳсолор - сардори қушун, фармондеҳи олии қувваҳои низомӣ, сарфармондеҳи кул [ФТЗТ, с. 248].

Сипаҳбуд - сипаҳсолор, сарлашкар, сарфармондеҳи лашкар; соҳиби лашкар, султон, подшоҳ [ФТЗТ, с. 248].

Истилоҳи ҳарбии сипаҳбуд - sipahbud ва ё сипаҳбад - sipahbad ҳамчун калимаи мураккаб аз ду ҷузъ сипаҳ+бад (буд), яъне буд ба маънои соҳиб ва худованд омада, дар луғат ҳамчун муодили русии он корпусной генерал истифода гардидааст [Рубинчик, 1984, с.20].

Истилоҳоти баёнғари мафҳуми размандагонро метавон аз рӯйи иштироки ҷузъҳо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намуд: исм+асоси замони ҳозираи феъл: диловар - dilavar, ҷанговар - jangavar, саркаш - sarkash, шерафкан - sherafkan, шербоз - shaerbaz, размҷӯй - razmjuy, ҷангҷӯй - jangjuy, размовар - razmovar.

Истилоҳи саркаш дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ҳамчун баёнғари мафҳуми размандагон ба маънои афсари тавоно, зӯр ва паҳлавон маънидод шудааст [ФТЗТ с.206-207].

Забоншиноси маъруф Н.Маъсумӣ дар асари худ “Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат” тақя ба осори классикон истилоҳи диловар, чанговар, шерафкан ва шербодро ҳамчун истилоҳи баёнғари мафҳуми размандагон ба мафҳуми чанговар ва паҳлавон нисбат додааст [Н.Маъсумӣ, с.143-144].

Исм+асоси замони гузаштаи феъл ва пасванди -а: камарбаста - kamarbasta, размдида - gazmdida.

Истилоҳи размдида дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Камарбаста ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои камар бастан ба қору пайқоре, набарде ё чанге [ФТЗТ, с. 585].

Истилоҳи камарбаста дар “Фарҳанги Рашидӣ” чунин шарҳу баён ёфтааст: 1.омода ва муҳайё ба қоре; 2.навқар, ходим [ФР, с.1202].

Истилоҳи мазқур дар баъзе осори классикӣ ба маънои чанговар низ омадааст [Ализода, с.551, ҷ.3].

Истилоҳи мураккаби саворанизом ба чунин маънӣ омадааст. Саворанизом - асқари савора, қузъи томи савора [ФТЗТ, с. 190].

Савораҳуҷум - ҳуҷуми дастаҳои аспсавор дар қанг, аспсавор ҳуҷум ва ё набард қардан [ФТЗТ, с. 190].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” қалимаи камарбаста ҳамчун истилоҳи соҳаи размандагон чунин шарҳ дода шудааст: “... омода ба қанг, марди қангӣ, афсар ва ё сарбозе, қи омодаи қанг аст” [ФЗТ с.533-534].

Исм+асоси замони ҳозираи феъл + пасвандҳо: паҳлавонзодагон - pahlavanzadagan, қавонзодагон – javanzadagan;

Исм+асоси замони ҳозираи феъл: лашқарафрӯз – lashkarafruz, лашқарангез – lashkarangez, найзадор – nauzadar, зирехдор – zirehdar, гурздор – gurzdar, теғзан – teghzan, шамшерқаш – shamsherkash.

Истилоҳи мураккаби лашқарафрӯз аз решаи лашқар ва афрӯз (аз масдари афрӯхтан) тарқиб ёфта, қиноя аз барангезанда, башӯроваранда ва ташвиқғари лашқар дар аснои разму пайқор аст. Ҷамин тарққ, истилоҳи лашқарафрӯз ба

маънои “далер, шучоъ, чанговари барчасти ибратшаванда” шарҳу баён ёфтааст [ФЗТ с.596].

Истилоҳи найзадор, зирехдор, гурздор, тегкаш, шамшеркаш ва камонкаш дар баъзе фарҳангномаҳо ба маънои “пахлавон, пахлавони, пахлавонон” маънидод шудааст. [ФМШ, с.108].

Истилоҳи баёнгари мафҳуми созу дастгоҳи чангро аз рӯи мансуб ба ҳиссаҳои нутқ чунин гурӯҳбандӣ менамоем:

Исм+исм: алмоспайкон – almaspaukan, тирпайкон – tirpaukan, пӯлодпайкон – puladpaukan; Истилоҳи ҳарбии алмоспайкон дар фарҳангномаҳо ба маънои тири пайконаш пӯлодии тез шарҳу тафсир дода шудааст [ФЗТ, с. 56].

Исм - асоси замони ҳозираи феъл: тирандоз – tirandaz, камонандоз – kamanandaz, гурзандоз – gurzandaz, новакандоз – navakandaz.

Тирандоз – он ки дар тир андохтан ва ё дар тирандозӣ моҳиру мумтоз аст [ФЗТ, с. 343]. Тирпаронӣ – тирандозӣ, тирзанӣ, ба сӯе тир андохтан [ФЗТ, с. 343].

Новакандоз – тирандозанда, тир паррондан аз камон, камонвари моҳир; Навокандозӣ – тирандозӣ аз камон, камонварӣ [ФЗТ, с. 925].

Бояд қайд кард, ки истилоҳи ҳаданг, пайкон, пӯлод, алмос ҳам дар баъзе сарчашмаҳои классикӣ ҳамчун муродифи тир истифода шудааст. Аз ин рӯ, истилоҳи “новакандоз” ба маънии “тирандоз” шарҳу баён ёфтааст.

Абдурашиди Татавӣ истилоҳи “новакандоз”-ро дар осори худ чунин шарҳ додааст: новак ба маънии тири кӯчак аст, ки дар ғилофи оҳанин ё чӯбин, ки монанди нови борик бувад, гузоранд ва аз камон сар диҳанд, дуртар равад ва бад-ин хотир онро новак гӯянд. Бинобар ин, истилоҳи “новакандоз” ҳамчун муодили истилоҳи “тирандоз” дар луғатномаҳо маънидод шудааст [ФР, с. 1386].

Истилоҳоти баёнгари василаи ҳифозати чанговарон аз рӯи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ:

Сифат+исм: сияҳҷавшан – siyahjavshan, зарринкулоҳ – zarrinkuloh, румикулоҳ – rumikuloh, симинсипар – siminsipar.

Исм+исм: баргустовон – bargustavan, камарчавшан – kamarjavshan, тоскулоҳ – taskulah.

Истилоҳоти баёнғари мафҳуми василаи дарёнавардӣ. Истилоҳоти баҳши дарёнавардӣ яке аз манбаъҳои дигари истилоҳоти ҳарбӣ будааст, ки давлат дар зер ҳайати ҳарбиёни худ гурӯҳи дарёнавардонро нигоҳ медошт, ки дар таъмини алоқа ба дигар кишварҳо саҳм мегирифтанд. Истилоҳоти баҳши василаи дарёнавардиро низ метавон аз рӯи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ чунин чудо намуд.

Исм+асоси замони ҳозираи феъл: бодбон – badban, киштишумор – kishtishumar, рудбон – rudban, корсоз – karsaz, дарёшинос – daryashinas, киштирон – kishtiran.

Заврақ ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои киштии хурд, қайқ омадааст. Завраққаш он чанговари ҳарбие, ки дар баҳр ва ё дарё заврақ мекашад, киштирон, қайқрон, заврақрон. Заврақрон он ки заврақ меронад [ФТЗТ, с. 502].

Дар байни баъзе истилоҳоти ифодагари мафҳуми васоити дарёнавардиро баҳрпаймой калимаҳои “заврақ” ва “киштӣ” низ баёнғари мафҳуми дарёнавардӣ маҳсуб мешаванд.

Истилоҳоти мураккаби киштирон, киштисоз, дарёшинос, ва киштишумор низ бар сари худ мафҳуми истилоҳӣ дошта, ба мазмун ва мафҳуми истилоҳоти амалиёти дарёнавардӣ пайванд мебошанд.

Истилоҳоти баёнғари мафҳуми истехкомот ва иттилооти низомӣ. Дар миёни истилоҳоти нерӯҳои мусаллаҳ вожаҳои истилоҳоти тоҷикие низ истифода шудаанд, ки баёнғари истехкомот ва иттилооти низомӣ ба ҳисоб мераванд.

Тавре маълум аст, ҳадамоти иттилоотӣ ё ҳосусӣ дар таркиби қувваҳои мусаллаҳ мақоми хоссаро доро мебошанд.

Истилоҳоти ин баҳсро аз рӯи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

Исм+асоси замони ҳозираи феъл: дидбон – didban, дарбон – darban, марзбон – marzban.

Истилоҳоти дидбон, дарбон, ниғаҳбон ва рӯзбон дар луғатномаву фарҳангҳои мухталиф ба таври гуногун шарҳу баён ёфтаанд. Масалан, дар “Бурҳони қотеъ” чунин оварда шудааст: “Дидбон шахсро гӯянд, ки бар ҷойи баланд монанди сари кӯҳ ба болои кишти нишинад ва ҳар чӣ аз дур бинад, хабар диҳад” [БҚ, с.910].

Ҳамин мафҳумҳо дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” дар маҷмаи ниғаҳбони дару дарвозабон, ҳоҷиб, назоратқунанда, нигоҳдоранда, нигоҳқунанда, посбон, дарбон, посбони шахсии подшоҳ ва ё ягон мансабдори калон” омадааст [ФЗТ с. 327, 852, 159].

Истилоҳи марз аз муродифоти намоёни калимаи замин буда, дар забони классикӣ ба маънои сарҳад маъмул аст. Истилоҳи ҳарбии марзбон дар фарҳанг чунин шарҳу тафсир ёфтааст. Марзбон сарпосбони марзу буми кишвар, сарҳадбон, сарҳаддор [ФТЗТ, с. 762].

Истилоҳи марзбон ба маънои ҳоким ва мири сарҳад ва ё нигоҳдоранда ва ниғаҳбон омадааст. Дар забони классикии мо марзбон ҳамон сарҳадбон ва ё ҳовии маъноии “пограничник”-и русӣ мебошад [БҚ, с. 1981].

2.7. Истилоҳи мураккаб дар забони англисӣ

Истилоҳоти мураккаб дар забони форсии тоҷикӣ маъмулан бо қолабҳои машҳури забонҳои эрони қадим ва ҳиндӣ бостон сохта мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки низоми маъруфи таснифи истилоҳоти мураккаби забони ҳиндуаврупой, ки дар айни ҳол қолабҳои воҷасозии ин низом ба шумор меравад, аз таълифоти забоншиноси бузурги Ҳинди бостон сарчашма мегирад.

Дар забони англисӣ бошад, истилоҳоти мураккаб аз нигоҳи сохтор чор навъ мешаванд: аз асосҳои сода, аз як асоси сода ва як асоси сохта, вожаи мураккаб, ки як ҷузъаш ихтисор аст, вожаи мураккаб, ки як ҷузъаш вожаи мураккаб аст. Фикру андешаи забоншиносон дар ин масъала мухталиф аст. Масалан, З.А. Харитончик дар асари худ “Лексикология английского языка” чор намуди вожаҳои мураккабро аз нигоҳи сохтор таҳлилу баррасӣ намудааст [Хариточик, 1992, с. 165].

Дигар муҳаққиқону забоншиносон низ аз қабили В.Г. Судиловская ва Н.В. Фомина дар таълифоти худ “Введение в лексикологию”; “Лексикология английского языка” чунин навъи таҳлили сохториро пазируфтаанд [Судиловская, 2018, с.53; Фомина, 2018, с.27-29].

Дар забони англисӣ истилоҳоти ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи онро аз нигоҳи таҳлили сохтори сарфӣ метавон баррасӣ намуд. Ҳангоми чунин таҳлил дақиқу равшан кардан лозим ва зарур аст, ки истилоҳоти мураккаб аз кадом ҷузъи ҳиссаҳои нутқ таркиб меёбанд.

Истилоҳоти мураккабро аз рӯйи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ метавон ба гурӯҳи исмҳо, сифатҳо, феълҳо ва сифати феълӣ ҷудо намуд. В. Адамс низ дар асари худ “An introduction to modern English word – formation – London: Logman [1973] чунин навъи гурӯҳбандиро эътироф намудааст [Adams, 1973: 1984. p. 61-102].

Тавре ишора намудем, иштироки ҳиссаҳои нутқ мухталиф буда, дар сохтори истилоҳоти мураккаби забони англисӣ исмҳои мураккаб дар қолаби

исм+исм аз ҳама бештар ба мушоҳида мерасанд, ки ин сохтори истилоҳсозиро О.Д. Мешков пешниҳод намудааст [Мешков, 1985, с. 150-154]

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон дод, ки аксари истилоҳоти мураккаб бо ҳамин роҳ сохта шудаанд. Исмҳои мураккабро аз рӯйи мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳҳои зер ҷудо менамоянд.

2.9. Ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Ба тарзи ибора сохтани истилоҳ маъмултарин ва сермаҳсултарин қолаби истилоҳсозие мебошад, ки дар луғатномаву фарҳангномаҳои мухталиф фаровон ба чашм мерасад. Ибораҳои истилоҳиро низ дар ин бахш ба манзури дақиқу равшан буданашон ба ибораҳои истилоҳии баёнгари мафҳуми неруҳои мусаллаҳи кулл, истилоҳоти мафҳуми дараҷаҳои низомӣ, истилоҳоти мафҳуми размандагон, ибораҳои истилоҳии созу дастгоҳи ҷанг, ибораҳои истилоҳоти василаи ҳифзати ҷанговарон, ибораҳои истилоҳоти василаи дарёнавардӣ, ибораҳои истилоҳии амалиёти низомӣ гурӯҳбандӣ намудем.

Ибораи истилоҳии баёнгари мафҳуми неруҳои мусаллаҳи кулл, тавре дар фаслҳои қаблӣ иттилоъ додем, истилоҳи “лашкар – *lashkar*” яке аз истилоҳи меҳварии соҳаи ҳарбӣ маҳсуб доништа мешавад. Дар сарчашаҳо истилоҳи лашкар ба маънии сипоҳ, сипаҳ, қушун, яъне маҷмуи сипоҳиёни мусаллаҳи ҷанговар омадааст [ФЗТ с.596]. Истилоҳи лашкар, ки ҷузъи асосӣ маҳсуб мешавад, бо ин калима ибораҳои истилоҳии зиёде сохта шудааст: лашкари номҷӯй – *lashkari namjuu*, лашкари номбардор – *lashkari nambardar*, лашкари паҳлавон – *lashkari pahlavan*, лашкари тез – *lashkari tez*, лашкари ҷангҷӯй – *lashkari jangjuu*, лашкари кинаҳоҳ – *lashkari kinakhah*, лашкари кинавар – *lashkari kinavar*, лашкари кинаҷӯй – *lashkari kinajuu*, лашкари номвар – *lashkari namvar*, лашкари размсоз – *lashkari razmsaz*, лашкари сохта – *lashkari sakhta* [ФТЗТ, с. 718].

Дар сохтани истилоҳи иборавии ҳарбӣ ҷузъи сипоҳ низ дар баробари лашкар фаровон истифода шудааст: сипоҳи ҷаҳонгир – *sipahi jahangir*, сипоҳи далер – *sipahi daler*, сипоҳи ҷавон – *sipahi javan*, сипоҳи диловар – *sipahi dilavar*, сипоҳи гарон – *sipahi garan*, сипоҳи бузург – *sipahi buzurg* [ФТЗТ, с. 248].

Ҷамчунин, истилоҳи “саворон – *savaran*” дар сохтани ибора-истилоҳоти ҳарбӣ фаъол будааст: саворони набард – *savaran nabard*, саворони ҷангӣ – *savaran jangi*, саворони гарданкаш – *savarane gardankash*, саворони разм – *savarane razm*, саворони бадҳоҳ – *savarane badkhah*. Ибора-истилоҳоти ҳарбии мазкур бештар

сифат, маҳорату малака ва ҳунармандии чанговарони савораро ифода намудаанд [ФТЗТ, с. 190].

Ибора-истилоҳоти баёнғари мафҳуми дараҷаи низомӣ. Бояд таъкид намуд, ки истилоҳоти ифодагари унвони ҳайати фармондеҳони низомӣ дар луғатномаву фарҳангномаҳо мавқеи хосса доранд. Дар ин қатор истилоҳи “шоҳ – shah” ва “подшоҳ – padshah”-ро метавон ном бурд, ки бо ҷузъи шоҳ ибораҳои истилоҳии зиёде сохта шудаанд.

Истилоҳи шоҳ мафҳуми рутбаи баланди ҳайати фармондеҳии қувваҳои мусаллаҳро дар бар мегирад. Бо ҷузъи шоҳ ибора-истилоҳоти зерин сохта шудааст: шоҳи ҷаҳон – shahe jahon, шоҳи гетӣ – shahe geti, шоҳи бузург – shahe buzurg, шоҳи далер – shahe daler, шоҳи озодмард – shahe ozodmard, шоҳони гурд – shahane gurd. Дар ибора-истилоҳоти мазкур ҷузъи дуҷуми онҳо тавсифкунандаҳои ҷузъи яқум мебошанд [ФТЗТ, с. 654].

Дар луғатҳо ҳамчунин ибора-истилоҳи шоҳи шоҳон – shahe shahan омадааст, ки ба маънии сарвари тамоми шоҳу шоҳзодагон далолат намуд, дар шакли shahan – shoh низ дида мешавад [ФЗТ с.576-578].

Истилоҳи шаҳриёр – shariyar аз нигоҳи маъноии луғавӣ моҳияти мансаб ва рутбаи нисбатан пойинтари лашкару сипоҳро ифода менамояд. Истилоҳи шаҳриёр низ ба монанди истилоҳоти қаблӣ ба ҷузъҳои тавсифӣ омада ибораҳои истилоҳӣ сохтааст: шаҳриёри баланд – shariyar baland, шаҳриёри ҷаҳон – shariyar jahon, шаҳриёри далер – shariyar daler, шаҳриёри ҷаҳон – shariyar jahon. Бояд таъкид дод, ки истилоҳи шаҳриёр дар алоқаи изофӣ танҳо хусусияти тавириро пайдо намекунад. Мавридҳои мешавад, ки ҷузъи тобеи он нисбатро баён менамояд. Масалан, ибора-истилоҳи шаҳриёри рама – shariyar rama худ фикру андешаҳои болоиро тасдиқ мекунад. Зеро дар ин мисол калимаи рама мавқеи аслии худ наомада, балки киноя ба ҳалқ ва лашкар аст.

Ибора-истилоҳи баёнғари мафҳуми размандагон. Ин бахши ибора-истилоҳот номи ҳайати размандагони нерӯҳои мусаллаҳи кулро ифода

менамояд: диловари чанг – dilavarane jang, паҳлавони лашкар – pahlavane lashkar, муборизи майдон – tubarize maydan, далерони бебок – dalerane bebak.

Ибора-истилоҳи баёнги мафҳуми размандагон-чанговарон яке аз бахшҳои захираи луғавиро ташкил дода, дар луғатномаву фарҳангномаҳо бештар қорбаст шудааст. Масалан, калима-истилоҳи сарон – saran, ки он ҳам мафҳуми дараҷаи ҳарбиро ифода менамояд, дар таркиби сарони диловарон - sarane dilavarane ба маънои чанговарон, паҳлавонон омадааст [ФЗТ, с. 891].

Ибора-истилоҳи зер низ аз ҳамин қабиланд: паҳлавони найзадор – pahlavane nayzadar, паҳлавони сипардор – pahlavane sipardar, паҳлавони камондор – pahlavane kamandar, паҳлавони гурздор – pahlavane gurzdar [ФМШ 420].

Ибора-истилоҳоти баёнги мафҳуми созу дастгоҳи чанг. Пеш аз ҳама бояд бигӯем, ки калимаи соз ва дастгоҳ дар луғатномаҳои классикӣ ба маънии олати чанг маънидод карда шудааст [Вожаномаҳо с.1301]. Дар байни истилоҳоти ҳарбӣ истилоҳоти иборавии баёнги мафҳуми созу дастгоҳи чанг кам нестанд: камони заррин – kamane zarrin, камони каёнӣ – kamane kayani, тири хаданг – tire khadang, тири ҷавшангузар – tire javshanguzar, тири пайкан – tire paykan [ФТЗТ, с. 588-589].

Ибора-истилоҳи тири хаданг – tire khadang дастгоҳи чангиест, ки аз дарахти бисёр саҳту дурушт, ки аз ҷӯби он найзаву табар ва зини асп созанд [БҚ, с. 719; ФЗТ 1031].

Ибора-истилоҳи найзаи дароз – payzae daraz ва найзаи қорзор – payzae karzar аз гунаи он истилоҳоте мебошанд, ки ҳамчун дастгоҳи чангӣ истифода шудаанд. Найзаи дароз – ҷӯби дарози саҳт, ки дар нӯғаш пайкони оҳанӣ шинонда мешавад ва яке аз силоҳҳои чангӣ ба шумор меравад; олати найзамонанде, ки барои партофтани тир ба масофаи дур истифода мебаранд [ФТЗТ, с. 887].

Истилоҳи дастгоҳи чангии гурз – gurz, ки ҳамчун афзори набард маънидод шудааст, ибора-истилоҳоти зиёде сохтааст; гурзи говсар - gurze gavsar, гурзи

сандоншикан – gurze sandanshikan, гурзи гарон – gurze garan, гурзи сесадманӣ – gurze sesadmani.

Гурзи сандоншинан як навъ олоти чангии пешинаи дастадори саркулӯла, ки барчастиагиҳои мехчамонанд дорад, кӯпол, амуди оҳанин [ФТЗТ, с. 349-350].

Истилоҳи шамшер – shamsher, ки як навъи дастгоҳи чангӣ аст, бо чузъҳои дигар ибора-истилоҳоти фаровон сохтааст: шамшери заррин – shamsher-e zarrin, шамшери тез – shamsher-e tez, шамшери ҳиндӣ – shamsheri hindi, шамшери обгун – shamsher-e abgун. [ФТЗТ, с. 623].

Теғ ба маънои шамшер, ханчар шарҳу баён ёфтааст [ФТЗТ, с. 335].

Истилоҳи теғ – tegh низ дар баробар истилоҳи ханчар – khanjar ва шамшер – shamsher ибора-истилоҳоти зиёде сохтааст, ки баёнгари мафҳуми созу дастгоҳи чангӣ мебошанд: теғи алмосгун – tegh-e almasгун, теғи борик – tegh-e barik, теғи дароз – tegh-e daraz, теғи гарон – tegh-e garan, теғи ҳиндӣ – tegh-e hindi, теғи набардӣ – tegh-e nabardi.

Ибора-истилоҳи баёнгари восилаи ҳифозати чанговарон: чавшани тез – javshan-e tez, либоси чангӣ – libas-e jangi, либоси зирехӣ – libas-e zireh, чомаи оҳанӣ – jama-e ahani.

Истилоҳи “сипар – sipar” нисбат ба дигар калимаҳо серистеъмол буда, дар амалиёти низомӣ - ҳарбӣ бидуни корбурди ин аслиҳа пирӯзии сарбозону афсарон бисёр мушкил мебошад. Бо калимаи мазкур ибора-истилоҳи зер сохта шудааст: сипари заррин – sipar-e zarrin, сипари симин – sipar-e simin, сипари чинӣ – sipar-e sini.

Дар фарҳангҳо истилоҳи сипари симин ба маънои олоти чангии қадимае омадааст, ки барои ҳифзу ҳимояи сар ва бадан аз зарби шамшер ё тири душман нигаронида шудааст; монеа аз ҳучуми чизе ё барои боздоштани пеши чизе [ФТЗТ, с. 247].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ибора-истилоҳи “либоси зирех - libas-e zireh” ба маънои чомаи чангӣ маънидод шудааст [ФТЗТ, с.801].

2.1.8. Ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ

Воситаҳои алоқаи байни калима бо роҳу воситаҳои мухталиф сурат мегирад. Дар забони англисӣ низ ибора-истилоҳоте, ки ба сифати истилоҳоти илмии соҳавӣ корбурд мешаванд, аз лиҳози муносибати байни чузъҳояшон хусусиятҳои гуногун доранд. Чунин анвои алоқаро забоншиноси рус А.И Смирнитский дар асари худ “Сарфи забони англисӣ” ба таври дақиқу равшан таҳлил намуда, дар забони англисӣ 4 навъи алоқаи калимаву ибораҳоро дақиқу равшан намудааст [Смирнитский, 1957, с. 105-109]. Тибқи фикру андешаи забоншиноси рус А.И Смирнитский чунин навъи алоқаҳоро дар забони англисӣ дидан мумкин аст: 1. алоқа байни чузъҳои гуногун; 2. шаклҳои дастурӣ, яъне тавассути пешванду пасвандҳо ва бандакҳо; 3. ба воситаи чузъҳои ёрирасон (пешоянд ва пайвандакҳо); 4. аз нигоҳи оҳанги талаффуз.

Ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ бо роҳу воситаҳои мухталиф сохта мешаванд.

Дар ибора-истилоҳоти ҳарбӣ вобаста ба иштироки чузъҳо ибораҳои гуногунро мушоҳида намудан мумкин аст: ибора-истилоҳоти исмӣ, ибора-истилоҳоти сифатӣ, ибора-истилоҳоти шуморавӣ, ибора-истилоҳоти ҷонишинӣ, ибора-истилоҳоти феълӣ.

– ибора-истилоҳотӣ исмӣ: final defeat of the enemy – шикасти қатъии душман, military arsenal – тирӯ туфанги ҷангӣ, tombstone of the unknown soldier – қабри аскарони номаълум, no one and nothing is forgotten – ҳеҷ кас ва ҳеҷ чиз фаромуш намешавад.

– ибора-истилоҳоти сифатӣ: immortal regiment – полки абадмонда, the battle field – майдони ҳарбу зарб, hand – to hand combat – муҳорибаи тан ба тан, day of remembrance of fallen soldiers – рӯзи хотираи шаҳидон, missing – soldiers – аскарони гумном, victory day – рӯзи ғалаба, awardee of the Glary order – дорандаи ордени шараф, victim of war – қурбонии ҷанг, the were the first – онҳо аввалин

буданд, undeclared war – ҷанги эълоншуда, his feat – корнамоии вай, commander – in chief's order – фармони сарфармондеҳ, captured – аскарони асиршуда

– ибора-истилоҳоти ҷонишинӣ: ҳамин афсар, яке аз сарбозон, ҳама афсарон.

– ибора-истилоҳоти феълӣ: ҷанг кардан, ҷарб кардан, саф оростан, пароканда шудан, хизмат кардан.

Дар натиҷаи таҳлилҳо муайян гардид, ки ибора-истилоҳоти ҷарбӣ дар забони англисӣ доираи васеи истифода доранд. Дар миёни онҳо ибора-истилоҳоти навъи сифатӣ, аз ҳама бештар истифода мешавад.

Хулосаи боби дуюм

Ҳангоми таҳлили маъноии истилоҳоти ҷарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ маълум гардид, ки истилоҳоти ҷарбиро дар забонҳои муқоисашаванда аз нигоҳи шакли дастуриашон ба гурӯҳҳои а) истилоҳоти сода, сохта, мураккаб ва б) ибора-истилоҳоти ҷарбӣ ҷудо менамоянд.

Таҳлили сохтори истилоҳоти ҷарбӣ нишон дод, ки роҳи усулҳои асосии истилоҳсозӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба гунаи зайл мебошанд:

1. Роҳи сарфии истилоҳсозии ҷарбӣ (вандафзоя).
2. Роҳи сарфию нахвии воҷасозӣ (сохтани истилоҳот бо ҷузъҳои мухталиф).
3. Роҳи нахвии истилоҳсозӣ (сохтани ибораҳо ва таркибҳо).

Истилоҳоти сода дар соҳаи истилоҳоти ҷарбӣ мавқеи хос дошта бошад ҳам, истифодаи онҳо дар забонҳои муқоисашаванда ба таври мухталиф сурат гирифтааст. Истилоҳоти содаи соҳаи мазкур дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз калимаҳои содаи аслии тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосӣ, ташаккулу таҳаввул ёфта, дар миёни онҳо ҳиссаи истилоҳоти аслии хеле кам мебошанд.

Дар ҳудуди 100 адад истилоҳи интихобшудаи истилоҳоти ҷарбӣ истилоҳоти сода дар забони тоҷикӣ 26 дар сад дар забони англисӣ бошад 12 дар садро ташкил медиҳанд. Дар натиҷа маълум гардид, ки дар истилоҳоти содаи

забони тоҷикӣ таносуби истилоҳоти асли 4 дар сад ва содаи иқтибосӣ 25 дар сад буда дар забони англисӣ ин теъдод таносубан ба 3 дар сад ва 9 дар сад баробар будааст.

Таҳлило нишон медиҳанд, ки истилоҳоти сода дар забонҳои мавриди таҳқиқ бо роҳи усулҳои вандафзӣ ташаккул ёфтаанд. Иштироки онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мутаносибан ба 9 дар сад ва 18 дар сад баробар аст. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ пешвандҳо дар истилоҳозӣ каммаҳсул ба мушоҳида мерасанд.

Дар истилоҳозии забони тоҷикӣ 1 дар сад ва истилоҳозии забони англисӣ мутаносибан ба 3 дарсад баробар аст. Дар баробари пешвандҳо пасвандҳо низ дар истилоҳозии истилоҳоти ҳарбӣ саҳми назаррас дошта, хеле сермаҳсултар мебошанд. Дар истилоҳозии мураккаб ҷузъҳои мухталиф саҳм дошта, исмҳо ғаъол будаанд. Ҳиссаи истилоҳоти мураккаб дар забони тоҷикӣ ва англисӣ мутаносибан ба 8 ва 11 дар сад баробар аст. Ҳам дар сохтори истилоҳоти мураккаби забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ баъзе ҷузъҳои ҷумла исмҳо саҳми бештар доранд.

Дар сохтори ибора-истилоҳоти ҳарбӣ мавқеи ибораҳои мухталиф, аз ҷумла ибораҳои исмӣ мавқеи муҳим доранд. Доираи корбурди ибора-истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мувофиқан ба 34 ва 29 дар садро ташкил медиҳанд.

Роҳи усулҳои мухталифи истилоҳозӣ дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ корбаст шудаанд. Роҳи усулҳои асосии истилоҳозии ҳарбӣ дар луғатномаву фарҳангномаҳо ба фикру андешаи мо ҳамон усули анъанавии истилоҳозие будааст, ки гузаштагони мо истифода мекардаанд. Танҳо ҳамин нуқтаҳо низ бояд қайд намоем, ки дар ташаккули истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ усули иқтибосгирии истилоҳот бештар ба назар мерасад.

Дар истилоҳозии ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ усулҳои мухталиф истифода шудаанд:

1. Истифодаи босамар аз истилоҳоти ҷорӣ забон барои ифодаи мафҳумҳои мухталифи ҷарбӣ, ки ба таври алоҳида зикр намудем.

2. Маънии истилоҳӣ касб намудаи калимаҳои маъмулии забони тоҷикӣ ва англисӣ.

3. Сохтани истилоҳоти нав барои ифодаи мафҳумҳои ҷарбӣ бо истифода аз воситаҳои дохили забонӣ ва унсурҳои иқтибосӣ.

4. Истилоҳоти иқтибосӣ барои ифодаи мафҳумҳои мухталифи ҷарбӣ

Дар маҷмуъ, ҳамаи ин истилоҳот заминаи асосии истилоҳоти ҷарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро дар замони муосир ташкил медиҳанд, ки барои ба вуҷуд овардани забон ва истилоҳоти илмӣ мусоидат менамояд.

БОБИ Ш

ШАРҲУ ТАВЗЕҲИ ЭТИМОЛОГИИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Шарҳи этимологии истилоҳи ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ

Ҳар як илм ва ё соҳа ба сифати воситаи рушду такомули ҷомеаи башарӣ соҳаҳои гуногун дорад ва ҳар яке аз ин соҳаи илм дар навбати худ дорои низоми хоси худ мебошад, ки аз дигар соҳаҳои илм қисман ва ё ба қуллӣ тафовут дорад. Ба ибороти дигар, ҳар як соҳаи илм забони хоси баёни шарҳу тафсири ифодаи хоси худро дорад, аз ҷумла илми ҳарбӣ забони баёни матлабу мафҳумҳои ҳарбӣ дорад, ки ин забонҳо аз ҳамдигар қомилан фарқ доранд. Пас, мафҳуми забони илм, ки дар забоншиносӣ падидаи тозаворид мебошад, мафҳуми нисбӣ буда, маҷмуи забони соҳаҳои мухталифро дар бар мегирад ва ба мақсади ифода намудани ҳамаи ин соҳаҳо истифода мегардад.

Дақиқу равшан аст, ки забони илм асосан дар заминаи қонуну қоидаҳои дастурии забони адабӣ ба вуҷуд меояд ва хусусиятҳои хоси худро дорад. Забон бо хусусиятҳои дақиқу равшанӣ ва мучазии баёну ифодаи худ аз забони адабӣ фарқ кунад ҳам, вале бо соҳавӣ будани истилоҳоти худ ҷойгоҳи хоси худро доро мебошад. Забони илм ва ё соҳаи алоҳида қонунмандии ба худ хос ва фарқиятҳои дигаре ҳам дорад, ки ба забони адабӣ созгор нестанд, аз ҷумла забони илм ҳамчун забони ифодаи дақиқи илмӣ бар хилофи забони адабӣ доираи ниҳоят маҳдуди истифода дорад, ки танҳо алоқамандону дастандаркорони ҳамин соҳа метавонанд аз вай истифода намоянд.

Таркиби луғавии забони илмро бошад, дар баробари калимаҳои маъмулии забони адабӣ, ҳамчунин истилоҳот, яъне маҷмуи калимаву ибораҳои, ки мафҳумҳои илмиро ифода мекунанд, ташкил медиҳанд.

Барои таҳким бахшидани забони миллӣ, пеш аз ҳама, пояҳои забонро мустаҳкам ва устувор намудан лозим ва зарур аст. Забони тоҷикӣ фақат ҳамон вақт забони илм мегардад, ки бо ин забон истилоҳоти илмӣ ба вучуд оварда шавад. Маҷмуи истилоҳот ба монанди ҳуди забон ҳамеша дар ташаккул аст.

Пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ низ таърихӣ тулонӣ дошта, аз замони қадим сарчашма мегирад. Гуфтан мумкин аст, ки пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ ба нахустин осори классикони мо алоқамандии ногусастанӣ дорад. Ба ин маънӣ, ки осори классикӣ, луғатномаву фарҳангномаҳо ҳовии калимаву истилоҳоти забони миллии мо буда, ба рушду такомули минбаъдаи забони мо мусоидат намудааст.

Ба андешаи мо пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ ба эҷоди дostonҳои қаҳрамонӣ робитаи ногусастанӣ дорад, ки луғот ва истилоҳоти “Шоҳнома”- и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ гувоҳи ин гуфтаҳост: сипоҳ – sipah, лашкар – lashkar, савор – savar, гурд – gurd, набард – nabard, разм – razm, жанг – jang, пешрав – peshrav, пешкор – peshkar, озодмард – azadmard, ҷаҳондор – jahandar, зарринкамон – zarrinkaman, паҳлавон – pahlavan, тирдон – tirdan, камондор – kamandar, размдида – razmdida, корзор – karzar, сипаҳсолор – sipahsalar, шермард – shermard, шоҳтуп – shahtub, размҷӯй – razmjuy [ФЗТ, 1969].

Доир ба аввалин осоре, ки дар пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ нақши муҳимм бозидааст, донишманди лаҳистонӣ Тадеуш Ковалский ва Парвиз Нотили Хонларӣ иброси андеша намуда, “Шоҳнома”- ро маҳзани истилоҳоти ҳарбӣ донистаанд. Бинобар ин, бе ягон шакку шубҳа қайд намудан зарур аст, ки дар силсилаи луғати забони “Шоҳнома” истилоҳоти дорои мафҳуи ҳарбӣ мавқеи бузургро ишғол менамоянд.

Мақсади таҳқиқи ин масъала дақиқу равшан намудани мавқеъ ва ҷойгоҳи истилоҳоти ҳарбӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси луғатномаву фарҳангномаҳои тафсирии забони англисӣ ва тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Дар натиҷаи нашри “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969) ва “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (2008) дар таърихи илму фарҳанги тоҷик як бедории фикрӣ ба миён омада, аввалин саъю талошҳоро баҳри покизагии забони модарӣ, аз ҷумла барои

покизагии забони мақомоти ҳарбӣ ва ба вучуд овардани забон ва истилоҳоти ҳарбӣ ба вучуд овард.

Бо дарназардошти муҳиммияти масъала истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ, ки тайи солҳои охир, махсусан дар замони истиқлол дар пояҳои назариявӣ амалии дар боло зикршуда ташаккул ёфта, дар луғатномаву фарҳангномаҳои тафсирии забони тоҷикиву англисӣ гирд оварда шудаанд, мавриди таҳлилу баррасӣ ва шарҳу баёни мо қарор мегиранд.

Ҳаминро ҳам бояд ёдовар шуд, ки барои шарҳу баён ва тавсифи этимологии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ аз фарҳангҳои тафсирии мавҷуда “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (1969), “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (2008), 1600 адад истилоҳоти ҳарбӣ интихоб гардида мавриди пажӯҳиш қарор дода шуд. Бештари истилоҳоти ҳарбӣ аз рӯйи решаи баромади худ дақиқу муайян гардиданд.

Ҳангоми шарҳу баён ва тафсири этимологии истилоҳоти ҳарбӣ аз сарчашмаҳои боэътимод [ФЗТ, 1969а; ФЗТ, 1969б; ФТЗТ, 2008а; ФТЗТ, 2008б; ФР, 1337; БҚ, 1330; Вожа, 1365; ФШ, 1971; ФФР, 1985; ФФР, 1986, ФФА, 1362] истифода карда шуд.

3.1.1. Истилоҳоти ҳарбии аслий дар забони тоҷикӣ

Ба фикру андешаи мо маҷмуи истилоҳоти соҳавӣ бахши асосии захираи луғавии ҳар як забонро ташкил медиҳанд. Истилоҳоти ҳарбӣ, ки бавосита аз калимаҳои аслии забони тоҷикӣ сарчашма мегиранд, заминаи форсӣ ва ё ҳиндуаврупой доранд. Тибқи нишондоди баъзе сарчашмаҳо ва дostonҳои қаҳрамонӣ бештари истилоҳоти ҳарбӣ дар онҳо тоҷикӣ ба шумор мераванд: гурӯҳ – *guruh*, лашкар – *lashkar*, номбардор – *nambardar*, номвар – *namvar*, найза – *pausa*, теғ – *tegh*, тир – *tir*, пиёдагон – *piyadagan*, шоҳи ҷаҳон – *shah-e jahon*, солор – *salar*, ҷанговар – *jangavar*, рӯзбон – *ruzban* [ФТЗТ, с. 2008].

Ба ҳамин монанд баъзе аз калимаву ибораҳои аслии тоҷикӣ ҳастанд, ки ба сифати истилоҳоти ҷарбӣ истифода мешаванд: лашкари размсоз – *lashkar razmsaz*, сипоҳи ҷаҳонгир – *sipah Jahangir*, савори ҷангӣ – *savar-e jangi*, шоҳи бузург – *shah-e buzurg*, ҷаҳонгир – *jahangir*, размзан – *razmzan*, лашкарафрӯз – *lashkarafruz* [ФМШ, ФЗТ].

Масалан истилоҳи ҷарбии “лашкарафрӯз – *lashkar razmsaz*” аз рӯи “лашкар” асоси замони ҳозираи “афрӯз”, (аз масдари афрӯхтан) таркиб ёфта, киноя аз барангезанда, ба шӯр оварданда, ташвиқгари лашкар дар асно ва замони разму пайкор аст. Ин истилоҳ ба маънии “далер”, “шучоъ”, “ҷанговари барҷастаи ибратбахшанда” низ рӯйи қор омадааст [ФТЗТ, ФЗТ, 1969, с. 596].

Истилоҳи ҷарбии “лашкаршикан” аз рӯи “лашкар” ва асоси замони ҳозираи “шикан” таркиб ёфта, киноя аз “шикастдиҳандаи лашкар” марди шучоӣ лашкаршикоф, ки ба қалби лашкари душман ҳамла оварда, ба ӯ зарбаи ҳалокатовар медиҳад [ФТЗТ, 2008, с.718].

Истилоҳи ҷарбии “лашкар” ба маънои “тамоми қувваҳои мусаллаҳи давлат, сипоҳ, кушун, артиш” далолат мекунад.

Ё худ дар ибораи “лашкари халқӣ, ки ба ҳайси сипоҳ” дар замони ҷанг барои мадад расонидан ба қувваҳои мусаллаҳ аз ҳисоби одамони аз уҳдадорӣ ҷарбӣ озод ташкил меёбад [ФТЗТ, 2008, с.718]. Дар забони фаронсавӣ истилоҳи ҷарбии “партизан” ҳамчун муодили истилоҳ-ибораи “лашкари халқӣ” фаровон истифода мешавад, ки дар қувваҳои мусаллаҳи собиқ шуравӣ низ васеъ истифода мешавад [ФИХ, с.373; ЛРТ, 1949, с.891].

Дар баъзе луғатномаҳо лашкар ба маънои “сипаҳ”, “сипоҳ” низ омадааст [ФР, с.116]. Дар “Бурҳони қотеъ” калимаи “сипоҳ” ин гуна шарҳу баён ёфтааст: “Асбах” ин ҳамон лашкари анбуҳ, яъне сипоҳ бошад [БК, с.118], шакли арабии ин “аскар” мебошад.

Баъзе аз истилоҳоти ҷарбӣ аз шумори унсурҳои луғавӣ, ки дар зинаҳои нахустини рушду такомули забони тоҷикӣ мафҳуми ғайриҷарбиро дар бар карда ба тадриҷ мафҳуми ҷарбӣ ба бар кардаанд, такмил ёфтааст. Барои намуна

калимаи “солор – salar” аслан аз чумлаи калимаҳои маъмулии замон будааст. Калимаи “солор - salar” ба маънии сардор, бузургии қавм ва ё пешво далолат мекунад [ФТЗТ, 259].

Вале калимаи “солор” дар пояи ҳамагон мафҳум ва мазмуни худ мақоми истилоҳӣ касб намудааст. Аз ин ҷост, ки истилоҳи “солор” дар мавриди ифода намудани мафҳуми унвони ҳайати фармондеҳони нерӯҳои мусаллаҳ бо истилоҳоти “сипаҳбад”, “сипаҳдор” ҳамрадиф мебошанд.

Ҳамагон мавқеи корбурди истилоҳи “солор”- ро, ки дар боло зикр намудем, олимону донишмандон ибрози андеша намуда, калимаи “солор”- ро “пешрав, қофила, меҳтари қавм, собикасолор” яъне сарлашкар шарҳ додаанд [ФТЗТ, с. 259].

Истилоҳи “манчаник” ба маънии “олоти фарохунмонанде, ки дар ҷангҳои қадим барои андохтани сангу гулӯлаҳо ба тарафи душман ба кор мебарданд”, далолат менамояд [ФТЗТ, с.757].

Дар баъзе сарчашмаҳои дигар чунин маънидод намуданд: “навъе аз фарохуни бузург, ки бар сари ҷӯбе қавӣ намоянд ва сангҳои қалон бар он ниҳода бар девори қалъа зада деворро мешикананд ва ин гӯё муарраби “манчаник” будааст [Ғиёс, с.775].

Баъзе сарчашмаҳои дигар калимаи манчаникро аз юнонии “мехоник” яъне ба маънои афзоре, ки бо он сангу оташ ба сӯйи душман партоб намоянд, шаҳр додаанд [Вожа, с.311].

Муаллифи “Фарҳанги Амид” низ дар ҳошияи фарҳангномаи худ дар мавриди “манчаник” чунин менигорад: “Олоте, ки дар ҷангҳои қадима барои партоб кардани санг ё гулӯлаҳои оташ ба кор бурдаанд. Дар арабӣ онро “манчалик” дар тоҷикӣ “манчаник” мегӯянд [ФА, с.994].

Истилоҳи ҳарбии “дидбон” ба маънии шахсе гуфта мешавад, ки бар ҷойи болои монанди сари кӯҳ ва болои кишти нишинад ва ҳарчӣ аз дур бинад, хабар диҳад [БК, с.90].

“Дидбон” ишора ба посбоне, ки дар бурчи қаллаву сарҳадҳо, болои киштиҳо ва дар ҷойҳои баланд истода, атрофро назора мекунад, яъне барои хабар додан аз ҳаракати душман ё хатари ҳучуми он [ФТЗТ, с.445].

Истилоҳи “дидбонгоҳ” ишора ба ҷое, ки аз онҳо дидбонӣ мекунад [ФТЗТ, с.445]. Истилоҳи “дидбонӣ” ба якчанд маъниҳои ба ҳам наздику алоқаманд истифода мешавад: 1. амали дидбон; ниғаҳбонӣ, посбонӣ, қаровулӣ, назорат. 2. яке аз воситаҳои ҷамъоварии маълумоти махфӣ дар бораи душман, мавқеъ, амалиёти ҳарбӣ ва хусусияти мавзеъ [ФТЗТ, с.445].

Истилоҳи ҳарбии “дарбон” бо калимаҳои “ниғаҳбон”, рӯзбон” маънидод шуда дар мавқеи “ниғаҳбони дару дарвозабон, назораткунанда, ниғоҳдоранда, посбон, дарбон, посбони шахсии подшоҳ” омадани онро дар доираи назар гирифтанд [ФТЗТ, с.852].

Истилоҳи “марзбон” ҳамчун ифодакунандаи истехкоми низомӣ маънидод шудааст. Марзбон ба маънои сарпосбони сарҳад ва ё сарҳаддор, сарҳадбон далолат мекунад [ФТЗТ, с.762].

Калимаи “марздор” ҳамчун муодили истилоҳоти “марзбон” метавонад мавриди истифода қарор дода шавад.

Дар мафҳуми калима-истилоҳи “марз” бо афзудани пасванди “бон”, ки маънии ҳифозатро ифода менамояд, тағйири маъно рух додааст.

Истилоҳи “марз” аз силсила муродифоти маъмули калимаи “замин” аст ва дар забони классикӣ ба маънои сарҳад (сарҳади ин ё он кишвар) мустаъмал буда, маънии он аз нигоҳи фарҳангшиносон ниғаҳдоранда ва ё ниғаҳбони марз будааст [БК, с.1971].

Дар осори классикӣ ва баъзе луғатномаву фарҳангномаҳо калима-истилоҳи ҳарбии “камин” мавриди истифода қарор гирифтааст.

Истилоҳи ҳарбии “камин” ба маънои пинҳонгоҳе, ки дар он ба қасди ҳучум ва ё дастгир кардани душман ё сайд паноҳ шуда мешинанд; камин гирифтанд, яъне паноҳ шуда истодан дар интизори дастгир кардани чизе ё касе, шинак

гирифтаанд. Дар радифи ин калима истилоҳоти дигари ҳарбӣ ба миён омаданд: камингаҳ, камингоҳ, каминвар ва ғ.

Дар баёни маънои истилоҳи камин мавқеи ҳамалотӣ гирифтанд, шинакгириӣ ва афзудани пасванди тоҷикии - вар бо дигар калимаҳо тавонистааст, ки ин матлабро бо калимаи каминвар дақиқу равшан ифода намудааст [ФТЗТ, с. 757]. Дар асоси ин реша бошад бо ҳамроҳ кардани пасвандҳои мухталиф истилоҳоти ҳарбии “камингоҳ” – ҷое, ки камин гирифта мешинанд; “каминвар” – он, ки дар камин нишастааст, камингир сохта шудааст, ки дар истилоҳоти ҳарбӣ фаровон истифода мешавад.

Истилоҳи ҳарбии камарбаста – kamarbasta дар луғатномаву фарҳангномаҳо ба маънои омода ва тайёр будан ба коре маънидод шудааст [ФТЗТ, с. 585].

Истилоҳи мазкур метавонад бо калимаҳои ифодагари номгӯи чанговарон ҳамрадиф бошад. Дар баъзе фарҳангномаҳо чанбаи истилоҳии ин калима шарҳу баён ёфтааст "... омода ба чанг, марди чангӣ [ФТЗТ, с. 533].

Ҳамин тариқ, қайд бояд намоем, ки истилоҳоти ҳарбӣ низ як ҷузъи таркибиву ҷудонопазири маҷмуи истилоҳоти илмӣ буда, бояд дар алоқамандӣ бо дигар соҳаҳои мухталифи истилоҳоти ҳарбӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор дода шаванд, ки ин барои милликунонии истилоҳоти соҳавӣ мусоидат менамояд.

Истилоҳи “талоя – taloya” лафзи арабӣ буда, ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ муҳофизони шабро дар назар дорад.

Истилоҳи ҳарбии “талоя” ба маъниҳои зерин шарҳу баён ёфтааст:

1. Гурӯҳи пешгард ва ё пешсафи лашкар; аскароне, ки вақти шаб лашкарро посбонӣ мекунанд [ФТЗТ, с301]. Талоячӣ, яъне дар талоя будан, пешгарди лашкар будан, посбонии шабонаи лашкар [ФТЗТ, с. 301; с. 405].

Дар баъзе луғатномаҳо истилоҳи арабии “талоя” ҳамчун муроди калимаи “посбон” шарҳу баён дода шудааст.

Истилоҳи ҳарбии “ҳамоил – Hamoil” калимаи арабӣ буда, чунин маъниҳоро ифода намудааст. Ҳамоил - 1. овезон, банде, ки бо вай шамшерро аз гардан овезанд. 2. шаддаи ҷавохирот, марҷон [ФТЗТ, с.490].

Ҳамоил калимаи арабӣ буда, ҳамчун ба маънои “тасмае”, ки аз китф мойил гузаронида ва ба он шамшер меовехтанд (Вота, с.1042).

Хулоса, қайд намудан лозим аст, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти арабиро дар соҳаи ҳарбӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ қонун ва қоидаи имлоии худро нигоҳ доштаанд. Тағйироти сарфии истилоҳоти ҳарбии арабӣ аз он иборат аст, ки дар баробари истифодаи шакли чамъи арабӣ бе монанди олот аз қоидаҳои чамъбандии тоҷикӣ низ истифода шудааст.

Дар фаровард бояд қайд намоем, ки истилоҳоти иқтибосии арабӣ қисми зиёди истилоҳоти ҳарбиро ташкил медиҳад, ки 42 дар сади истилоҳоти таҳқиқшавандаро дар бар мегиранд.

3.1.2. Истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ

Калимаҳои иқтибосии арабӣ як бахши муҳимми захираи луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд, ки як қисми онҳо истилоҳоти илмӣ, яъне истилоҳоти ҳарбӣ мебошанд.

Тавре маълум аст, забони арабӣ бо амри таърих воситаи муоширати аҳли мусалмонон гардид ва фарҳанги хилофати Араб зодаи ин забон аст. Бешубҳа яке аз омилҳои асосии иқтидори забони арабӣ мақоми байналмилалӣ касб намудани он ба дини ислом ва ҷараёни исломигардонии аҳолии кишварҳои аҷам вобаста аст. Зеро дини ислом ба рушди инкишофи забони арабӣ муосидат менамуд ва забони арабӣ ба интишори ислом. Ба андешаи донишманди тоҷик Т.Бердиева яке аз омилҳои асосие, ки ба истилоҳоти иқтибосии арабӣ шароит фароҳам овард, ташаккул ва рушди инкишофи фарҳанги арабизабони машриқзамин буд [Бердиева, 23-24]. Маълум аст, ки воридшавии истилоҳот ва калимаҳои маъмулии забони арабӣ ба забони тоҷикӣ (форсӣ) аз замони истилоҳи араб шуруъ гардида, то имрӯз идома дорад. Забони арабӣ на танҳо дар лексика, балки дар сохтори дастурии забони адабии тоҷик низ мақоми бузург пайдо намуд. Бо

вучуди ҳамаи ин забони арабӣ дар рушду такомули минбаъдаи забони тоҷикӣ мақоми хос дошта, тайи солиёни дароз он ҳамчун забони илм, дин коргузорӣ маҳсуб доништа шуда, боиси равнаку ривоч ва гоҳҳо боиси аз байн рафтани унсурҳои мухталифи забони тоҷикӣ гардидааст.

Пас аз истиқлоли забони миллӣ моро лозим омад, ки тамоми соҳаҳои ҳаёти фарҳангии ҷомеа ро ба таври куллӣ рушду инкишоф дода, забон ва истилоҳоти миллиро ба танзим дарорем.

Бинобар ин, месазад, ки дар ин бахш истилоҳоти ҳарбии иқтибосии араби ро мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Истилоҳи ҳарбии “ҳарба – harba” дар луғатномаву сарчашмаҳо ба маънои асбоби ҷангӣ, аслиҳаи ҷангӣ, найзаи кутоҳ омадааст.

Ҳарба истилоҳи соҳаи ҳарбӣ буда ба маънои асбоби набарди ҷанг, силоҳ, шамшер, ханҷар, милтиқ низ далолат менамояд [ФТЗТ, 495].

Истилоҳи “ҳарб – harb” низ арабӣ буда, дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ мавқеъ ва ҷойгоҳи асоси дорад. Ҳарб ба маънои ҷанг, набард, ҷанг, кушокушӣ, задухӯрди лашакриён ё худ сипоҳиён шарҳу баён ёфтааст [ФТЗТ, с. 495].

Истилоҳи “ҳарб” дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” низ қариб ба ҳамин маъни хеле ҷолиб шарҳу баён ёфтааст.

“Ҳарб ” - война; битва, сражение; схватка; масалан, дар ибораи “девони ҳарб” маънии “военный трибунал” шарҳу баён ёфтааст.

Истилоҳи ҳарбии “ҳарбгоҳ – harbgoh” ба маънии “театр военных действий; поле боя сражения” омадааст, ки хеле дақиқ аст. Ҳарба – harba ба маънии 1.оружие; вооружение. Калимаи “ҳарбӣ” ҳамчун истилоҳ маъниҳои 1.”воин”, “военный”; “воинский”- ро ифода менамояд [ФФР, с. 498].

Истилоҳи “ҳарбгоҳ” ҳамчун истилоҳи сохта дар соҳаи ҳарбӣ маънои “майдони ҷанг”, “арсаи набард”- ро ифода намуда аст [ФТЗТ, 495].

Истилоҳи ҳарбии “силоҳ”, “аслиҳа” ва “мусаллаҳ” дар натиҷаи иштиқоқшавии калимаҳо ба миён омадаанд, ки аз як реша таркиб ёфта маъниҳои ба ҳам наздикро ифода менамоянд.

Калимаи “силоҳ” шакли чамъи калимаи аслиҳа ҳамчун истилоҳи ҳарбии ба маъниҳои зерин омадааст: 1. олати чанг, яроқ; ба даст силоҳ гирифтани, яъне ба чанг омода шудани; халъи силоҳ – беяроқ кардан, яроқи чангии касеро аз дасташ гирифтани; ба зери силоҳ гирифтани - силоҳдор кардани; ба хизмати ҳарбӣ даъват кардани.

Калимаи “аслиҳа” шакли танҳои истилоҳи “силоҳ” маъноҳои 1. ҳама навъи силоҳ ё яроқи чангӣ (шамшеру туфангу тӯп ва ғ.); анҷому аслиҳа – ба воситаи яроқ – ро ифода менамояд.

Истилоҳи ҳарбии “мусаллаҳ”, ки аз ҳамин реша баромада аст, ба маънои силоҳдор, аслиҳадор, яроқдор шарҳу баён ёфтааст. Дастаи мусаллаҳ – бо силоҳи чангӣ мучаҳаз будани; мусаллаҳ кардани – аслиҳадор кардани, яроқдор намудани.

Истилоҳи “маллоҳ – mallah” ҳамчун истилоҳи баёнгарии мафҳумҳои василаи дарёнаварди маъниҳои 1. киштирон, киштибон; 2. обдон, оббоз ва шиноварро баён менамояд.

Дар баъзе луғатномаю фарҳангномаҳо истилоҳи ҳарбии арабии “маллоҳ – mallah” чунин шарҳ дода шудааст. Маллоҳ, яъне ронандаи кишти ё худ киштибон, оббоз ва ё баҳрнавардро гӯянд [ФТЗТ, 3.751].

Ба ҳамин монанд истилоҳоти зиёди ҳарбии соҳаи дарёнавардӣ ба миён омадааст. Зеро давлат дар зери тасарруфи худ гурӯҳи дарёнавардонро нигоҳ медошт, ки дар таъмини алоқа бо дигар кишварҳо саҳм мегирифтанд.

1. Истилоҳи “ҷавоз” дар соҳаи ҳарбӣ ҷойгоҳи хос дорад. Калимаи “ҷавоз – javoz” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои иҷозат, руҳсат, изн. 2. иҷозатнома, қоғаз барои озодона сафар кардани, ба таънои гузарнома. 3. раҳой, руҳсати раҳой истифода менамоянд. [ФТЗТ, с.574].

Дар баъзе маводи чамъовардашуда истилоҳи “ҷавоз” ба маънои ҳукмномаи фармондеҳи воломақомро дар иҷрои умури дарёнавардӣ дар бар мегирад, фаҳмида мешавад [БК, с.1044].

Дар байни баъзе истилоҳоти ҳарбӣ силсилаи муродифоте чой доранд, ки дар миёни онҳо калима-истилоҳоти меҳвари мақоми истилоҳиро касб намудааст. Барои намунаи истилоҳи арабии “заврақ – zavrak”.

Истилоҳи ҳарбии “заврақ” аз рӯйи баромад арабӣ буда, ба маънии киштии хурд, қайқ далолат менамояд [ФТЗТ, с.502]. Заврақаш – он ки заврақро аз як ҷо ба ҷойи дигар мекашад, киштирон, заврақрон, қайқрон [ФТЗТ, с.504].

Чунин ба назар мерасад, ки истилоҳоти киштӣ, қайқ, заврақ баёнгарии номи як мафҳуманд. Баъзе аз луғатнигорон ба ҳамин андеша “заврақ”-ро киштии хурд ба қалам додаанд [Фарҳ. Шох, с.101]. Аммо ба андешаи мо миёни киштӣ ва заврақ тафовути ночизе чой дорад, манзури мо аз истилоҳи “заврақ” киштии бузург мебошад ва он чунон заврақ, ки бояд киштиҳо аз дунболи он ба об бираванд [Вожа, с.1232].

Истилоҳи арабии “камин – kamin” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар луғатномаву сарчашмаҳо ба таври қаме мухталиф шарҳу баён ёфта бошанд ҳам, вале маъниҳои ягонро ифода менамоянд.

Истилоҳи ҳарбии **камин** арабӣ буда, ба маънои пинҳон шудан дар ҷое ба қасди душман ва ё шикор [БҚ, с.881]. Камин қардан маҷозан ба маънои пинҳон шудан ба қасди қасе ё қизе омадааст.

Истилоҳи “камин” ба маънои пинҳонгоҳе, ки дар он ба қасди ҳуҷум ё дастгир қардани душман ё сайд пинҳон шуда мешинанд; **камин гирифта** паноҳ шуда истифодан дар интизори дастгир қардани қизе ё қасе шинок гирифта [ФТЗТ, с.587]. Дар асоси ин реша бошад бо ҳамроҳ қардани пасвандҳои мухталиф истилоҳоти ҳарбии “камингоҳ” – ҷое, ки камин гирифта мешинанд; “каминвар” – он ки дар камин нишастааст, камингир сохта шудааст, ки дар истилоҳоти ҳарбӣ фаровон истифода мешавад.

Истилоҳи “талоя – talaya” лафзи арабӣ буда, ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ муҳофизони шабро дар назар дорад. Истилоҳи ҳарбии “талоя” ба маъниҳои зерин шарҳу баён ёфтааст: 1. гурӯҳи пешгард ва ё пешсафи лашқар; аскароне, ки вақти

шаб лашкарро посбонӣ мекунад [ФТЗТ, с.301]. Талоячӣ, яъне дар талоя будан, пешгарди лашкар будан, посбонии шабонаи лашкар [ФТЗТ, с.301; ФТЗТ, с.305].

Дар баъзе луғатномаҳо истилоҳи арабии “талоя” ҳамчун муродифи калимаи “посбон” шарҳу баён дода шудааст.

Истилоҳи ҳарбии “ҳамоил – hamail” калимаи арабӣ буда, чунин маъниҳоро ифода нумадааст. Ҳамоил - 1. овезон, банде, ки бо вай шамшерро аз гардан овезанд. 2. шаддаи ҷавохирот, марҷон [ФТЗТ, с.490]. Ҳамоил калимаи арабӣ буда ҳамчун ба маънои “тамос, ки аз китф мойил гузаронида ба он шамшер меовехтанд” [Вожа, с.1042].

Хулоса қайд намудан лозим аст, ки дар забони тоҷикӣ истилоҳоти арабиро дар соҳаи ҳарбӣ мушоҳида намудан мумкин аст. Истилоҳоти ҳарбии арабӣ дар забони тоҷикӣ қонун ва қоидаи имлоии худро нигоҳ доштаанд. Тағйироти сарфӣ истилоҳоти ҳарбии арабӣ аз он иборат аст, ки дар баробари истифодаи шакли ҷамъи арабӣ ба монанди **олот** аз қоидаҳои ҷамъбандии тоҷикӣ низ истифода шудааст.

Дар фаровард бояд қайд намоем, ки истилоҳоти иқтибосии арабӣ қисми зиёди истилоҳоти ҳарбиро ташкил медиҳад 42 дар сади истилоҳоти таҳқиқшавандаро дар бар мегиранд.

3.1.3. Истилоҳоти ҳарбии русӣ дар забони тоҷикӣ

Воридшавии калимаҳои русӣ давра ва марҳилаҳои мухталифи ташаккули забонро дар бар гирифта, дар бахши лексикаи илмӣ, техникӣ, тиббӣ, сиёсӣ, ҷуғрофӣ, ситорашиносӣ, ҷандасӣ, зистшиносӣ, ҳаётшиносӣ, варзишӣ, фалсафӣ, заминшиносӣ бештар ба мушоҳида мерасанд.

Тавре дар китоби таълимии забони адабии ҳозираи тоҷик ишора карда мешавад, калимаву ибораҳо ва истилоҳоти русӣ на танҳо мафҳумҳои дақиқу равшанро ифода намуда таркиби луғавии забонро ғановат ва пурмазмун гардониданд, балки барои ташаккул ва рушду инкишофи соҳаҳои мухталифи

чамбиятӣ ва ҳамчунин барои бою ғанӣ сохтани захираи истилоҳоти соҳавии забони тоҷикӣ низ мусоидат намудаанд [ЗАҲТ, 1982, с. 16-43].

Калимаву истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ, ки дар зери мафҳуми он истилоҳоти забонҳои байналмилалӣ ба воситаи забони русӣ ба забони миллии моворидшавандаро дар назар доранд, фаҳмида мешавад.

Дар нимаи дуюми асри XVI ҳангоми аз нав авҷ гирифтани муносибатҳои тичоратӣ бо роҳҳои Поволже – Астрахан – Каспий ва дигар бандарҳои обии соҳилҳои чанубии баҳри Каспий соли 1664 шоҳ Аббоси II “(дар давраи шоҳигарии Алексей Михайлович) ба тоҷирони рус барои савдои озодашон дар ҳамаи шаҳрҳои Форс имконияти хубе фароҳам овард. Дар ҳамин давра буд, ки аввалин калима-истилоҳоти ҳарбии русӣ вориди забони форсӣ ва ба воситаи он ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд. Ибтидои давраи дуюми иқтибосоти русӣ-байналмилалӣ ба охири асри XIX ва аввали асри XX рост меояд.

Дар ин давра Россияи подшоҳӣ муносибатҳои иқтисодии худро аз як тараф, бо Эрон, аз ҷониби дигар, бо Аморати Бухоро густариш дод.

Сохтани роҳҳо, ифтитоҳ намудани бонкҳои русӣ, созмон додани қисмҳои ҳарбӣ чараёни ворид шудани истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ тезонд. Ҳамин тариқ, пас аз инқилоби Октябр воридшавии истилоҳоти русӣ оғоз шуд. Ба захираи луғавии забони тоҷикӣ калимаву истилоҳоти зиёде дохил шудааст: армия, [ЛРТ с.38], база [ЛРТ, с.43], бандит [ЛРТ, с.45], баталон [ЛРТ, с.48], батарея [ЛРТ, с.48], бункер [ЛРТ, с.81], взвод [ЛРТ, с.99], командир [ЛРТ, с.117], гвардия [ЛРТ, с.167], гарнизон [ЛРТ, с.166], дивизия [ЛРТ, с.216], ефрейтор [ЛРТ, с.251], жандарм [ЛРТ, с.253], маршал [ЛРТ, с.466]. Калимаҳои мазкур ба воситаи забонҳои дигари байналмилалӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд. Масалан, истилоҳоти ҳарбии ветеран (аз заб. лот), дивизия (аз заб. фаронсавӣ), капитан (аз заб. фаронсавӣ), сержант (аз заб. фаронсавӣ), танк (аз заб. англисӣ), солдат (аз заб. олмонӣ), контрабандист (аз заб. испанӣ), контарабанда (аз заб. итолянӣ) ба воситаи забони русӣ ба забони тоҷикӣ ва дигар забонҳои собиқшуравӣ ворид гаштаанд.

Истилоҳоти ҳарбии зикршуда дар тамоми забонҳои халқҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ба маънии ягона истифода мешаванд.

Истилоҳи ҳарбии “ветеран” (лот) ба маънои сарбоз, аскар, афсаре, ки солҳои тулонӣ дар сафи Қувваҳои мусаллаҳ хизмат кардааст.

Ветеран – 1. ветеран, аскари солхӯрда (пуртаҷриба) [ФРТ, с. 96].

Истилоҳи “дивизия” аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ, баъдан ба забони русӣ ва пасон тавассути забони русӣ ба забонҳои соби шуравӣ, аз ҷумла ба забони тоҷикӣ ворид шудааст.

Калимаи “дивизия” ба ҳайси истилоҳи ҳарбӣ ба маънои қисми ҳарбие, ки аз якчанд полк ё бригада иборат аст, далолат менамояд [ФРТ, с. 214].

Истилоҳи ҳарбии “батарея”, “минамиётная батарея” аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуда, дар соҳаи созу дастгоҳҳои ҷангӣ фаровон истифода мешавад.

Истилоҳи ҳарбии “батарея” ба маънои як қисми қушунҳои ҳарбии нисбатан хурдро ифода менамояд. Аз рӯйи вазифаи ҳеш “батарея” ҳамчун қисми хурди низомӣ дар ҳайати “рота” қору фаъолият менамояд (ФРТ, с. 48).

Калимаи “рота” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар қувваҳои мусаллаҳ дар дохили баталон фаъолият менамояд. Истилоҳи “рота” як қисми қушунҳои мусаллаҳ аст, ки як ҷузъи баталонро ташкил медиҳад (ФРТ, с. 977).

Истилоҳи ҳарбии “отделение”, ки дар собиқ Шуравӣ дар нерӯҳои мусаллаҳ фаровон истифода мегардид, то имрӯз дар бисёре аз забонҳо бо ҳамин ном мавриди истифода қарор дода мешавад. То замони истиқлол дар забони тоҷикӣ низ ин истилоҳ доираи васеи истифода дошт. Калимаи русии “отделение” илова бар маъноҳои дигар дар соҳаи ҳарбӣ барои ифодаи мафҳуми шӯъбаи хурди сафарбарии низомӣ, ки даъватшавандагон дар он ҷо ба қайд гирифта мешуданд. Дар Россияи пешазреволюционӣ қисм ва ё шӯъбаи хурди идораи сафарбаршудагон ба сафи қувваҳои мусаллаҳро меномидан. [ФРТ, с. 648].

Истилоҳи ҳарбии “дневальный”, ки дар ҳама гуна неруҳои мусаллаҳ фаровон истифода мешавад, дар сохтори низомии мо низ бо ҳамин ном ёдовар мешавад [ФРТ, с. 218]

Дар баъзе сарчашмаҳо ва луғатномаҳо калимаи “рӯзбон” ба монанди посбон “нигаҳбон, марзбон” сохта шудааст, ки бар ивази муодили “дневальный”, метавонад қобили қабул бошад [ФТЗТ, с. 177].

Калимаи “пехота” хоси иситилоҳи кушунҳои пиёданизом буда, то дер боз дар сохтори низомии мо истифода мегардид. Калимаи “пехота” ба маънои кушуни пиёданизом дар Россияи тореволюционӣ ва ҳамчунин дар замони муосир низ истифода мешавад. Ба маънои аскарони пиёданизом ё пиёдагард низ далолат мекунад [ФРТ, с. 725].

Дар замони истиқлол барои ифодаи баъзе шубҳаҳои чузвӣ томиҳои неруҳои мусаллаҳи кулл аз калимаҳои, монанди пиёда ва савора (пиёданизом – пехота, сарбози пиёданизом – солдат пехотинетс, саворанизом – кавалерия) фаровон истифода мегарданд [ФФР, с. 65; с. 776]

Истилоҳи “пулемёт” ҳамчун баёнги мафҳуми созу дастгоҳи ҷангӣ дар неруҳои мусаллаҳи кулл васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “пулемёт” имрӯз низ бо ҳамин ном дар соҳаи афзори ҷангӣ истифода мешавад. Масалан, пулемёти дастӣ – ручной пулемёт, пулемётчи – пулемётчик, ротай пулемётчиён – пулемётная рота [ФРТ, с. 909]

Баъзе аз истилоҳоти ҳарбие, ки мафҳуми дараҷаи низомиро ифода менамояд, аз ҷумла “рядовой”, “прапорщик”, “полковник”, “подполковник” бо ҳамин номҳо дар низомии неруҳои мусаллаҳи кулл истифода мешаванд.

Истилоҳи “рядовой”-ро ба маънои “қаторӣ” имрӯз дар сохтори низомӣ-ҳарбии мо қабул намудаанд. Масалан, “рядовой боец” ба маънои ҷанговари қаторӣ, “рядовой солдат” – сарбози қаторӣ. Истилоҳи “рядовой”-ро дар баъзе сарчашмаҳо ҳамчун “аскар” ва ё “солдат – сарбоз” истифода менамоянд [ФРТ, с. 983].

Истилоҳи ҳарбии “войско” то замони истиқлол дар нерӯҳои мусаллаҳи кулл фаровон истифода мегардид. Дар сарчашмаҳо, луғатномаҳо истилоҳи “войско” ба маънои “лашкар”. “қушун ва сипоҳ” шарҳу баён ёфтааст [ФРТ, с. 117]. Ба ҳамин монанд “войско сязи – қушуни алоқа”, легулярные войска – қушунҳои домӣ; наёмные войска – қушунҳои кироя. Дар сарчашмаҳои классикӣ “лашкар”, “сипоҳ” ва “қушун” ҳамчун муодили истилоҳи русии “войско” истифода шудааст, ки маъниро дақиқтар баён менамояд. Дар забони тоҷикӣ аз муодили арабии он “аскар” низ истифода мегаранд. Дар замони шуравӣ ва баъзан имрӯзҳо дар қатори калимаи “қушун”, “лашкар” ва “войско” - и русӣ аз истилоҳи фаронсавии “армия” низ истифода мегаранд [ФРТ, с. 119].

Ба андешаи мо чунин баназар мерасад, ки доираи маъноӣ ва қорбурди истилоҳи “лашкар” бар муқобили “войско” нисбатан дақиқу равшантар ба мушоҳида мерасад. Истилоҳи “полк” ҳамчун воҳиди низомӣ дар сохтори нерӯҳои мусаллаҳи кулл ҷойгоҳи махсус дорад. Калимаи “полк” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои корпуси ҳарбие, ки дар он аскарони мухталиф ҷамъ омадаанд. Доираи амалиёти “полк” нисбат ба “взвод”, “рота”, “баталон” бузург ва фарохтар мебошад. Воҳиди низоми “полк” яқчанд баталонро дар худ фаро мегирад ва сарвари онро “полковник” бар уҳда дорад [ФРТ, с. 786].

Истилоҳи “полковник” дар Фарҳанги русӣ – тоҷикӣ шарҳу баён дода шудааст: 1. полковник унвони офитсерии нисбатан баланд дар Россияи пешазреволюционӣ ва то имрӯз ба маънои камандири “полк” далолат менамояд [ФРТ, с. 786]. Дар забони муосири тоҷик ва дар сохтори низомии он истилоҳи “полковник” бо таври васеъ истифода мешавад. Дар фарҳанги форсӣ ба русӣ ва дар ҷузвумҳои ҳайати фармондеҳони ҳарбӣ дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон истилоҳи “сарҳанг” васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “сарҳанг” ба маънои 1. полковник; “сарҳангду” - подполковник; 2. передводител войска шарҳу баён ёфтааст. [ФФР, с. 43].

Бояд зикр намуд, ки дар сохтори ҳарбии мо, махсусан истилоҳоти баёнгарии мафҳуми дараҷаи низомӣ бештар истилоҳоти русӣ-байналмилалӣ истифода

мешаванд: капитан (аз заб. фаронсавӣ), лейтенант (фр), сержант (фр), майор (лот), генерал (лот). Дар забони классикӣ бошад, баъзе аз ин истилоҳоти ҳарбӣ муодили хубу равон дошта, маъниро дақиқу равшан баён менамоянд. Масалан, истилоҳи русӣ-байналмилалии сержант – гурӯҳбон, майор – саргурд, полковник – сарханг, полковник – сархангду, генерал армия – сарлашкар.

Тавре аз мисолҳои овардашуда маълум гардид, хангоми воридшавии истилоҳоти ҳарбии иқтибосии русӣ-байналмилалӣ онҳо қонуну қавоиди савтӣ (фонетикӣ) ва дастурии забони тоҷикиро риоя намудаанд.

3.1.4. Истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони тоҷикӣ

Забони лотинӣ аз давраҳои қадим ҳамчун забони илмии байналмилалӣ маҳсуб мешавад. Аз ин рӯ, пойдевори истилоҳоти ҳарбӣ ва бахшҳои мухталифи он тавассути забони мазкур гузошта шудааст.

Забони лотинӣ дар соҳаҳои гуногуни илм аҳаммияти илмӣ, назариявӣ ва амалии хешро нигоҳ дошта, барои истифодаи доираи васеи терминҳо, ки мафҳумҳои нави илмиро ифода менамоянд, мусоидат намудааст.

Илова бар ин, истилоҳоти ҳарбии лотинӣ нисбат ба дигар забонҳо аҳаммияти бештари илмию амалӣ доштаанд. Метавон гуфт, ки дар бунёди истилоҳоти соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ саҳми забон ва истилоҳоти илмии лотинӣ назаррас мебошад.

Истилоҳоти ҳарбии лотинӣ баёнгари мафҳумҳои мухталиф мебошанд. Истилоҳи “майор” ҳамчун истилоҳи баёнгари мафҳуми ҳарбӣ мебошанд. Истилоҳи “майор” аз калимаи лотинии “maiare” гирифта шуда, ба маънии калон ва бузург фаҳмида мешавад. Майор унвон ва ё дараҷаи ҳарбӣ буда, дар қушунҳои Россияи пешазреволюционӣ, яъне то солҳои 1882 бошишгоҳи аввали рутбаи афсарон ба ҳисоб мерафт.

Дар қушунҳои шуравӣ – якумин дараҷаи низомии афсари калон ба шумор меравад. Майор дараҷаи низомист, ки ба воҳидҳои алоҳидаи қушунҳо сарварӣ

мекард. Касе, ки дараҷаи низомии майорро соҳиб бошад, метавонист сарвари баталонро бар уҳда бигирад [ФИХ, с.295].

Истилоҳи “генерал” дар соҳаи ҳарбӣ яке аз унвонҳои баланди сохтори низомӣ ба шумор меравад. Истилоҳи “генерал” аз калимаи латинии “generalis” гирифта шуда, ба маънои сардор, сарвари асосӣ, сарвари умумӣ, унвони ҳарбӣ фаҳмида мешавад. Яъне дараҷаи ҳарбие, ки якчанд зинаҳоро гузаштааст; ҳайати олии афсарон дар қушунҳо, қувваҳои ҳавоӣ ва баҳрӣ [ФИХ, с. 120].

Дар баробари истилоҳи ҳарбии “генерал” дараҷаҳои мухталифи ҳарбӣ барои ҳайати афсарони низомӣ муқаррар карда шудааст: генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник.

Истилоҳи “генералиссимус” дараҷаи олии зинаи ҳарбӣ маҳсуб мешавад. Калимаи “генералиссимус” аз вожаи латинии “generalissimus” гирифта шуда, ба маънои дараҷаи олии низомӣ, рутбаи ҳарбии олии дар як қатор қушунҳои дигар давлатҳо чун қоида ба сардорон ва ё сарварони полкҳое, ки дар замони ҷанг иштирок карда буданд, дода мешуд. Ин дараҷаи ҳарбӣ дар бисёр давлатҳо ба сарварони қушунҳо тақдим шуда буд. Дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дараҷаи ҳарбии Генералиссимуси Иттиҳоди Шуравӣ вучуд дошт [ФИХ, с. 120].

Дар забони муосири форсӣ истилоҳи “женерол” ҳамчун муодили “генерал” васеъ истифода мешавад. Дар баробари ин, ба ҷои генерали армия, генерали артиш, ки дар сафи қувваҳои мусаллаҳи мо истифода бурда мешавад, истилоҳи “артишбуд”, “сипаҳбуд” ва ё “фармондори кулл” ҳамчун муодили он корбаст шудааст [ФФР, с. 105].

Истилоҳи “генерал” дар забони тоҷикӣ бо чунин маъниҳо омадааст: 1.унвони олии ҳарбӣ ва рутбаи шахсони роҳбарикунандаи қувваҳои мусаллаҳ; генерали армия – унвони олии генералӣ. 2.қисми аввали унвон ва рутбаҳои ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон; генерал-майор, генерал-лейтенант, генерал-полковник [ФТЗТ, с. 317].

Истилоҳи “генералиссимус” ба маънии олитарин рутбаи ҳарбӣ, ки ба сардорони лашкар барои хизматҳои бисёр барҷастаи ҳарбӣ дода мешавад; шахсе, ки ин рутбаро дорад [ФТЗТ, с. 318].

Истилоҳи лотинии “генералитет” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои ҳайати фармондеҳии олии артиш, ҳайати кумандонҳои олии қувваҳои мусаллаҳ фаҳмида мешавад [ФТЗТ, с. 418].

Истилоҳи “генералиссимус” имрӯз дар ҷузвумҳои артиши Эрон бо муодили дигари он “женералисм”, “генералитет” – умароъ, “генерал-лейтенант=сарлашкар”, “генерал-майор=сартип” ва “генерал-полковник=сипаҳбуд корбаст карда мешавад [ФФР, с. 105].

Истилоҳи лотинии “патрон” аз калимаи лотинии “patronus” гирифта шуда, ба маънои 1. ҳифзкунанда, ҳимоятгар фаҳмида мешавад. Дар Рими қадим шахсони доноро мегуфтанд, ки бисёр шахрвандон ба онҳо тобеият доштанд; 2. муҳофизи чону тан; 3. дар мамолики сармоягузорӣ сарвари муассисаву корхонаҳо ва ширкатҳоро меномиданд; 4. сарвари бевоситаи шахс. Вале асли истилоҳи ҳарбии “патрон” фаронсавӣ буда, ба воситаи забони олмонӣ ба забони лотинӣ гузаштааст. Дар натиҷа истилоҳи “патрон” гуфта, ҳамон гулӯлаи оҳаниро мегӯянд, ки даруни он бо ҳар гуна маводи доруворӣ ҳарбӣ пур карда мешавад, ки дар аслиҳаҳои оташфишон фаровон истифода бурда мешавад [ФИХ, с. 378].

Ин истилоҳ тавонистааст, дар як вақт бори якчанд маъноиро дар соҳаҳои мухталиф бар душ дошта бошад. Истилоҳи “патрон” дар дини Римии қадим ба маънои муҳофиз, ҳимоятгар, дар истилоҳи мавриди баҳси мавзуи мо, яъне ҳарбӣ гулӯлаи оҳанин аст. Дар соҳаи пойафзолдӯзӣ бошад, ба маънои намунаи либоси тарроҳикардашуда, яъне ҳамчун қолаб - трафарет; дар соҳаи низоми барқӣ бошад, дарстгоҳро меноманд, ки фурӯзонакҳои барқӣ ба он насб карда мешаванд.

Тавре дар боло зикр намудем, истилоҳи “патрон” лотинӣ ҳам бошад, баромади фаронсавиву олмонӣ доштааст. Зеро истилоҳи “патронташ” дар забони олмонӣ ва баъдан лотинӣ ба маънои халта, қуттии гулӯлаҳои оҳанин омадааст, ки

муодили он дар забони тоҷикӣ ба сифати “тирдон” корбаст мешавад [ФИХ, с. 377].

Истилоҳи ҳарбии “патрон” дар “Фарҳанги форсӣ-русӣ” ба маънии “фашанг” шарҳу баён ёфтааст. Масалан, “боевой патрон – фашанги ҷангӣ”, “холостой патрон – фашанги холӣ”; “заряжать патронами – бо фашанг пур кардан [ФФР, с. 416].

Дар забони тоҷикӣ агар истилоҳи латинии “патронташ” дар шакли қуттӣ ва ё тирдон омада бошад, истилоҳи мазкур дар забони форсӣ ва дар истилоҳи ҳарбии созу дастгоҳҳои ҷангии Эрон дар шакли “фашангдон” корбаст шудааст [ФФР, с. 417].

Истилоҳи ҳарбии “капсюла” аз калимаи латинии “capsule” гирифта шуда, ба маънои сарпӯшаки оҳанӣ ва ё палостикӣ, ки дар гулӯлаҳои ҷангии артиллерӣ ба фашангҳо, норинҷакҳо ва дигар афзорҳои ҳарбӣ насб карда мешавад [ФИХ, с. 219].

Истилоҳи ҳарбии “конскрипция” аз калимаи латинии “conscriptio” гирифта шуда, ба маънои “сабт”, “қайд” далолат менамояд. Дар Фаронса ва як қатор кишварҳои аврупоӣ бо ҷавоб додани ҳаёти қатории қушунҳои пиёдабандӣ саворанизм, низоми барқарорсозии ҷузвумҳои нерӯҳои мусаллаҳ баргузор мегардид, ки онро “конскрипсия” меномиданд [ФИХ, с. 25].

Калимаи “контр” дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон ҳамчун истилоҳи ҳарбии серистеъмол корбаст мешавад.

Истилоҳи “контр” аз калимаи латинии “contra” гирифта шуда, ба маънои “муқобил” шарҳу баён ёфтааст. Бахши аввали калима-истилоҳоте, ки амалиёти муқобили ҳамдигарро ифода менамояд. Масалан, бо ҳамроҳ шудан бо калимаҳои фаронсагии “манёвр” ва “революция” истилоҳии ҳарбии “контрреволюция” ва “контрманёвр” сохтааст [ФИХ, с. 225].

Калимаи “дисциплина” истилоҳи ҳарбиест, ки ба мафҳуми батанзимдарории ҷузвумҳои қушунҳо далолат менамояд. Истилоҳи ҳарбии “дисциплина” аз калимаи латинии “disciplina” гирифта шуда, ба маънои 1.

тартибу низоми ниҳоят сохти барои коллектив, муассисаву корхонаҳо ва мақомоти ҳарбӣ муқарраркардашуда далолат менамояд. Истилоҳи “дисциплина” ба маънои илми алоҳида низ мешавад [ФИХ, с. 175].

Истилоҳи ҳарбии “операция” аз калимаи латинии “operatio” гирифта шуда, мафҳум ва маънии “амалиёт” ва ё “ҳаракат”-ро ифода менамояд. Дар илми ҳарбӣ 1. маҷмуи мақсаду вазифаҳои ба ҳам алоқамандро мегӯянд, ки барои омода шудан ба ягон амалиёти низомӣ дар ҷузву томҳои неруҳои мусаллаҳи мухталиф нигаронида шудааст; 2. Амалиёте, ки барои иҷрои ягон вазифаҳои низомӣ сафарбар шудааст [ФИХ, с. 357].

Истилоҳоти латинии операсия низ дар навбати худ дар якҷанд соҳа бори маъниҳои гуногунро бар дӯш дорад. Масалан, истилоҳи мазкур дар илмҳои ҳарбӣ, тиб ва молия маъниҳои мухталифро ифода намудаанд.

Истилоҳи латинии “позиция” аз калимаи латинии “position” гирифта шуда, ба маъноҳои 1. вазъият, мавқеъ, нуқтаи назар низ фаҳмида мешавад. “Позиция”, яъне як мавқеъ ва ё вазъияти дақиқро муайян менамояд. [ФИХ, с. 397].

Калима-истилоҳоти ҳарбие, ки дар бахши истилоҳоти латинӣ оварда шуд, аз қабилӣ патрон, патронташ, капсюла, конскрипсия, контр, дисциплина, мундир, операция, позиция дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи “мундир” дар соҳаи ҳарбӣ доираи васеи истифода дорад. “Мундир” аз калимаи латинии “Mundus” гирифта шуда маънои либос, либоси тантанавӣ, либоси ҳарбии расмиро ифода менамояд, ки онро ҳайати афсарон дар рӯзҳои ид ба бар мекунанд [ФИХ, с. 334]

Дар сарчашмаҳои форсӣ калимаи “Мундир” ба маънои либоси расмии низомӣ омадааст, ки онро дар рӯзҳои махсус ва ё рӯзҳои идона афсарон ва ҳайати ҳарбӣ ба бар мекунанд [ФФР, с. 281].

Ҳамчунин истилоҳоти ҳарбии латиние будааст, ки аз ҷузъҳои юнониву латинӣ таркиб ёфтаанд: аэро (ю) + навигация (лот), аэро (ю) + план (лот).

Таҳлилҳо нишон доданд, ки забони лотинӣ дар ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ сахми назаррас доштааст. Тавре маълум аст, забони лотинӣ низ яке аз забонҳои қадими ҳиндуаврупоӣ буда, осори илмӣ он давра маҳз бо ҳамин хат ва забон таълиф гардидааст.

3.1.5. Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони тоҷикӣ

Забони юнонӣ аз давраҳои қадим ҳамчун забони илмӣ байналмилалӣ ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, бунёд ва заминаи истилоҳоти бахшҳои мухталифи илм, аз ҷумла илми ҳарбӣ ба воситаи забони мазкур гузошта шуд. Забони юнонӣ дар баробари дигар забонҳои байналмилалӣ дар илму фарҳанги ҷаҳонӣ аҳаммияти худро нигоҳ дошта, барои истифодаи доираи васеи истилоҳоти соҳаҳои гуногун, мафҳумҳои нави илмиро ифода мекунанд, мавриди истифода қарор дода мешуданд. Илова бар ин истилоҳоти ҳарбии юнонӣ нисбат ба дигар забонҳо аҳаммияти бештари илмию амалӣ доранд, зеро аксари онҳо мақоми байналмилалӣ доранд.

Дар баробари дигар соҳаҳои илми ҳарбӣ низ аз истилоҳоти юнонӣ бештар ғизо гирифтааст. Истилоҳоти илмӣ муосир бошад, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбӣ дар заминаи маводи забони юнонӣ ташаккул ёфтааст.

Дар мавриди истилоҳоти ҳарбии юнонӣ Н.А. Басков “Современные терминалогии в языках народов СССР”, Л.Гринберг “Терминалогический словарь на латинском, греческом, французском и русском языке”, В.С Кулебакин “Работы по построению научно-технической терминологии в СССР и советская терминологическая школа” дар таълифоти худ ибрази ақида намудаанд [ФИХ, с. 397].

Дар ин бахш истилоҳоти ҳарбии юнониро мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Истилоҳоти “полигон” аз калимаи юнонии “polygonos” гирифта шуда, майдони бузургро мегӯянд, ки дар он қисмҳо ва ё воҳидҳои низомӣ, ҷузву

томҳои нерӯҳои мусаллаҳ, яроку аслиҳаи худ меозмоянд, майдони корзорест, ки воҳидҳои низомӣ, аслиҳаҳои наздикпарвоз, дурпарвоз, машинаҳои зирехпӯши худро дар сурати омодабош қарор медиҳанд; ҳангоми бо бонги хатар омодабош намулани қувваҳои ҳарбӣ ҳайати нерӯҳои мусаллаҳ дар он ҷо ҷамъ шуда, аз омода будани хеш ба сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳ ҳисобот медиҳанд [ФИХ, с. 397].

Дар луғатномаву фарҳангномаҳои дигар чунин омадааст: **полигон** истилоҳи ҳарбӣ буда, ба маънои машқгоҳи аслиҳаҳои ҷангии афсарону сарбозон, мавзеи озмоишгоҳи тирпарронӣ, майдони тирандозӣ далолат менамояд [ФРТ, с. 785].

Дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” бошад, истилоҳи “полигон” чунин шарҳу баён ёфтааст: полигон – майдони тир, майдони ҷанг; учебный (испытательный) полигон – майдони омӯзиши тирандозӣ; артиллерийский полигон – майдони омӯзиши тири тӯпхона; ракетный полигон – майдони омӯзиши тири партоби мушак; танковой полигон – майдони омӯзиши тонк [ФФР, с. 469].

Истилоҳи “тонкодром” аз калимаи юнонии “dromos” ба маънои ҷой барои аслиҳаҳои техникӣ, машинҳои зирехпӯши зиддитонкӣ, ташхис дода шудааст; майдон барои тонкрониву дигар техникаву лавозимоти ҳарбӣ [ФИХ, с.499].

Калимаи “ракетодром” низ решаи баромади юнонӣ дошта, дар илми ҳарбӣ доираи васеи истифода дорад. Истилоҳи “ракетодром” аз калимаи юнонии “dromos” гирифта шуда, ҷойи дав ба маънои давидан шарҳу баён ёфтааст; масоҳат ва ё майдони махсусгардонидашуда, ки барои санҷиш ва омӯзиши воситаҳои техникӣ вазнини ҳавой дода шудааст. Муодили дигари юнонии калимаи мазкур “космодром” мебошад [ФИХ, с.263, 425].

Калимаву истилоҳоти ҳарбӣ баёнгари мафҳумҳои мухталиф, аз ҷумла баёнгари мафҳуми дараҷаи низомӣ, размандагон, василаҳои техникӣ, дастгоҳи ҷангӣ, амалиёти низомӣ ва василаи ҳифозати ҷанговарон низ мебошанд.

Масалан, калимаи юнонии “тактика” ба ҳайси истилоҳи ҳарбӣ дар ҷузву томҳои нерӯҳои мусаллаҳи кулл васеъ истифода бурда мешавад. Тактика ҳамчун истилоҳ дар фарҳангҳо чунин шарҳу тафсир ёфтааст. Тактика – 1. санъати

баланди чанг. 2. маҷмуи восита ва роҳҳо барои расидан ба мақсаде, хатти ҳаракати муайяни асоснок; тактика доштан роҳу равиши муайян ё хатти ҳаракати аниқ доштан [ФТЗТ, с. 296].

Истилоҳи “тактика” аз калимаи юнонии “taktika” гирифта шуда ба маънои санъати баланди саф орогани лашкар барои омодабош будан фаҳмида мешавад. Тактика 1. ҳайати асосии санъати баланди ҳарбӣ; 2. санъати баланди тайёрӣ ба усули пеш будани муҳориба аз нигоҳи назариявӣ амалӣ; 3. тарзу усули пеш бурдани чанг дар муҳорибаҳои махсус; 4. роҳу усулҳои муборизаи ҷамъиятиву сиёсӣ дар майдони чанг [ФИХ, с. 497]

Калимаи “тактик” бошад аз вожаи “taktik” гирифта шуда, маънои донандаи тарзу усулҳои муборизаи майдони чангро ифода менамояд; тактик-яъне мутахассиси донандаи роҳу усулҳои майдони чанг [ФИХ, с. 497]

Дар “Фарҳангӣ русӣ-форсӣ” калимаи “тактик” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ чунин шарҳу баён ёфтааст: тактика – токтик; токтик – равиш, усули рамз; наступательная тактика – тааррузӣ; тактический – токтикӣ [ФРФ, с. 699].

Истилоҳи тактика “дар баъзе сарчашмаҳо каме дигаргун шарҳу баён додашудааст. Тактика – 1. Санъати бурдани чанг ва ё набард. 2. Маҷмуи восита ва роҳҳо барои расидан ба мақсаде, хатти ҳаракати муайяни асоснок; **тактика доштан** роҳу равиши муайян ё хатти ҳаракати аниқ доштан. Истилоҳи **тактикӣ** мансуб ба тактика; вазифаи тактикӣ [ФЗТ, с. 611]

Истилоҳи “зона” аз калимаи юнонии zana гирифташуда, маънои минтақаро ифода менамояд. Калимаи зона ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои минтақаи чанг, минтақаи майдони ҳарб истифода мешавад.

Дар луғатномаҳои дигар ба чунин маънӣ омадааст. Зона – 1. Минтақа; зона мира – минтақаи сулҳ, безядерная зона – минтақаи ғайриҳастай; зона действия – минтақаи фаъолияти низомӣ; зональный – минтақавӣ [ФРФ, с. 191]

Истилоҳи “аэродром” аз калимаи юнонии “aēr-aim” гирифта шуда, ба маънои фазо, ҳаво ва “dromos”-роҳ далолат менамояд. Аэродром майдони ҳавоие, ки дар

он чо воситаҳои техникӣ, воситаҳои радиотехникии ҷангии низомӣ, ки парвозу фуруд омадани онҳоро ба танзим мебарорад [ФИХ, с. 67.]

Истилоҳи “аэродром ҳамчун хоси соҳаи ҳарбӣ буда, илова бар ин, чунин маънидод шудааст: аэродром – майдони нишаст ва парвози ҳавопаймо ва ҷарҳбол, фурудгоҳи муваққатӣ [ФТЗТ, с. 106]

Истилоҳи аэронавигация аз калимаи юнонии “airnavigasiyun” гирифта шуда, маънои зеро ифода менамояд: 1. илмест дар бораи воситаҳои асбобҳои махсуси ҷангӣ, ки дар майдони набард истифода менамоянд. Яъне илмест, ки харитаҳои махсуси ҷангӣ, садошунавҳои махсусро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ба ибораи дигар, истилоҳи ҳарбии “аэронавигация” ба маънии муайн намудани роҳи парвози ҳавопаймоҳо далолат менамояд [ФТЗТ, с. 106].

Дар фарҳанги истилоҳоти хоричӣ ба маънои “роҳнамои ҳавой” омадааст, ки нисбатан дақиқтар мебошад [ФИХ, с. 67]

Дар натиҷаи таҳқиқ маълум гардид, ки истилоҳоти ҳарбии юнонӣ аз давраҳои гуногун ва бо роҳу воситаҳои мухталиф ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд:

1. Истилоҳоти юноние, ки аз давраи қадим дохил гардидаанд: аэротция [ФИХ, с. 95], базилей [ФИХ, с. 75], бутилени [ФИХ, с. 95], бутираты [ФИХ, с. 98].

2. Истилоҳоти ҳарбии юноние, ки аз асарҳои миёна ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд: колория [ФИХ, с. 201] инвалид [ФИХ, с.195] дебет [ФИХ, с.165].

Таъкид намудан зарур аст, ки истилоҳоти ҳарбии юнонӣ, ки ба захираи луғавии забони тоҷикӣ дохил гардидаанд, дар забони мо кайҳо ҳазм шуда рафтаанд ва аз нигоҳи сохториву овозӣ ба қонуну қоидаҳои забони тоҷикӣ мувофиқ шудаанд. Як гурӯҳ истилоҳоти иқтибосии ҳарбӣ, ки дар асарҳои пеш ворида забони мо шуда буданд, имрӯз дар истеъмол нестанд ва ба гурӯҳи калима-истилоҳоти қуҳна гузаштаанд.

Дар истилоҳоти ҳарбии юнонӣ калимаҳои низ вучуд доранд, ки аз ҷузъҳои юнониву лотинӣ, англисиву юнонӣ ва юнониву юнонӣ таркиб ёфтаанд: аэро (ю)

+ навигация (лот), аэро (ю) + план (лот), аэро (ю) + динамика (ю), аэро (ю) + дром (ю), аэро (ю) + навтика (ю), аэро (ю) + стот (ю), танко (анг.) + дром (ю).

Ҳамин тариқ, аз рӯйи таснифи мо истилоҳоти юнонӣ аксари соҳаҳои мухталифи ҳабиरो ташкил медиҳанд. Мувофиқи нишондоди маводи ҷамъовардашуда, дар соҳаҳои мухталифи ҳарбӣ истилоҳоти юнонӣ фаровон истифода мешаванд. Хусусиятҳои муҳимми истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар он аст, ки мафҳум ва маъниро дақиқу равшан баён менамоянд. Сабаби истифодаи фаровони истилоҳоти ҳарбии юнонӣ пешрафти илм бо ин забонҳо буд. Ворисони забони юнонӣ аз қадим дорои илму фарҳанги волое буда, истилоҳоти илмии зиёде сохтаанд.

3.1.6. Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар забони тоҷикӣ

Маврид ба зикр аст, ки воридшавии истилоҳоти фаронсавии ҳарбӣ ба забони тоҷикӣ низ яке аз роҳҳои асосии бой гардидани таркиби луғавии забон ба ҳисоб меравад. Таҳлили истилоҳоти ҳарбии воридшуда ба забони тоҷикӣ нишон дод, ки таносуби истилоҳоти иқтибосӣ аз рӯйи мансубияти забонҳо мухталиф мебошанд. Дар қатори истилоҳоти ҳарбии арабӣ, русӣ-байналмилалӣ, юнонӣ, лотинӣ, англисӣ, истилоҳоти фаронсавӣ низ ба забони тоҷикӣ ворид гашта, дар ташаккули истилоҳоти соҳаҳои мухталиф ҷойгоҳи хоса доранд. Ҳодисаи воридшавии истилоҳот аз як забон ба забони дигар ҳодисаи маъмулии забонӣ буда, дар низоми ҳамаи забонҳо дида мешавад.

Тавре ташаккули марҳилаи забонҳо нишон медиҳад, дар таърихи забоншиносӣ забоне нест, ки дар таркиби луғавии он калима-истилоҳоти иқтибосӣ ворид нагардида бошад. Воридшавии истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама дар натиҷаи муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба миён омадааст.

Ҷараёни воридшавии истилоҳоти фаронсавии ҳарбӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ бо роҳу воситаҳои мухталиф ба амал омадаанд. Яке аз чунин роҳу

воситаҳо ин дар натиҷаи иқтибосшавии тарафайни истилоҳоти ҳарбии ин забонҳо ва роҳи дигар ин муносибатҳои ҳамҷонибаи мухталиф доштани халқу миллатҳо бо ҳамдигар мебошад. Бояд иқрор шуд, ки дар кадом ҳолате набошад, ин падида, яъне воридшавии истилоҳот дар натиҷаи муносибатҳои илмию фарҳангии халқҳо дар давраҳои ташаккул ва тақомули забон сурат мегирад. Ҳолати аввали зикршуда ба андешаву афкори нави иҷтимоиву сиёсӣ, ки мусалламан дар қолаби истилоҳоти илмиву соҳавӣ баён мешаванд, вобастагии қавӣ дорад. Зеро ин падидаҳои тозаӣ маънавӣ, ки дар забон ва истилоҳот пайдо мешавад, тағйирот ва дигаргунӣ дар истилоҳоти соҳавии он падида меоварад.

Ин фикру андешаҳои нави забонӣ, агар парвардаи зеҳни миллат бошад, равшан аст, ки сабаби обрӯву иқтидори миллат ва ғановати забони он мегардад. Вале агар ин таҳаввулотҳои истилоҳоти соҳавӣ ҳосили афқору андезаи ғаразноки бегонагон бошад, на танҳо боиси нобудии забон мегардад, балки метавонад то ҳадде пояҳои забони миллӣ ва истилоҳоти илмӣ онро хароб созад. Дар натиҷа, агар забони иқтибоскунандаи истилоҳоти соҳавӣ заминаҳои устувори забонӣ надошта бошад, аз эҳтимол дур нест, ки дар асари ин таҳаввулот то муддате таъсири забон ва истилоҳоти илмӣ бегонаро таҳаммул намояд. Вале агар забони иқтибоскунанда пояҳои устувори забониву истилоҳотӣ дошта бошад, мумкин аст аз чунин бархӯрдҳо ғайбад ба даст оварда, аз ин задухӯрди забонӣ қавитар ғанитар берун ояд. Яъне воридшавии истилоҳоти иқтибосӣ аз як тараф боиси ғанишавии забон гардад, аз тарафи дигар метавонад забонро аз байн бибарад.

Дар ҳолати аввале, ки дар боло қайд намудем, забон хусусиятҳои хоси худро нигоҳ дошта, ташаккули худро дар ин замина идома дода, мувофиқи қонуну қавоиди хоси худ рушду тақомул меёбад, то ки заиф нагардад ва тавонад ба воситаи қабул кардани истилоҳоти соҳавӣ аз забонҳои дигар, таркиби луғавии худро мукамал гардонад.

Дар соҳаи истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ калима-истилоҳоти баромадашон аз забони фаронсавӣ низ ба мушоҳида мерасад. Омилҳои муайяни таърихӣ боис

гардидаанд, ки истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар давраҳои мухталифи рушду инкишофи забон ворид гарданд.

Ҳамин тариқ, давраи аввали воридшавии истилоҳоти фаронсавии ҳарбӣ аз асрҳои XI-XII ба забонҳои аврупоӣ ва аз забонҳои аврупоӣ ба забони русӣ ва сипас, ба забони тоҷикӣ оғоз гардид. Фаронса ҳамчун кишвари пешрафтаву намоён барои аёнӣ ашрофи феодалии дигар давлатҳои Аврупоӣ ғарбӣ ҳамчун намуна ба ҳисоб мерафт.

Бо ҳамин роҳу воситаҳо, сабабу омилҳои мухталиф чандин истилоҳоти фаронсавии ҳарбие маҷуданд, ки дар ҳамон давраи замони иқтибос шуда, номгӯи истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикиро пурраву мукамал гардониданд.

Барои асоснок намудани фикру андешаҳои худ аз луғатномаву фарҳангномаҳои этимологӣ якҷанд истилоҳоти ҳарбиро маврид омӯзиш қарор медиҳем.

Истилоҳи “десант” аз калимаи фаронсавии “desente” гирифта шуда, ба маънои фурориш, фурумадан, сардиҳӣ, баромадан далолат мекунад. Дар замони давлатдорӣ фаронсавӣ десантҳо гуфта воҳидҳои махсуси низомии ба ҷанг омодабӯшери меҳисобиданд, ки барои фаровардани қушунҳо ва аслиҳаҳои ҷангӣ дар сарзамини душман истифода мегардиданд.

Истилоҳи ҳарбии “десантӣ” мансуб ба десант; қушунҳои десантӣ, нерӯҳои ҳавобурд; десантчи – аскарӣ қушунҳои десантӣ, сарбӯзи нерӯҳои ҳавобурд [ФТЗТ, с. 442].

Истилоҳи “дивизия” низ решаи фаронсавӣ дошта, аз калимаи “divizion” ба маънои тақсим ва ё ҷудо намудан аст. Асли ин калима латинӣ будааст, яъне аз калимаи латинии “divizio” гирифта шуда, ба маънои ҷудо намудан далолат менамояд.

Дар қушунҳои ҳарбии Фаронса якҷанд воҳидҳои низомии аз полк таркибёфтари меномиданд, ки бурду боҳти кишвару давлат ба он вобастагӣ дошт. Масалан, дар қушунҳои пиёданӣ ва саворнӣ дивизияро аз воҳидҳои мухталифи артиллерӣ, пулеметӣ, танкӣ ташкил медоданд, ки доираи амалиёти

онҳо хеле васеъ буд. Дар қушунҳои ҳавоӣ бошад, дивизия якҷанд воҳидҳои низомии полкро дар бар мегирифт. Дар флоти ҳарбӣ-баҳрӣ бошад, воҳидҳои нисбатан бузургро фаро мегирифт, ки барои амалиёти зерини сафарбар мегардиданд.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин шарҳу тафсир ёфтааст. Дивизия - қисми ҳарбие, ки аз чанд полк ё бригадаҳои махсус иборат мебошад; дивизияи тирандозӣ, дивизияи зирехпӯш, дивизияи зиддиҳавоӣ [ФТЗТ, с. 442].

Истилоҳи “дивизион” низ аслан латинӣ буда, ба забони фаронсавӣ ворид гардидааст. Истилоҳи “дивизион” аз калимаи фаронсавии *division* ба маънои ҷудо намудан аст. Дивизион ин воҳидҳои махсуси мушакҳои ҳавоие мебошад, ки қору фаъолият ва амалиёти ҳарбии онҳо дар доираи полкҳо сурат мегирад. Ё худ воҳидҳои махсуси низомиро меномиданд, ки дар қушунҳои ҳарбӣ-баҳрӣ ва воҳидҳои низомии аслиҳабар қору амалиёт анҷом медоданд.

Дар забони тоҷикӣ тибқи баъзе сарчашмаҳо истилоҳи ҳарбии “дивизион” чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст.

Дивизион – воҳиди ҳарбӣ дар қисмҳои тӯпандозӣ, савора ва зирехпӯш [ФТЗТ, с. 442].

Истилоҳи “баталон” аслан решаи фаронсавӣ дошта, дар ҷузъу томҳои Фаронса воҳидҳои низомии мухталифро мегуфтанд, ки аз воҳидҳои пиёдаанизом, саворанизом, танкӣ, муҳандисӣ ва дигар воҳидҳои низомӣ таркиб ёфта буд. Баталон одатан воҳиди нисбатан бузурги низомие буд, ки дар худ якҷанд рота ва воҳидҳои махсуси дигарро фаро мегирифт.

Дар забони тоҷикӣ тарзи навишти истилоҳи баталон каме фарқ дошта, дар чунин шакл омадааст: баталион.

Истилоҳи ҳарбии баталион дар забони тоҷикӣ чунин маъноҳоро ифода намудааст. Баталион – қисми низомӣ, ки аз се-чор рота (кал. фр.) ва вузводҳои гуногун иборат буда, ба ҳайати полк дохил мешавад [ФТЗТ, с. 152].

Истилоҳи ҳарбии “артиллерия” аз калимаи фаронсавии *artillerie* гирифта шуда, ба маънои қушунҳои ҳарбӣ омадааст. Дар қушунҳои пеш аз

револютсионии фаронсавиҳо артиллерия гуфта, маҷмуи аслиҳаҳои ҷангиро дар назар доштанд, ки аслиҳаҳои мухталифи оташфишониро дар бар мегирифт.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи ҷарбии артиллерия чунин шарҳу тафсири ёфтааст. Артиллерия – 1. маҷмуи силоҳҳои калони оташфишони ҷангӣ (аз қабилӣ тӯп). 2. навъи артиш, ки аслиҳаи асосии он тӯпҳо мебошанд [ФТЗТ, с. 80].

Истилоҳи “капитан” баёнгари мафҳуми дараҷа ва унвонҳои (рутбаҳо) низомӣ буда, дар таркиби нерӯҳои мусаллаҳи кулли бештари кишварҳо истифода мешавад. Истилоҳи капитан аз калимаи фаронсавии kapitaine гирифта шуда, ба маънои рутбаи ҷарбӣ ва ё мақоми низомӣ далолат мекунад. Дар қушунҳои пешазреволютсионии русҳо капитан ба маънои афсари калони қушунҳои пиёданом омадааст. Дар Қувваҳои мусаллаҳи шуравӣ бошад, капитан чунин маъниҳоро ифода менамуд; а) дараҷаи хурди ҳайати афсарон дар армияи Шуравӣ ва Қувваҳои мусаллаҳи ҷарбӣ-ҳавоӣ; б) дараҷаи хурди ҳайати афсарон дар Қувваҳои мусаллаҳи флоти баҳрӣ, ки киштиҳои калонро роҳбарӣ менамуд.

Истилоҳи “капитан” ҳамчун дараҷаи низомӣ дар забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст. Капитан – 1. яке аз рутбаҳои афсарӣ дар артиш. 2. сардори киштиронон, ноҳудои кишти [ФТЗТ, с. 594].

Истилоҳи “лейтенант” низ баёнгари мафҳуми дараҷаҳои низомӣ мебошад.

Истилоҳи лейтенант аз калимаи фаронсавии lieutenant гирифта шудааст. Дар флоти баҳрӣ-обии русҳо дараҷаи низомиро мегуфтанд, ки ҳамчун унвони дуоми афсарӣ мичман қору фаёолият менамуд. Дар армияи Шуравӣ ва Қувваҳои мусаллаҳи ҷарбӣ-ҳавоии Иттиҳоди Шуравӣ дараҷаи ҷарбии афсари хурдро дар назар доштанд.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи лейтенант чунин шарҳ дода шудааст. Лейтенант - унвони афсари хурд дар қувваҳои мусаллаҳ; лейтенанти калон дараҷаи сеюми унвони афсарӣ; лейтенанти хурд дараҷаи аввали унвони афсарӣ [ФТЗТ, с. 719].

Истилоҳи ҳарбии “сержант” аз калимаи фаронсавии “sergent” гирифта шудааст. Дар артиши баъзе аз давлатҳои аврупоӣ ин калима-истилоҳ ба маънои дараҷаи “унтер-офицер” истифода шудааст.

Дар шакли аслии калима-истилоҳ онро унтер офицер мегӯянд.

Истилоҳи унтер офицер-бошад, аз калимаи олмони “unterattirer” гирифта шуда, ба маънои унвон ва ё дараҷаи хурди ҳайати фармондеҳӣ далолат менамояд.

Истилоҳи сержант дар забони тоҷикӣ чунин маънидод карда шудааст. Сержант – унвони ҳайати хурди фармондеҳӣ дар артиш ва милитсия [ФТЗТ, с. 233].

Истилоҳи “комиссариат” решаи фаронсавӣ дошта, номи муассисаи ҳарбиро мегӯянд. Истилоҳи комиссариат ҳамчун истилоҳи соҳаи ҳарбӣ ба маънои нуқтаи сафарбаркунии сарбозон низ омадааст.

Комиссариат идорае, ки дар он комиссар роҳбарӣ менамояд: комиссариати ҳарбӣ мақоми маҳаллии идора кардани корҳои ҳарбӣ [ФТЗТ, с. 620].

Истилоҳи ҳарбии “панама” баёнғари василаи сару либоси ҳарбиён буда, дар таркиби нерӯҳои мусаллаҳи кулл фаровон истифода мешавад.

Истилоҳи “панама” аз решаи фаронсавии “panota” гирифта шуда, ба маънии қулоҳи сарбозон омадааст. Истилоҳи панама дар сарчашмаҳо ва луғатномаҳои тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи марш низ ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар ҷузъу томҳои низомӣ васеъ истифода мешавад.

Истилоҳи ҳарбии марш аслан фаронсавӣ буда, роҳу усули меъёрии қадамзании сарбозону афсаронро мегӯянд.

Истилоҳи марш ба маънии ҳаракати батанзимдаровардашудаи Қушунҳои ҳарбии пиёдабандии саворанизом ва воситаҳои техникаи ҳарбӣ низ меояд.

Дар сарчашма ва луғатномаҳои тоҷикӣ чунин шарҳу тафсир дода шудааст.

Марш – фармон барои ба роҳ даромадани сафи аскарони пиёдабандии саворанизом [ФТЗТ, с. 766].

Истилоҳи фланг аз калимаи фаронсавии “flang” гирифта шуда, қатори рост ва ё чапи Қушунҳои ҳарбии ҷангиро мегӯянд.

Истилоҳи ҳарбии фланг дар фарҳангҳои забони тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи ҳарбии эшелон аз калимаи фаронсавии echelon гирифта шуда, ба маънои қисм ва ё воҳиди низомие фаҳмида мешавад, ки пас-паси ҳамдигар ба ҳуҷум мегузоранд. Ба ибораи дигар ҳайати калони қатораҳои василаҳои техниқиро мегӯянд.

Истилоҳи ҳарбии эшелон дар луғатномаву фарҳангномаҳои тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Дар раванди таҳлил маълум гардид, ки истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ соҳаи назаррас дошта, таносубан 0,6%-ро ташкил медиҳанд.

3.1.7. Истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони тоҷикӣ

Забони олмонӣ низ дар қатори дигар забонҳо ба оилаи забонҳои германӣ дохил мешавад. Забони олмонӣ дар ташаккул ва таҳаввул додани забонҳои дигари байналмилалӣ саҳми назаррас дорад. Тавре сарчашмаҳои таърихиву забони гувоҳӣ медиҳанд, як миқдор истилоҳоти илмӣ-техникии олмонӣ ба забонҳои байналмилалӣ ворид шудаанд.

Бинобар ин, таҳлилу баррасии илмии масоили истилоҳоти ҳарбӣ, вижагиҳои луғавию маъноӣ ва таснифоти онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз муҳимтарин масъалаи забоншиносии муосир маҳсуб доништа мешавад. Вале дар ин баҳши истилоҳоти ҳарбӣ то ба имрӯз таҳқиқоти назаррасе ба мушоҳида намерасад.

Бо дарназардошти ҳамин нукта, саъй намудем, то истилоҳоти ҳарбии олмониро аз ҷанбаҳои гуногуни илмиву маъноиву истилоҳофаринӣ баррасӣ намоем.

Дар бахши мазкур тасмим гирифтём, ки вижагиҳои луғавию маъноии истилоҳоти ҳарбии олмониро дар забони тоҷикӣ таҳқиқ намоем.

Барои тасдиқи фикру андешаҳои хеш ҳамчун намуна якчанд истилоҳоти олмонии ҳарбию мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Истилоҳи “рюкзак” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар солҳои аввали Ҷанги якуми ҷаҳон дар сафи ҷузву томҳои немисҳо ба вуҷуд омадааст. Ин истилоҳ решаи олмонӣ дошта, аз калимаи олмонии “rucksack” гирифта шуда, ба маънои борхалтаи тахтапушт далолат менамояд.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ин истилоҳ ба мушоҳида нарасид. Аммо дар сарчашмаҳои классикӣ, аз ҷумла дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” истилоҳи “рюкзак” чунин шарҳ дода шудааст. Рюкзак борхалтае, ки дар пушт лавозимоти аввалияи сарбозону афсаронро нигоҳ медорад, яъне колопушт (колобор) [ФТЗТ, с. 791].

Истилоҳи “генералитет” аз калимаи олмонии generalitat гирифта шуда, ҳайати олии роҳбарикунандаи Қувваҳои мусаллаҳи кишварҳои гуногунро мегӯянд; маҷмуи ашхосе, ки дорой чунин унвон ва ё дараҷаи ҳарбӣ мебошанд.

Дар забони тоҷикӣ истилоҳи ҳарбии генералитет чунин шарҳ дода шудааст.

Генералитет – ҳайати фармондеҳии олии артиш, ҳайати қумандонҳои олии қувваҳои мусаллаҳ [ФТЗТ, с. 317].

Истилоҳи ракета, ракетӣ ва патронташ истилоҳоти олмонии ҳарбие мебошанд, ки баёнгари мафҳумҳои созу дастгоҳҳои ҷангӣ ба шумор мераванд.

Истилоҳи ҳарбии ракета аз калимаҳои олмонии raketa гирифта шуда, ба маънои мушаки оташфишон далолат менамояд. Ракета мафҳуми мушаки ҷангии реактивиро низ ифода менамояд. Дар амалиёти ҷангӣ ўро ҳамчун аслиҳаи бузурги мушакӣ истифода менамоянд. Истилоҳи ракета ба ҳайси дастгоҳи кайҳонии парвозкунанда, ки бо муҳаррики реактивӣ дар ҳаво истифода карда мешавад.

Истилоҳи ҳарбии ракетный мансуб ба ракета шарҳу тафсир дода шудааст. Ракетный ҳамчун дастгоҳи барандаи мушакҳои идорашаванда дар амалиёти ҳавопаймой истифода мегардид [ФИХ, с. 425].

Истилоҳи ракета дар луғати русӣ-тоҷикӣ чунин шарҳу тафсир дода шудааст. Ракета - 1. Мушак, ракета; зажигательная ракета - мушаки машъалӣ; 2. Ракета; баллистическая, ракета - ракетаи баллистикӣ, космическая ракета - ракетаи кайҳонӣ; боевые ракеты - ракетаҳои ҷангӣ; крылатые ракеты - ракетаҳои болдор; ракета-зонд=ракетаи иқтишофӣ; ракета-носитель=ракетаи ҳомил; ракета класса “земля -воздух” ракетаи навъи “замин-ҳаво”; ракетаи класса “вода-воздух”=ракетаи навъи “об - ҳаво”, ракеты среднего радиуса действия - ракетаи миёнапарвоз [ЛРТ, с. 940].

Дар “Фарҳанги русӣ ба форсӣ” истилоҳоти ракетаро чунин тафсир додаанд. Ракета - мушак, глобальная ракета – мушаки кайҳонпаймо; зенитная управляемая ракета – мушаки ҳидоятшавандаи зидди ҳавой; межконтинентальная ракета – мушаки қорапаймо; ракета ближнего действия – мушаки бурди наздик; ракета средней дальности – мушаки миёнабурд; ракета дальнего действия – мушаки дурбурд; ракета класса “воздух - земля – мушаки “ҳаво ба замин”; ракета “земля – воздух” – мушаки “замин ва ҳаво”; ракета – носитель – мушаки ҳомил; ракета – перехватчик – мушаки пешгирии ҳадаф [ФРФ, с. 576].

Истилоҳоти ҳарбии “ракета” ва “ракетный” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи патронташ аз калимаи олмонии “patrontasche” гирифта шуда, ба маънои халтаи тир ё тирдон далолат менамояд.

Истилоҳи патронташ дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ва “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” дида нашуд, ин истилоҳ дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” чунин омадааст. Патронташ – фашангдон [ФРФ, с. 413].

Истилоҳи солдат аз калимаи олмонии *soldat*, аз италянӣ **soldato** гирифта шуда, маънои киро карданро ифода менамояд. Дар артиши миллии олмониҳо

дараҷаи ҳайати қатории хизматчиёни ҳарбиرو мегӯянд. Калима-истилоҳи **солдат** ба маънои васеъ – мафҳуми ҷанговар, ҳарбӣ, шахси ҳарбиرو ифода менамояд.

Истилоҳи **солдат** дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид. Вале дар сафи Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муодили истилоҳи **солдат** – **сарбоз** истифода менамоянд.

Сарбоз – аскар, аскари қатории пиёда; сарбозхона – ҷойи исти умумии сарбозҳо казарма [ФТЗТ, с. 209].

Истилоҳи “**комендатура**” аз калимаи олмонии **kommendatur** гирифта шуда, маънои мақомоти идораи камендантӣ ҳарбии гарнизонро ифода менамояд, мақомоти идорӣ дар қалъа ва ё дар бандарҳо.

Истилоҳи ҳарбии **комендатура** дар забони тоҷикӣ ба чунин маънӣ корбаст шудааст. Комендатура – идорае, ки дар таҳти назорати комендант мебошад, комендантхона [ФТЗТ, с. 619].

Истилоҳи “**плац**” ба маънои майдоне, ки барои қадамзании сарбозону афсарон ташхис дода шудааст. Майдони ҳарбие, ки дар он ҷо будубоши кушунҳо аз назари санчишӣ гузаронида мешавад.

Калима-истилоҳи **плац** (платс) дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи ҳарбии **офицер** ҳамчун шахси низомӣ дар ҷузъу томҳои бисёре аз кишварҳои ҷаҳон истифода мешавад. Истилоҳи офицер аз калимаи олмонии *offizier* гирифта шуда, шахсеро мегӯянд, ки дар ҳайати фармондеҳии қувваҳои мусаллаҳ қору фаёолият менамояд.

Истилоҳи **офицер** дар забони тоҷикӣ ба мушоҳида намерасад. Ба ҷойи истилоҳи олмонии офицер дар забони тоҷикӣ аз истилоҳи афсар истифода менамоянд. Афсар – соҳибмансаби қувваҳои мусаллаҳ, ки рутбаи аз лейтинанти хурд то палковник дорад, офитсер [ФТЗТ, с. 94].

Дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” истилоҳи офицер чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст: Офицер – афсар, младший офицер – афсари ҷузъ, старший офицер – афсари аршад, офицер – запаса – афсари эҳтиёт, офицерское звание – дараҷаи

афсарӣ, офицерский состав – кадри афсарон, офицерский клуб – бошгоҳи афсарон, офицерское училище – донишкадаи афсарӣ [ФРФ, с. 406].

Истилоҳи **фронт** аз калимаи олмонии **front** гирифта шуда, ба маъноии пешонӣ далолат мекунад. **Фронт** ин иттиҳодияи таълимии олии қувваҳои мусаллаҳ дар амлиёти байниматерикӣ мебошад, ки ба муқобили душман ҳамлаи бузург мекунад. Истилоҳи **фронт** дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи фронт дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” чунин маънидод шудааст: Фронт – чабҳа, линия фронта – хатти чабҳа, положение на фронте – вазъи чабҳа, занимать фронт – хатти чабҳаро ишғол кардан, удерживать фронт – хатти чабҳаро дар дасти худ нигоҳ доштан, отправлять на фронт – ба чабҳа фиристондан, фронтовик – низомӣ, фронтовые подразделения – воҳидҳои ҷангӣ, фронтовые друзья – дӯстони ҳамразм [ФРФ, с. 764].

Истилоҳи **штаб** дар ҷузвумтоҳи ҷарбӣ доираи васеи истифода дорад. Истилоҳи **штаб** аз калимаи олмонии **stab** гирифта шуда, ҳамчун мақомоти идорӣ тафсир дода шудааст. Мақоми идорие, ки дар қувваҳои мусаллаҳ фаъолият менамояд. Масалан, **генеральный штаб** - мақоми олии идораи қувваҳои мусаллаҳ.

Истилоҳи **штаб** – **офицер** низ решаи олмонӣ дошта, дар баъзе аз артишҳо, аз ҷумла дар артиши русҳо номи умумии ҳайати бузурги афсаронро мегӯянд, (дар артиши русҳо майор, подполковник ва полковник).

Истилоҳи **штабс** – **капитан** низ аз калимаи олмонии **stabs kapitane** гирифта шуда, маънои дараҷаи низомиро ифода менамояд. Дар баъзе аз артишҳои кишварҳои аврупоӣ аз ҷумла, дар дар артиши русҳо ҳамчун унвони афсарӣ дар қушунҳои пиёдабандӣ, саворанбандӣ артиллерия ва дар воҳидҳои ҷарбии муҳандисӣ истифода мешаванд. [ФИХ, с. 580].

Истилоҳи ҷарбии **штурм** аз калимаи олмонии **sturm** гирифта шуда, ба маънои ҳучуми мусаллаҳонаи воҳидҳои низомии кулл ба мавзӯҳои ниҳоят мустаҳкамҳои душман далолат менамояд.

Истилоҳи **штурм** дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ дида нашуд.

Тавре дар боло зикр намудем, баъзе аз ин истилоҳот дар фарҳангномаҳои тоҷикӣ дида нашавад ҳам, дар сарчашма ва осори классикии мо ба назар мерасанд.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон дод, ки дар захираи луғавии забони тоҷикӣ истилоҳоти ҷарбии олмонӣ низ то андозае мавриди истифода қарор дода шудаанд. Баъзе аз ин истилоҳот то ҳанӯз дар таркиби нерӯҳои мусаллаҳи мо васеъ истифода мешаванд.

3.1.8. Истилоҳоти ҷарбии англисӣ дар забони тоҷикӣ

Чараён ва ё раванди аз як забон ба забони дигар ворид шудани истилоҳоти илмӣ соҳавӣ ва ба ин васила ғанӣ гардидани захираи луғавии забони иқтибоскунанда раванди воқеӣ буда, заминаҳои мухталифи иҷтимоӣ-сиёсӣ ва илмиву фарҳангӣ низ дорад. Аммо ин чараён бояд ҳадду ҳудуд дошта бошад ва ҳамон вақт бояд ба амал ояд, ки имконияти дохилизабонӣ барои пурра ва комилан ифода кардани ин ё он мафҳуми нав оқибат кашад. Танҳо дар ҳамон вақт истилоҳоти иқтибосиро чун яке аз роҳҳои бой гардидани таркиби луғавии забон ба қалам додан муамкин аст. Дар акси ҳол истилоҳоти иқтибосӣ на танҳо ҳусни забонро коҳиш медиҳанд, балки то андозае заминаи ба вуҷуд омадани нотавонии забон низ шуда метавонанд.

Ҳамин тариқ, дар давоми ташаккули таърихи давраҳои забони тоҷикӣ дар баробари истилоҳоти забонҳои дигар аз забони англисӣ низ аз рӯи эҳтиёҷ доштан истилоҳоти ҷарбӣ ворид гаштаанд.

Истилоҳоти ҷарбие, ки аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд, баёнги мафҳуми таркибии нерӯҳои мусаллаҳи кулл, мафҳуми дараҷа ва унвонҳои ҷарбӣ, мафҳуми размандагон созу дастгоҳҳои ҷангӣ, василаи ҳифозати ҷанговарону сарбозону афсарон, василаҳои дарёнавардӣ ва дигар амалиёти низомӣ мебошанд. Истилоҳоти англисии ҷарбие, ки ба забони тоҷикӣ ворид

гаштаанд: танк, танкер, танкетка, снайпер, снайпера, снайперскоп, комендор, комнадор, рейд, рейдер, баратрия, блокада, блок-аппарат, блокировать, блокшив, эскалляция, **бункер**, мичман.

Якчанд истилоҳоти фавқувззикрро, ки мафҳуми ҳарбиرو ифода менамоянд, дар асоси фарҳангҳои этимологӣ шарҳу баён менамоем.

Истилоҳи ҳарбии **бункер** аз калимаи англисии **bunker** гирифта шуда, ба маънои макони ҳифозати сӯзишворӣ далолат менамояд. Бункер чой ва ё маконе, ки дар киштиҳои бузург сӯзишвории мухталифро нигоҳдорӣ менамоянд. Ин амал одатан дар киштиҳои бузурги зеробӣ сураат мегирад [ФИХ, с. 139].

Дар луғатномаҳои тоҷикӣ истилоҳи мазкур ба мушоҳида нарасид. Дар забони форсӣ истилоҳи **бункер** чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст. **Бункер**-маҳзан (сӯзишворӣ, аслиҳа, лавозимоти ҷангӣ, қароргоҳи зеризаминӣ, паногоҳ, чойи гурезагоҳ) [ФРФ, с. 48].

Истилоҳи ҳарбии **мичман** аз калимаи англисии **midshipmen** гирифта шуда, дараҷа ва ё унвони низомииро ифода менамояд, ки дар флоти баҳрии русҳо ва дар як қатор флоти баҳрии кишварҳои хориҷӣ дараҷаи аввали низомӣ маҳсуб доништа мешавад. Дар флоти ҳарбӣ-баҳрии собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дараҷаи ҳарбиеро мегуфтанд, ки хизмати ҳарбиرو анҷом дода, ихтиёрӣ ба хизмати доимии ҳарбӣ мераванд, яъне ёрдамчии афсар [ФИХ, с. 325].

Истилоҳи **мигман** дар фарҳангномаҳои забони тоҷикӣ ба мушоҳида нарасид.

Истилоҳи ҳарбии **блокада** аз решаи англисии **blockede** гирифта шуда, як низомии меъёрии ҳарбиرو дар ҷузву томҳои низомӣ меғӯянд. Ин гуна низомии меъёрии ҳарбӣ ҳангоми ҷангу задухӯрдҳо ва ё муноқишаҳои байналмилалӣ ба мақсади ҷудо намудани қувваҳои душман, давлат аз қувва ва алоқаи берунӣ истифода карда мешавад [ФИХ, с. 86].

Истилоҳи мазкур дар забони тоҷикӣ шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Блокада – муҳосира, муҳосираи иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғ [ФТЗТ, с. 41].

Истилоҳи блок – аппарат решаи англисӣ дошта, дастгоҳеро мегӯянд, ки роҳи ҳама гуна василаҳои ахборотиву ташвиқотиру монеагузорӣ намояд. Ин дастгоҳи дастие будааст, ки ҳадамоти ҷосусии як давлатро ҳангоми амалиёти ҳарбӣ зери назорат мегирад [ФИХ, с. 86].

Истилоҳи ҳарбии **блокировка** низ аз забони англисӣ гирифта шуда, роҳу усулҳоро мегӯянд, ки чараёни воситаҳои техникӣ ва технологияҳои муосирро зери назорати худ қарор медиҳад.

Истилоҳи **блок - шив** низ решаи англисӣ дошта, (блок – шив – **block-ship**) маънои як навъи киштиро ифода менамояд, ки ҳама гуна амалиёти ҳарбии ӯ қатъ ва ё барҳам дода шудааст.

Истилоҳи ҳарбии **танкер** аз забони англисӣ гирифта шуда, ба маънои киштии боркаши махсусгаронидашуда омадааст. Дар ҷузву томҳои Англияи пешазреволюционӣ киштиҳои бузурги махсусеро мегуфтанд, ки вазифаи он кашонидан ва ё ҳамлу нақли моеъот аз як ҷо ба ҷойи лозимии дигар мебошад [ФТЗТ, с. 309].

Истилоҳи ҳарбии **танк** чунин шарҳу тавзеҳ дода шудааст. Танк мошини тасмачархи худгарди зиреҳпӯш, ки ҳомили яроқҳо ва аслиҳаҳои қавӣ мебошад [ФТЗТ, с. 308].

Дар забони тоҷикӣ дар асоси калимаи англисии **танк** бо ҳамроҳ кардани баъзе ҷузъҳо чунин истилоҳот сохта шудаанд: **танкзан** – бо танк задан, мошини зиреҳпӯше, ки бо он танкро мезананд, аслиҳаи танкзанӣ [ФТЗТ, с. 308]. Истилоҳи **танкрон** тибқи луғатҳои тоҷикӣ ба маънии ронандаи танк омадааст [ФТЗТ, с. 308]. Истилоҳи **танкшикан** низ ба ҳайси муодили танкзан дар фарҳангҳо истифода шудааст. **Танкшикан** – минаи танкшикан, мошини зиреҳпӯши танкзан, минаи танкшикане, ки бо он танкро зада нобуд мекунанд [ФТЗТ, с. 308]. Истилоҳи ҳарбии **танкчӣ** бошад, ба маънои шахсе, ки танк меронад, ронандаи танк, он ки бо танк саруқор дорад [ФТЗТ, с. 255].

Мувофиқи нишондоди маводи таҳлилшуда қисми зиёди истилоҳоти ҳарбии англисӣ айнан ба забони тоҷикӣ ворид шудаанд.

Илова бар ин дар даври пас аз истиқлол дар заминаҳои муносибатҳои байниҳамдиарӣ, алалхусус, муносибатҳои ҳарбӣ боиси ворид гаштани истилоҳоти ҳарбии англисӣ ба забони тоҷикӣ гардид.

Истилоҳоти ҳарбии англисии ба забони тоҷикӣ воридгардида, мафҳумҳои мухталифи ҳарбиро ифода намуда, ба қонуни қавоиди овозӣ ва дастурии забони тоҷикӣ мувофиқ шудаанд.

Истилоҳоти ҳарбии англисӣ дар забони тоҷикӣ 0,7 дар садро ташкил медиҳад.

3.2. Шарҳи этимологии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ

Истилоҳоти ҳарбӣ дар тамоми забонҳо дида мешаванд. Дар натиҷаи рушду такомули техника ҳамаҷуз калимаву истилоҳоти нав ба миён меоянд. Ҳар андешаи нави маънавӣ ва ҳар падидаи тозаи моддӣ, ки дар ҷомеа пайдо мешавад, тағйироти куллие дар луғат ва истилоҳоти забон паدید меоварад.

Бо дарназардошти ҳамин раванди ташаккул қайд намудан лозим аст, ки як қисми муайяни истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаву ибораҳои ташкил доданд, ки аз нигоҳи баромад ба забони англисӣ тааллуқ доранд.

Тавре болотар қайд намудем, ин андешаву афкори маънавӣ, ки дар қолаби луғат ва истилоҳоти соҳавӣ баён мешавад, дар баъзе забонҳо парвардаи зеҳни миллии ҳамон халқиятҳо мебошанд ва ин боиси ғановатмандии забони он мегардад. Ҳангоми таҳқиқ аз луғатномаву фарҳангномаҳои гуногуни англисӣ-русӣ, русӣ-англисӣ ва тоҷикии А. Мамадназаров [2015], Иматшоева М, А.Мамадназаров, М. Муродов [2015], Е.И. Курянов [1993], Ш. Хайруллоев [2003], М.Ф. Слинкин [1987] Я.И. Калонтаров [1987], О. С. Ахманова [1990] А.М. Таубе, А.В Литвинов, А.Д. Миллер [1975], Н.Ю. Пулотов, [2006] фаровон истифода намудем.

3.2.1 Истилоҳоти ҳарбии аслий дар забони англисӣ

Истилоҳи ҳарбии “танк” аз калимаи англисии “tank” гирифта шуда, мошинаи комилан зиреҳпӯши бо тасмаҳои оҳанин қувваи пуриқтидор, ки ҳама гуна монеаро паҳш карда ҳаракат мекунад, маънидод шудааст [ФИХ, с. 498], [ФАТ, с. 1011].

Дар сарчашмаҳои дигар омадааст: танк мошини зиреҳпӯши тасмачархи худгарди ҳомили яроқҳои қавӣ [ФТЗТ, 308 ФАТ, с. 89]

Истилоҳи “танкер” решаи англисӣ дошта, маънии қисми саҳни пеши киштӣ, зарфи бузурги фулузиро ифода менамояд. Дар замони асрҳои миёна дар Англия

як намуди киштиро мегуфтанд, ки бо зарфи бузурги худ борҳоеро, ки шакли моеъро доштанд аз як ҷо ба ҷойи дигар интиқол меоданд, яъне зарфҳои фулузие, ки маводи моеъгирро дар ғунҷоиши ниҳоят калон ҷой меоданд [ФИХ, с. 496; ФАТ, с. 890; ФАР, с. 709].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” истилоҳи “танкер”-ро чунин шарҳ додаанд: танкер – киштии боркаши махсус барои кашонидан ва ё ҳаллу нақли моеот [ФЗТ, с. 309]

Дар “Фарҳанги русӣ-тоҷикӣ” истилоҳи “танкер”-ро киштии моеъкашон маънидод намудаанд [ФРТ, с. 108, ФАТ, с. 1081], [ФАР, с. 801].

Дар баъзе сарчашмаҳои дигар истилоҳи “танк”-ро дар баробари мошини зирехпӯши тасмачархи худгарди ҳомили яроқҳои қавӣ ва маънии зарфи нигоҳдоранда ва кашонандаи маводи моеъгӣ шарҳ додаанд [ФРТ, с. 1081].

Истилоҳи англисии “танкетка” низ марбут ба мошинҳои зирехпӯши тасмачархи худгард буда, ба маънои танкчаи хурд ва тезгард омадааст [ФИХ, с. 499, ФАР, с. 1211, ФРТ, с. 1089].

Истилоҳи ҳарбии англисии “снайпер” ба маънои тирандозӣ моҳир нишонзани моҳир ва ё ҳадафгир омадааст [ФАТ, с. 1009]. Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” низ дар ҳамон шакл маънидод шудааст: снайпер аз калимаи англисӣ буда, маънои тирандоз, тирандози моҳир, нишонзани беҳтарин ва ҳадафгирро ифода намудааст [ФТЗТ, с. 255].

Истилоҳоти ҳарбии англисии “снайпер” дар “Фарҳанги русӣ-тоҷикӣ” чунин шарҳ дода шудааст: снайпер – мерган; снайперская винтовка – милтиқи мерганӣ [ФРТ, с. 1033].

Дар сарчашмаҳо ва дигар луғатномаҳо истилоҳи “снайпер” дар шакли “тирандози мумтоз”, “тирандози забардаст” маънидод шудааст, ки дақиқтар ба назар мерасад [ФРФ, с. 647].

Дар “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ-русӣ”-и Н.Ю. Пулотова истилоҳи снайпер ба маънои “тирандоз” омадааст.

Тавре дар “Фарҳанги истилоҳоти хориҷӣ” омадааст, истилоҳи ҳарбии снайпер аз калимаи англисӣ гирифта шуда, ба маънои тирандозии моҳире, ки санъати тирандозиро хеле хуб медонад, фаҳмида мешавад [ФИХ, с. 478].

Истилоҳи “снайперскоп” низ яке аз он калимаҳои баёнгари созу дастгоҳҳои ҷангӣ ба шумор меравад. Истилоҳи снайперскоп асли баромади англисӣ дорад.

Калимаи снайперскоп аз ду ҷузъ иборат мебошад. Истилоҳи снайперскоп аз калимаи англисӣ ва юнонӣ сохта шудааст.

Калимаи англисӣ “скоп” аз решаи “skopeo” гирифта шуда, ба маънои “мебинам”, “назар мекунам”, “назорат мекунам” омадааст. Калимаи “скоп” дар калимаҳои мураккаб як ҷузъи асосиро ташкил медиҳад. Масалан, микроскоп, эндоскопия.

Бо дарназардошти фикру андешаҳои болоӣ истилоҳоти ҳарбии “снайперскоп” ба маънои асбоби афзори аслиҳаи ҷангии, ки дар вазъияти шабона барои ҳадафгирии тирандозӣ пешбинӣ шудааст, фаҳмида мешавад [ФИХ, с.473].

Дар “Фарҳанги истилоҳоти ҳарбӣ” (Хайруллоев, 2003) низ калима-истилоҳоти “снайперскоп” чунин шарҳ дорад, яъне асбоб ва ё аслиҳаи ҷангии, ки барои тирандозии шабона ташхис дода шудааст. [Хайруллоев, 2003 с. 232].

Истилоҳоти ҳарбии “комендор” аслан англисӣ буда, аз решаи англисии “commender” гирифта шуда, дар сохтори низомӣ ва баҳрии русҳо ва ҳамчунин дар баъзе сохторҳои ҳарбии кишварҳои хориҷӣ ба маънои матрос – баҳрнавард далолат менамояд [ФИХ, с.273].

Дар баъзе сарчашмаҳои дигар ва луғатномаву фарҳангномаҳо истилоҳи ҳарбии англисии “комендор” маънои “комендо” тўпчи киштиро ифода менамояд [ФЗТ, с.403].

Калимаи “коммандос” низ истилоҳи ҳарбӣ буда, дар ҳаёти неруҳои англисҳо ба таври васеъ истифода мешаванд.

Истилоҳи ҳарбии “коммандос” аз калимаи англисии “commandos” гирифта шуда, ба маънои воҳидҳо ё қисми низомие далолат мекунад, ки дар неруҳои мусаллаҳи кулли Британияи Кабир дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ мавриди

истифода қарор гирифта буданд [ФИХ, с. 245]. Ин воҳидҳои низомӣ гурӯҳҳои десантӣ буданд, ки бар зидди вайронкорҳои агентҳои кишварҳои хориҷӣ мубориза мебуданд.

Истилоҳи “рейд” англисӣ буда, ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои ҳучуми аскарони пиёдабанд савораном ва ҳамчунин воҳидҳои тонкии қисмҳои ҳарбӣ фаҳмида мешавад. Ба ибораи дигар, ба маънои ҳамлаи ногаҳонӣ аз ақиби душман далолат менамояд [ФИХ, с. 435].

Калимаи “рейдер” истилоҳи ҳарбӣ буда, ба гурӯҳи мафҳумҳои баёнғари техника ва аслиҳаҳои ҷангӣ дохил мешавад. “Рейдер” - киштии ҳарбие, ки амалиёти ҷангии мустақилнаро иҷро менамояд. Ин амалиётҳои ҷангӣ аз ҷониби рейдер дар баҳрҳо ва уқносҳои бузург бо мақсади аз байн бурдани нақлиёт ва воситаҳои ҳарбии душман мавриди истифода қарор дода мешавад. Рейдер - киштии бузурги ҳарбӣ [ФАТ, с. 493, ФИХ, с. 435].

Ҳаминро низ бояд зикр намоем, ки калима-истилоҳоти ҳарбии аслии англисии снайперкоп, танкетка, комендор, коммандос, рейд, рейдер дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба мушоҳида нарасид.

Натиҷаҳои таҳлил нишон доданд, ки истилоҳоти ҳарбии аслии дар забони англисӣ 5 дар сади истилоҳоти таҳқиқшударо дар бар мегирад.

3.2.2. Истилоҳоти ҳарбии лотинӣ дар забони англисӣ

Қобили тазаккур аст, ки забони лотинӣ дар ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ нақши муҳимм дорад. Зеро забони лотинӣ ҳамчун забони байналмилалӣ дар байни дигар забонҳо мақоми хосеро касб карда буд.

Аз таъриху фарҳанги забони лотинӣ бармеояд, ки дар тули таърих соҳибони ин забон ба англисҳо муносибати хуб, яъне некбинона дошта, англисҳо низ ба онҳо эҳтироми беандоза доштанд.

Воридшавии истилоҳоти ҳарбии лотинӣ низ ба ин забон бо роҳи воситаҳои тичоратӣ, ҳарбӣ ва динӣ сурат гирифтааст. Дар натиҷаи робитаҳои мухталифи

тичоративу фарҳангӣ англисҳо тавонистанд аз истилоҳоти мухталифи лотинӣ фаровон истифода намојанд. Дар баробари ҳамаи ин, римӣҳо низ бо паҳн ва тарғибу ташвиқ намудани урфу одатҳои худ барои воридшавии калимаҳои лотинӣ ба забони англисӣ мусоидат намуданд [Арнолд, 1952 с.214].

Якчанд истилоҳоти ҳарбии лотиниро дар асоси луғатномаву фарҳангномаҳои мавҷуда мавриди баррасӣ қарор додем.

Тавре болотар қайд намудем, истилоҳоти ҳарбии лотинӣ ба забони англисӣ бо роҳу воситаҳои гуногун дохил шудааст. Дар натиҷаи рушду инкишофи технологияи нави ҳарбӣ, дастгоҳҳои пешрафтаи низомӣ дар сохтори неруҳои мусаллаҳи кулли кишварҳои мутараққӣ калимаву истилоҳоти нав ба миён омад. Бинобар ин, дар забони англисӣ зарурати ворид сохтани истилоҳоти нави ҳарбӣ ба вуҷуд омад. Яке аз роҳу воситаҳои дохилшавии истилоҳоти ҳарбии лотинӣ ба забони англисӣ низ ҳамин маҳсуб мешавад.

Истилоҳи “радиус” дар сохтори низомӣ ҷойгоҳи хосса дорад. Калимаи “радиус” аз решаи лотини “radius” гирифта шуда, ба маънои 1. симчаҳои чарх, нур, равшанӣ, далолат менамояд; 2. бузургии фарогирандаи ягон нуқта ва масоҳати зарурӣ, ки ҳарбиён онро дақиқу равшан менамуданд. Инро дар илми ҳарбӣ ифодакунандаи маркази ягон хат низ мегуфтанд [ФИХ, с .425]. Дар “Фарҳангӣ истилоҳоти ҳарбӣ” низ калима-истилоҳоти “радиус” чунин шарҳу баён дода шудааст: хатти росте, ки маркази доираро муайян менамояд [Хайруллоев, с. 167].

Калима-истилоҳи ҳарбии “радиус” дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” чунин маънидод шудааст: радиус – хатти росте, ки маркази доира ё қураро бо ҳар ду нуқтаи интиҳои он мепайвандад, ки бо ҳамин маънӣ дар илми риёзӣ қорбаст қарда мешавад [ФТЗТ, с. 143].

Истилоҳи ҳарбии “орбиталӣ” аз решаи лотинӣ бо ҳамроҳ қардани пасванди +ӣ сохта шудааст., ки аз калимаи лотинии “орбита” гирифта шуда, маънои роҳро ифода менамояд. Орбита – 1. роҳе, ки дар он як дастгоҳи маҳсуси кайҳонӣ ҳаракат менамояд ва ҳарбиён тавассути он бисёре аз амалиёти худро анҷом

медиханд: 2. доираи ҳаракати муайян, ки ягон маълумотеро ба даст меорад [ФИХ, с. 357].

Истилоҳи ҳарбии латинии орбитальный 1. ба доираи ҳаракати орбита дахл дорад; 2. барои ҳаракат аз доираи орбита нигаронида шудааст [ФИХ, с. 357]. Масалан, орбитальное оружие - яроқи мадорӣ.

Исилоҳи “казус” дар соҳаи ҳарбӣ васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “казус” аз калимаи латинии «casus» гирифта шуда, маънои мухталифи ҳарби роифода менамояд: 1. ҳодиса; воқеа, ҳодисаи ғайримуқаррарӣ; 2. ҳодисаву воқеаи чангии ногаҳоние, ки нишонаҳои берунӣ дорад; 3. ҳодисаи сарпеч [ФИХ, с. 211].

Истилоҳи ҳарбии “казус белли” аз калимаҳои латинии «casus + belli» гирифта шуда, ба маънои баҳонаи расмии эълон намудани чанг то оғози амалиёти ҳарбӣ, чангӣ фаҳмида мешавад [ФАР, с. 614].

Ин истилоҳ дар аксар вақт ҳангоми шуруи амалиёти чангӣ ва ё ҳангоми қатъ намудани чанг ё оташбас истифода карда мешавад [ФАР, с. 412].

Тавре мебинем, ин истилоҳоти ҳарбии латинӣ ба забони англисӣ дар натиҷаи муносибатҳои тичоративу ҳарбии римихову англисҳо дар марҳилаи аввал ворид шудаанд.

Бархе аз ин истилоҳоти ҳарбии латинӣ ба воситаи забони фаронсавӣ ворид шудаанд. Олимону донишмандон чунин андеша доранд, ки бештари истилоҳоти соҳаҳои мухталифи забони фаронсавӣ дар асл воҳидҳои луғавии латинӣ мебошанд. Аз иин рӯ, метвон чунин ибрози андеша намуд, ки аксари истилоҳоти ҳарбие, ки аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ ворид шудаанд, бевосита аз латинӣ баромадаанд.

Калима-истилоҳи ҳарбии “пистолет” аслан решаи латинӣ дошта тавассути забони фаронсавӣ дохил гардидааст. Истилоҳи латинии “пистолет” аз решаи латинии “pistoleto” гирифта шуда, ба маънои аслиҳаи дастии оташфишон далолат мекунад [ФИХ, с.389].

Дар “Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ-русӣ” истилоҳи “**пистолет**” чунин шарҳу баён ёфтааст. Пистолет – таппонча, туфангча [ФАТР, с. 344].

Истилоҳи “пистолет” баёнғари мафҳуми аслиҳаи ҷанги буда, ба маънои туфангчаи дастӣ низ фаҳмида мешавад, ки тирдонаш дар дохили худи туфангча ҷойгир кунонида шудааст.

Дар “Фарҳанги форсӣ ба русӣ” истилоҳи “пистолет” чунин шарҳу баён ёфтааст: пистолет – 1. ҳафттир, таппончаи дастӣ [ФФР, с. 437].

Истилоҳи ҳарбии “мобилизация” аз калимаи латинии «mobiliziz» гирифта шуда, маънои сафарбаркунӣ ва сафарбарнамоиро ифода менамояд. Дар фарҳангҳо ва луғатномаҳои дигар чунин шарҳ дода шудааст: мобилизация - сафарбар кардани сарбозону ҳайати катории кушунҳо [ФАТР, с. 437].

Дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” калимаи мобилизация чунин шарҳ дода шудааст: 1. басич; военная мобилизация – басичи низомӣ; мобилизованный – басичшуда; мобилизующая сила – нерӯҳои басичкунанда [ФФР, с. 275].

Истилоҳоти ҳарбии латинии “майор” - дараҷаи низомии мақомоти ҳарбии идоракунандаи воҳиди бузурги низомӣ [ФИХ, с.290-296], “генерал” – сарвар, сардори лашкар уновони олии ҳарбӣ, ки якчанд зинаҳоро гузаштааст; генералитет – ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ ба маънои ҳайати фармондеҳони кулл [ФИХ, с.418], контр – амали ҷангии зиддиякдигар [ФИХ, с. 255], мундир ба маънии либоси расмии ҳарбӣ [ФИХ, с.334] дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ ҳамчун баёнғари мафҳумҳои таркиби нерӯҳои мусаллаҳи кулл, мафҳуми дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, созу дастгоҳи ҷанг, василаи ҳифозати ҷанговарон, василаи дарёнавардии ҳарбӣ ва амалиёти ҷангӣ дар забони англисӣ васеъ истифода шудаанд. Ҳамин тариқ, истилоҳоти ҳарбии латинӣ тавонистаанд дар ташаккул ва рушду такомули минбаъдаи забони англисӣ ва низомии истилоҳоти ин забон нақши арзанда дошта бошанд.

3.2.3. Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ дар забони англисӣ

Қайд намудан зарур аст, ки забони юнонӣ дар якҷоягӣ бо забонҳои македонии қадим ба гурӯҳи алоҳидаи юнонии забони ҳиндуаврупоӣ дохил

мешавад. Заминаи асосии соҳаҳои мухталифи илм, аз ҷумла истилоҳоти ҳарбиرو калимаву ибораҳои юнонӣ ташкил медиҳанд. Истилоҳоти юнониро дар тамоми соҳаҳои илм мушоҳида кардан мумкин аст. Баъзе муносибатҳои тиҷоратӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва адабӣ дар давраи эҳё ва омӯзиши забони юнонӣ ва расму оинҳои онҳо дар Англия мусоидат намудаанд, ки ба ин васила шумораи истилоҳоти юнонӣ дар ин забон бештар гардад.

Забони юнонӣ ҳам дар баробари забонҳои мақоми байналмилалидошта, чун яке аз забонҳои бостонӣ дар ташаккул ва таҳаввули таркиби луғавии забони англисӣ таъсири худро гузоштааст.

Истилоҳоти ҳарбии юнонӣ бо роҳу воситаҳои мухталиф ворид шудаанд. Маводи чамъовардашуда нишон дод, ки аксари истилоҳоти ҳарбии юнонӣ ба забони англисӣ ҳам ба тариқи бевоиста ва ҳам ба воситаи забони лотинӣ ворид гардидааст.

Якчанд истилоҳоти ҳарбии юнониро тибқи луғатномаву фарҳангномаҳои этимологӣ дар забони англисӣ мавриди омӯзиш қарор додем.

Истилоҳи юнонии “динамит” аз калимаи юнонии «*dynamis*» гирифта шуда, ба маънои қувва далолат менамояд. Динамит - маводи тарканде, ки дар як тирдон ҷо карда барои аз байн бурдани объектҳои бузург истифода бурда мешавад. Динамит аз маводи тарканде дуруст карда мешавад, ки асоси онро нитроглитсерин ташкил медиҳад [ФИХ, с.168].

Дар “Фарҳанги русӣ-форсӣ” истилоҳи динамит дар қолаби диномит оварда шудааст [ФФР, с.49]. Дар сарчашмаҳои дигар, масалан, дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” истилоҳи ҳарбии “динамит” дар шакли маводи тарканда шарҳу баён ёфтааст [ФТЗТ, с. 517].

Истилоҳи юнонии “бутан” аз решаи юнонии “*butyan*” гирифта шуда, ба маънии равшан далолат менамояд. Бутан – пайвастагии органикии мебошад, ки аз як қатор газҳои бебӯй ва беранг таркиб ёфтааст. Маводи бутан аз газҳои мухталиф иборат буда, дар сохтори ҳарбӣ барои омода намудани маводи

тарканда истифода бурда мешавад. Маводи марговар буда, дар чангҳои байни кишварҳо истифода бурда мешавад [ФИХ, с. 94].

Истилоҳи “азотобактерин” бештар дар чангҳои ҳастай дар дохили маводи химиявӣ истифода бурда мешавад. Истилоҳи азотобактерин аз решаи юнонӣ буда, чиҳатҳои мусбати истифода низ дорад.

Истилоҳи ҳарбии “символ” аз калимаи юнонии “*sumbalan*” гирифта шуда, ба маънои нишоне, ки гурӯҳи низомиро аз ҳам ҷудо менамояд. Дар фарҳанг ва илми ҳарбии римиёни қадим ҳамчун нишонаҳои фарқкунандаи шартӣ байни низомӣ истифода мегардид [ФИХ, с. 465].

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” истилоҳи юнонии “символ” ба мушоҳида намерасад, вале дар сарчашмаҳо ва луғатномаҳои форсӣ истилоҳи “символ” ба маънии мазҳар омадааст [ФФР, с. 628].

Истилоҳи “эмблема” ҳамчун мафҳуми баёнгари баъзе нишонаҳое, ки дар либос ва дигар лавозимоти ҳарбии сарбозону афсарон насб мегардид, истифода мешавад. Истилоҳи “эмблема” аз решаи юнонии “*emblema*” гирифта шуда, ба маънои аз ҳам фарқ кардан омадааст. Нишоне, ки гурӯҳҳои ҳарбӣ ва воҳидҳои низомиро аз рӯйи он фарқ мекунанд [ФАТЗ, с. 561].

Истилоҳоти ҳарбии юноние низ ба мушоҳида мерасанд, ки аз ду ҷузъи юнонӣ таркиб ёфтаанд. Дар ин сурат алоқаи байни ҷузъҳо тибқи қонуни қоидаи дастурии забони англисӣ ба миён меояд: *cosmodram* – майдони киштиҳои кайҳонӣ [ФТЗТ, с. 629], *airdinamika* – ҳаракати ҳаво ва газҳо [ФТЗТ, с. 106], *airadrom* – майдони нишасти ҳавопаймо [ФТЗТ, с. 106], *airastat* – дастгоҳи парвози газкаш [ФТЗТ, с. 106], *airnavtika* дастгоҳҳои дар ҳаво ҳаракаткунанда [ФРТ, с. 443].

Истилоҳоти ҳарбии юноние, ки аз ҷузъҳои юнониву латинӣ таркиб ёфтаанд:

Airnarigatsiya – раҳнамои харитаӣ, радиёӣ [ФЗТ, с. 441], *airaplan* – ҳавопаймо [ФТАР, с. 602].

Истилоҳоти ҳарбие, ки аз ҷузъҳои англисӣ ё юнонӣ таркиб ёфтаанд: snipers кар – дастгоҳи шаббинанда [ФТАР, с. 442], tankadram – бошишгоҳи зиддитанкӣ [ФТАР, с. 604],

Дар истилоҳоти ҳарбӣ мафҳумҳои баёнгарӣ созу дастгоҳҳои ҷангӣ низ кам нестанд. Истилоҳи ҳарбии юнонии “автомат” ҳамчун аслиҳаи ҷангии худкор “дар соҳаи низомӣ васеъ истифода мешавад. Ислоҳи “автомат” аз калимаи юнони “avtomatos” гирифта шуда, ба маънои воситаи аслиҳаи худкори оҳание, ки ҳамчун яроқи оташфишон дар созу дастгоҳҳои низомӣ ҷойгоҳи хосса дорад [ФАТР, с. 282].

Дар баъзе сарчашмаҳо ва луғатномаву фаҳангномаҳои мавҷуда истилоҳи автомат чунин шарҳу баён ёфтааст. “Автомат” – 1. дастгоҳи худкор. 2. навъе аз силоҳи дастии худкор [ФТЗТ, с. 35]. Истилоҳи “автоматӣ” мансуб ба автомат; ба таври худкор.

3.2.4. Ислоҳоти ҳарбии фаронсавӣ дар забони англисӣ

Дар таркиби луғавии забонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар таркиби истилоҳоти ҳарбӣ аз забони фаронсавӣ низ калимаву ибораҳои зиёде ворид гардидааст, ки баёнгарӣ мафҳумҳои соҳаҳои мухталифи ҳарбӣ, аз қабилӣ истилоҳоти баёнгарӣ мафҳуми нерӯҳои мусаллаҳи кулл, мафҳуми дараҷаи низомӣ, мафҳуми размандагон, созу дастгоҳҳои ҷангӣ, ҳифозати ҷанговарон ва гунаҳои амалиёти низомӣ мебошанд.

Истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ аз ҷиҳати миқдор нисбат ба дигар забонҳо зиёд мебошанд, ки ин албатта сабабҳо ва омилҳои таърихӣ худро дорад. Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум аст, ки фаронсавӣҳо як муддат дар кишвари англисҳо ҳукмронӣ намуданд ва маҳз дар давраи ҳукмронии фаронсавӣҳо воридшавии истилоҳоти ҳарбии фаронсавӣ оғоз гардид. Дар сарзамини англисҳо як марҳилаи тулонӣ забони фаронсавӣ ҳукмрон буд. Баъди хотима ёфтани ҳукмронии фаронсавӣҳо воридшавии калимаву ибораҳои фаронсавӣ ба забони

англисӣ ҳанӯз идома дошт. Аз як тараф, воридшавии истилоҳоти фаронсавӣ ба ташаккул ва таҳаввули забони англисӣ мусоидат менамуд.

Ворид гардидани калимаву ибораҳои фаронсавӣ ва забони англисӣ монанди дигар забонҳои дунё, пеш аз ҳама дар натиҷаи муносибатҳои тиҷоратӣ, фарҳангӣ ба миён меомад. Иқтибосшавии чунин истилоҳот бо роҳи воситаҳои мухталиф сурат мегирифт. Дар кадом ҳолате набошад, воридшавии истилоҳот дар ҳар забон хусусиятҳои худро дошта, боиси мукамалшавии таркиби луғавии забон мегардад.

Дар таркиби луғавии забони англисӣ калимаҳои баромадашон аз забони фаронсавӣ низ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд. Воридшавии калимаву ибораҳои фаронсавӣ ба забони англисӣ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ сурат гирифтаанд. Дар маҷмӯъ воридшавии калимаҳои фаронсавӣ ба забони англисӣ аз аввали асрҳои XI-XII шуруъ мешавад. Дар ин бахши рисола якҷанд истилоҳоти ҳарбии баромадашон фаронсавиро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Истилоҳи ҳарбии “каска” яке аз афзори ҳарбӣ буда, дар илми низомӣ васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “каска” аз калимаи фаронсавии “casque” гирифта шуда, ба маънои пешонӣ, кулоҳ далолат менамояд. Асли баромади ин истилоҳ аз забони испанӣ буда, ба фаронсавӣ ва сипас ба англисӣ ворид гардидааст. Каска кулоҳи оҳаниест, ки дар сохтори ҳарбӣ асосан гурӯҳҳои зиреҳпӯш, ки бо аслиҳаи вазнини тасмачарх мучаҳҳаз мебошанд, ба сар мегузоранд [ФАТР, с. 460].

Каска – тоскулоҳ, хӯд, кулоҳхуд [ФЗТ, с. 342].

Истилоҳи “пост” аз забони фаронсавӣ баромадааст. Пост – poste, объекте, ки гурӯҳи ҳарбиён уҳдадор шудаанд, онро муҳофизат намоянд, мавзее, ки ин ҳифозат иҷро карда мешавад [ФИХ, с. 404].

Истилоҳи ҳарбии фаронсавии “атака”. Ин истилоҳ аз рӯйи баромад фаронсавӣ буда, маънои ҳаракати иқтидорнок ба муқобили қувваҳои муқобил мебошад. Истилоҳи “атака” аз калимаи фаронсавии “attaque” гирифта шуда, ба маънои ҳучуми барқосо далолат мекунад [ФИХ, с. 61]. Атака – ҳучуми

барқосое, ки барои торумор намудани қувваи душман нигаронида шудааст [ФЗТ, с. 771].

Истилоҳи ҳарбии “авангард” аз калимаи “avantgarde” реша гирифта, як қисми ҳарбие мебошад, ки дар пешсафи лашкар намегузорад ба лашкар ҳамла оранд. Авангард - аввал муҳофизони сафи пеш [ФИХ, с. 9].

Калимаи “парашют” дар сохтори ҳарбии кишварҳои мухталиф, дар ҷузву томҳои онҳо васеъ истифода мешавад. “Парашют” истилоҳи ҳарбӣ буда, ҳамчун баёнгари василаи ҳифзати чанговарон дар мақомоти ҳарбӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Истилоҳи “парашют” аз калимаи фаронсавии “parachute” гирифта шуда, маънои пешгирӣ кардани афтиданро ифода менамояд.

Дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” калимаи “парашют” дар шакли “парашут” ба маънои асбоби чатрмонанди дар ҳаво кушодашаванда, ки ба воситаи он аз ҳавопаймо меҷаҳанд, далолат мекунад [ФТЗТ, с. 70].

Дар баъзе сарчашмаҳо ва ё луғатномаву фарҳангномаҳо истилоҳи “парашют” чунин шарҳ дода шудааст. Парашют – чатр, парашут; параштист-чатрбоз; парашютист – десантник = сарбози чатрбоз; парашютное подразделение - воҳиди чатрбоз [ФРФ, с. 414].

Дар қатори чунин истилоҳот метавон калимаву истилоҳоти зерро номбар намуд, ки ифодакунандаи мафҳумҳои истилоҳоти ҳарбианд: бомбарда – аслиҳаи артиллерӣ [ФИХ, с. 87], армия – лашкар [ФИХ, с. 54], патронаж – тирдон [ФТЗТ, с. 507], карабин – туфанги кӯтоҳ [ФРФ, с. 217], комиссар – калонтар [ФРФ, с. 334].

Дар фаҳангномаҳои дигар калимаи истилоҳи ҳарбии карабин – ба маънои милтиқи кӯтоҳ [ФТЗТ, с. 595]. Комиссар ба маънои шахси роҳбарикунандаи ҳарбӣ, шахси роҳбарикунанда ба идорае бо ҳуқуқҳои махсуси ҳарб; комиссари ҳарбӣ – роҳбари сиёсӣ дар воҳидҳо ё қисмҳои ҳарбӣ [ФТЗТ, с. 620].

3.2.5. Истилоҳоти ҳарбии олмонӣ дар забони англисӣ

Забони олмонӣ яке аз қадимтарин забонҳои дунё маҳсуб доништа шуда, аз нигоҳи захираи луғавӣ дар баробари дигар забонҳои байналмилалӣ қарор дошта, қудрату тавоноие дорад, ки ҳар гуна мафҳуми маъниро дақиқу расотар баён намоянд.

Дар натиҷаи пешрафти босуръати техника ва технологияи нав дар ҳама соҳаҳои ҷомеа зарурати қорбурди калимаву истилоҳоти нав бо мафҳуми тозаӣ худ аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Бо ҳамин сабабҳои муайян истилоҳоти ҳарбии олмонӣ ба роҳу воситаҳои мухталиф ба забони англисӣ ворид гаштааст.

Истилоҳи олмонии “штаб” ҳамчун истилоҳи ҳарбии ҷузву томҳои нерӯҳои мусаллаҳ қорбасти мешаванд. Истилоҳи “штаб” аз решаи олмонии “stab” сарчашма гирифта, маънои мақоми идоракунандаи ҳарбию ифода менамояд. Дар қушунҳои пиёданӣ ва саворанӣ олмонӣ дар замони Ҷанги якуми ҷаҳон сомон дода шуда буд. Штаб – мақоми идории лашкари бузург 1. Штаби генералӣ – мақомоти олии идории қувваҳои мусаллаҳи як давлат; 2. Дар маҷмӯи мақомоти олии идоракунандаи лашкар.

Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин истилоҳ ба мушоҳида намерасад, вале дар “Фарҳанги русӣ ба форсӣ” истилоҳи “штаб” чунин шарҳу баён дода шудааст. Штаб – ситод; штаби генералӣ – ситоди қулл, штаби асосии қушунҳои пиёданӣ – ситоди қулли асосии нерӯҳои заминӣ [ФРФ, с. 793].

Истилоҳи ҳарбии олмонии “штаб-офицер” низ дар ҷузву томҳои нерӯҳои мусаллаҳ серистеъмом мебошад.

Истилоҳи ҳарбии “штаб-офицер” аз ду ҷузъи олмонӣ таркиб ёфтааст – stabs+ottirier. “Штаб-офицер” – қароргоҳи афсарони бузург, ки ҳар қадамашон унвон ва рутбаҳои ҳарбӣ доранд; дар як қатор қушунҳо, аз ҷумла дар қушунҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ номи умумии афсарони бузургро меғӯянд (масалан, майор, подполковник, полковник...) [ФИХ, с. 579 ФАТР, с. 432].

Истилоҳи “штабс-капитан” низ аз ду ҷузъи олмонӣ таркиб ёфтааст. Штабс - капитан аз калимаҳои олмонии “stabs - қароргоҳи афсарони баландпоя ва “kapitan – унвони баланди ҳарбӣ дар қушунҳои пиеданизоми нерӯҳои мусаллаҳи кулл таркиб ёфтааст [ФИХ, с. 58; с. 218]. Штабс-капитан ба маънои унвон ва ё рутбаи ҳарбие, ки дар қушунҳои пиеданизом, артиллерия ва воҳидҳои низомии муҳандисӣ истифода мешавад, фаҳмида мешавад.

Истилоҳи ҳарбии олмонии “рюкзак” дар забони англисӣ таърихи тулонӣ дошта, васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “рюкзак” аз калимаи олмонии “Rucksack” гирифта шуда, борхалтаи махсуси ҳарбиёро ифода менамояд [ФТАР, с. 312].

Дар забони форсии миёна истилоҳи “рюкзак” дар шакли “колопуштӣ” омадааст, ки дақиқтар аст, зеро “коло” - ба маънии ашёи лозимӣ омадааст [ФРФ, с. 607].

Калимаи “плац” ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар воҳидҳои низомӣ васеъ истифода мешавад. Истилоҳи “плац” аз калимаи олмонии “Platz” гирифта шуда, ба маънои майдони машқи воҳидҳои низомӣ далолат мекунад [ФАТР, с. 890].

Истилоҳи ҳарбии “офицер” дар яке аз бахшҳои таркиби нерӯҳои мусаллаҳи кулл, яъне дар соҳаи дарача ва унвонҳои ҳарбӣ доираи васеи истифода дорад. Истилоҳи “офицер” аз калимаи олмонии “offizier” гирифта шуда, ба маънои ҳайати фармондеҳон омадааст. Офицер -ҳайати фармондеҳ ва ё сардори як воҳиди низомӣ дар таркиби нерӯҳои мусаллаҳи кулл ба ҳисоб меравад [ФИХ, с. 364].

Ҳамин тариқ, истилоҳоти ҳарбии олмонии зиёде, аз қабилӣ “генералитет – ҳайати фармондеҳии олии артиш, ракета – мушакҳои ҳавоӣ”, “патронаш – тирдон”, “солдат – сарбоз”, фронт – сафи пеш, штурм – ҳучуми мусаллаҳона, плац – майдони машқи воҳидҳои ҳарбӣ дар забони англисӣ марида истифода қарор гирифтаанд.

Хулосаи боби сеюм

Тавре ки дақику равшан гардид, ки истилоҳоти илмӣ ва соҳавии ҳар як забон яке аз воситаҳои тавоноии ташаккули ҳар як забони миллии буда, зазираи луғавии онро на фақат бо роҳу воситаи ворид гардидани истилоҳҳои иқтибосӣ, балки ба василаҳои мухталифи истилоҳсозиву истилоҳофаринӣ низ пурраву мукамал месозанд.

Таърихи пайдоиши истилоҳоти ҳарбӣ дар забони англисӣ ба аввали асрҳои XVII рост меояд. Давраҳои рушду такомули истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ бошад, аз охири асри XIX ва аввали асри XX оғоз мешавад. Дар баробари рушду инкишофи техникаву аслиҳаҳои нави ҳозиразамон дар низоми истилоҳоти ҳарбӣ низ пешравиҳо ба назар мерасад.

Пайдоиши калима-истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ аз нахустосори классикии мо сарчашма мегирад. Истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ, ки аз истилоҳоти аслии ин забон маншаъ мегирад, дар забони муосири тоҷик камтар истифода мешаванд. Дар натиҷаи таҳқиқи маводи чамбовардашуда маълум гардид, ки истилоҳоти нави классикӣ ҳамагӣ 9 дар сади маводи чамбовардашударо ташкил медиҳанд. Дар маҷмӯъ қисми зиёди истилоҳоти ҳарбӣ аз забони тоҷикӣ буда, аз рӯйи таносуб 48 дар сади маводи чамбовардашуда, истилоҳоти ҳарбии лотинӣ 44 дар сад, юнонӣ 28 дар сад, фаронсавӣ 16 дар сад, олмонӣ 7 дар сад, аз дигар забонҳои гуногун 1,8 дар садро ташкил додаанд. Калима-истилоҳоти ҳарбии забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ ба забонҳои тоҷикӣ тавассути забони русӣ ба таври бавосита ворид гаштаанд.

Истилоҳоти забони англисӣ дар асоси истилоҳоти забони англисии бостон сарчашма мегирад. Истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ, ки аз истилоҳоти ин забон ба миён омадааст, нисбатан кам ба назар мерасанд. Маводи таҳқиқ нишон дод, ки ин гуна истилоҳот 9 дар садро ташкил медиҳанд. Миқдори зиёди истилоҳоти ҳарбиро дар забони англисӣ истилоҳоти лотинӣ ташкил дода, 47 дар сад, юнонӣ аз рӯйи таносуб 24 дар сад, фаронсавӣ 22 дар сад ва олмонӣ 12 дар садро ташкил медиҳанд. Истилоҳоти забонҳои лотинӣ ва юнонӣ ба забони

англисӣ ба таври мустақиман ва ё асосан тавассути забони фаронсавӣ ворид гаштаанд.

Ҳангоми воридшавии истилоҳоти ҷарбӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ қонуну қавоиди овозӣ ва дастурии забонҳои таҳқиқшаванда риоя шудааст.

Баҳши дигари истилоҳоти иқтибосӣ ба ин забонҳо бо роҳи калкашавӣ сурат гирифтааст. Ин чараён аз забони англисӣ ба русӣ ва аз забони русӣ ба тоҷикӣ сурат гирифтааст.

Дар натиҷаи таҳлили маводи ҷамъовардашуда маълум гардид, ки истилоҳоти ҷарбие, ки ба забони англисӣ ворид шудаанд, асосан аз забонҳои байналмилалӣ мебошанд. Истилоҳоти ҷарбии воридшуда аз ҳама бештар аз забонҳои фаронсавӣ, олмонӣ, лотинӣ, юнонӣ ва русӣ байналмилалӣ ба забони англисӣ ворид шудаанд. Дар маҷмуъ истилоҳоти ҷарбии забони англисиро калимаву истилоҳоти лотинию юнонӣ ва фаросавӣ ташкил медиҳанд.

ХУЛОСА

Истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ҳанӯз дар асри VIII-IX бо таълифи осори нахустини илмиву адабӣ ва ҳарбӣ ба ин забон сарчашма мегирад.

Ҳарчанд истифодаву корбасти вожагону истилоҳот дар нахустосори илмии мо ҳанӯз иқтидори комил надошт, аз таҳқиқ ва омӯзиши маводи ҷамъовардашуда бармеояд, ки забони тоҷикӣ дар асрҳои IX – XI дар баёни матолибу масоили аввалин илмҳо ҳандаса, риёзӣ, нучум, ситорашиносӣ, табиӣёт, тибб ва ҳарбӣ ба натиҷаҳои назаррас ноил шудааст.

Аз ҳамин аввалин таълифот ташаккули истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ оғоз гардида, доираи таъсир ва рушду такомули минбаъдаи он то ба имрӯз идома дорад. Дар забони англисӣ бошад, ин раванд аз асри XV бо сохтани аввалин дастгоҳҳои ҷангӣ, бо ба вучуд омадани аввалин таркиби нуруҳои мусаллаҳ, додани унвонҳо ва дараҷаҳои ҳарбӣ, амалиёти низомиву василаҳои ҷангӣ оғоз гардид.

Бинобар ин, хулосаву натиҷагирии мо аз таълифи рисола ва таҳқиқ дар ин замина ба шарҳҳои зер хоҳад буд:

1. Муайян гардид, ки бо вучуди таълифоти алоҳидаи марбут ба луғатнигории истилоҳоти ҳарбӣ дар шароити муосир таҳқиқи муқоисавии истилоҳоти ҳарбӣ дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз масъалаҳои муҳимтарини забон ва истилоҳоти ҳарбӣ маҳсуб доништа мешавад [3-М; 10-М].

2. Таҳлилу баррасии истилоҳоти илмии соҳавӣ дар замони Истиқлол ба таври фаррох ташаккул ёфт. Ҷараёни таҳлилу баррасии истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ дар аввали асри нав суръати тоза пайдо намуда, чандин таҳқиқоти илмӣ оид ба истилоҳоти соҳаҳои мухталифи забони тоҷикӣ дар муқоисаи истилоҳсозӣ ва хусусиятҳои сохторию маъноии истилоҳоти забони тоҷикӣ бо забонҳои дигар анҷом пазируфтааст [3-М; 6-М; 10-М].

3. Муқаррар карда шуд, ки дар ташаккули истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ забонҳои форсии миёна, суғдӣ, хоразмӣ саҳмгузор бошанд, дар рушду

инкишофи забони англисӣ забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ нақши муҳим доранд [4-М; 6-М].

4. Истилоҳоти илмӣ, мафҳуми истилоҳӣ ва вожаю истилоҳоти ҳарбӣ дар маҷмуъ мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд буда, ба мафҳуми неруҳои мусаллаҳ унвон ва дараҷаҳои низомӣ, василаҳои техникӣ ва амалиёти ҷангӣ муносибати бевосита дорад [3-М; 4-М].

5. Аз таҳлилу баррасии истилоҳоти ҳарбии тоҷикӣ маълум гардид, ки гарчанде дар забоншиносии тоҷик ва англис якҷанд корҳои илмӣ доир ба мавзӯи мазкур анҷом дода шудаанд, вале ба сифати таҳқиқоти алоҳида роҷеъ ба масоили давраҳои таърихии ташаккули истилоҳоти ҳарбӣ дар асоси луғатномаҳои ватаниву хориҷӣ то ҳанӯз кори бунёдие вуҷуд надорад [7-М; 8-М; 9-М].

6. Бештари истилоҳоти ҳарбии забони тоҷикӣ ва англисӣ, ки дар луғатномаҳои тафсири мавриди пажӯҳиш қарор гирифтанд, аз ҷиҳати сохтору таркиб ба меъёрҳои имрӯзаи ин забонҳо мувофиқат мекунад. Аксари истилоҳоти зикршуда хушоҳангу дақиқмаъно буда, ба таъбу завқи солим созгоранд. Илова бар ин, дар сохтмони дастурии истилоҳоти ҳарбии забонҳои гуногунсохтор ҳама гуна усулҳои асосии истилоҳсозиву истилоҳнигории тоҷикиву англисӣ мувофиқат карда шудаанд [1-М; 4-М; 5-М].

7. Муайян гардидааст, ки ҳама анвои сохтори истилоҳсозии ҳарбӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ дар ташаккули забони илмии тоҷикӣ саҳми бузург ва муҳталиф гузоштаанд [4-М; 5-М; 7-М].

8. Пешванду пасвандҳо аз унсурҳои асосӣ ва хеле ғаёбли истилоҳсозӣ маҳсуб мешаванд. Дар истилоҳсозии ҳарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар забони тоҷикӣ (-ӣ, -а, -гар, -бон, -зор, -ин, -гин) ва дар забони англисӣ (-am, -ar, -com, -con, -in, -des, -res, -sur, -un, -re ва der-, ment-, ion-, ter-, per-, ing-, ent-, ant-) истифода шудаанд, ки баъзе аз ин пешванду пасвандҳои истилоҳсоз дар мисолҳои овардашуда инъикос ёфтаанд.

Пешвандҳо, сарфи назар аз он ки дар истилоҳсозӣ нисбатан каммаҳсуланд, вале баъзе аз пешвандҳо сермаҳсул мебошанд. Дар забони англисӣ *inter -*, *re -* ва

in - дар забони тоҷикӣ бошад, пешванди – бе- ва ҳам – пешвандҳои серистеъмол мебошанд [4-М; 5-М; 7-М; 9-М].

9. Дурустиву дақиқии истилоҳоти аслии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба ҳубӣ нишон медиҳад, ки забони тоҷикӣ ва англисӣ ба сифати забони зинда, бо истифодаи босамар аз имконоти дохилизабонӣ аз ҳисоби истилоҳоти иқтибосии забонҳои лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ, русӣ ғанӣ гардида, дар соҳаҳои илм, аз ҷумла, ҳарбӣ барои ифодаи мафҳуми матлабҳои дақиқу равшан имкониятҳои васеъ доштааст [2-М; 6-М; 10-М].

10. Дар забони тоҷикӣ истилоҳоти ҳарбии классикии тоҷикӣ нисбатан фаровон истифода шуда, 43 дар сади маводи таҳқиқро ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, истилоҳоти ҳарбии арабӣ 5 дар сад, русӣ- байналмилалӣ 12 дар садро ташкил додаанд. Ҳангоми воридшавии истилоҳоти ҳарбӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ҳодисаҳои тағйироти савтӣ ба мушоҳида мерасад [1-М; 2-М; 3-М].

11. Як миқдори муайяни истилоҳоти ҳарбии забони англисиро калимаҳои аслии англисӣ ташкил медиҳанд, ки аслашон аз калимаҳои англисии давраи бостон ва миёна сарчашма гирифта, дар дигар забонҳо дида намешавад. Истилоҳоти ҳарбии забони англисӣ, ки аз калимаҳои аслии забони англисӣ пайдо шудаанд, нисбатан каманд. Аз рӯйи маводи таҳқиқ ин гуна истилоҳот 8 дар сади мисолҳоро ташкил медиҳанд [3-М; 6-М].

12. Таҳлили низоми маъноӣ дар соҳаи истилоҳоти ҳарбӣ, омӯзиши доираи васеи қонуну қоидаҳои дастурии забон ва хусусиятҳои рушду такомули истилоҳоти ҳарбӣ барои ба танзим даровардан ва муттаҳид соختани истилоҳоти умумии ҳарбӣ дар забонҳои гуногунсохтор аҳаммияти муҳим ва маъноӣ дорад [2-М; 3-М; 8-М].

13. Ҳангоми таҳқиқи истилоҳоти иқтибосии байналмилалӣ нақши истилоҳоти ҳарбии арабӣ, русӣ, лотинӣ, юнонӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ дақиқу равшан карда, ҳангоми таҳлил ва баррасии маводи таҳқиқ бошад, решаи баромади баъзе аз ин истилоҳот бо далелҳои аниқ дақиқу муайян карда шуд [6-М; 10-М].

ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚ

1. Муҳтаво ва мундариҷаи асосии диссертатсия дар таҳияи дастуру васоити таълимӣ, навиштани мақолаву рисолаҳои илмӣ ва омӯзиши ҳамаҷонибаи муқоисавии бахшҳои мухталифи забоншиносии муосир, аз ҷумла сарфу наҳв, луғатшиносӣ ва фарҳангшиносии истилоҳоти забонҳои тоҷикиву англисӣ метавонад, мавриди истифода қарор гирад.

2. Таҳлилу баррасӣ ва натиҷаи хулосабарориҳои мавзӯи таҳқиқ минбаъд дар пажӯҳиш ва ҳаллу фасли масоили гуногуни фарҳангшиносии луғатшиносӣ ва луғатшиносии соҳавӣ, истилоҳсозии сарфиву наҳвии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат хоҳад кард.

3. Сарчашмаҳои таърихӣ ва манбаъҳои муайяннамудаи ташаккул, таҳаввул ва рушду такомули истилоҳоти ҳарбии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар омӯзиши масоили мухталифи решашиносии забонҳои муқоисашаванда метавонад, мавриди қарор додан шавад.

4. Истилоҳоти ҳарбии ҷамъоваришуда ва таҳлилгардидаи забонҳои тоҷикиву англисӣ ҳамчун захираи ғановатмандии забон дар миқёси забонҳои байналмилалӣ дар таҳияву омода соختани фарҳангҳои ихтисосӣ-соҳавӣ, дузабонаву чандзабона (бисёрзабона) метавонад, истифода шаванд.

5. Нуқтаҳои асосии рисола ва натиҷаҳои бадастомада метавонад, дар таълим ва омӯзиши курси махсуси вожашиносӣ, фарҳангшиносиву истилоҳшиносии таҳассусӣ, типологияи муқоисавӣ-таърихӣ дар факултетҳои бахши забоншиносии донишгоҳҳои олии кишвар мавриди истифода қарор гирад.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

1. Абдуллоева, З.Ф. Таърихи инкишофи истилоҳоти мусиқӣ дар забони тоҷикӣ. Дисс. номз. илм. филол. [Матн] / З.Ф. Абдуллоева. – Душанбе, 2019. – 143 с.
2. Азимов, А. Очеркҳо аз таърихи матбуоти даврии тоҷик (солҳои 1920-30) [Матн] / А. Азимов. – Душанбе: Адиб, 1998. – 92 с.
3. Айнӣ, С. Қуллӣёт. Иборат аз понздаҳ чилд [Матн] / С. Айнӣ. Таҳти назар, бо кӯшиш ва муқаддимаи К. С. Айнӣ. Таҳиякунандаи матн. Мураттиби воҷанома ва муҳаррири масъул М. Умаров. [«Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро»]. – Душанбе: Матбуот, 2005. – 271 с.
4. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик [Матн] / С. Айнӣ. – М., 1926. – 626 с.
5. Акуленко, В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка [Текст] / В.В. Акуленко. – Харьков., 1972. – С. 28-30.
6. Ализода, И. Сухане чанд оид ба “Луғати Шоҳнома”-и Фирдавсӣ [Матн] / И. Ализода// Аҳбори АФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. – Сталинобод, 1952. – Барориш 12. – С. 442-448.
7. Амонова, Ф.Р. Именное аффиксальное образование в современном персидском и таджикском языках [Текст] / Ф.Р. Амонова. Учеб. пособие. – Душанбе, 1982. – 58 с.
8. Амосова, Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка [Текст] / Н.Н. Амосова. – М., Изд-во «Литература иностранных языков», 1956. – 235 с.
9. Арзуманов, С., Сангинов, А. Таджикский язык [Текст] / С. Арзуманов, А. Сангинов. – Душанбе, Маориф, 1988. – 416 с.
10. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка. Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 3-е изд., перераб. и доп. [Текст] / И.В. Арнольд. – М.: Выс. шк., 1986. – 295 с.

11. Арнольд, И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования [Текст] / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1966. – 192 с.
12. Арнольд, И.В. Лексикология английского языка [Текст] / И.В. Арнольд. – М., 1959. – 435 с.
13. Асадова, М.Р. Географические термины в таджикском и английском языках: дис. канд. филол. наук [Текст] / М.Р. Асадова. – Душанбе, 2018. – 163 с.
14. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. – М., 2004. – 571 с.
15. Байзоев, А.М. Забони «Донишнома»-и Абуалӣ ибни Сино (истилоҳот ва калимасозӣ). Дисс. номз. илм. филол. / 10.02.22 [Матн] / А.М. Байзоев. – Душанбе, 1992. – 203 с.
16. Балли, Ш. Французская стилистика [Матн] / Ш. Балли.– М., 1961. – 220 с.
17. Баскаков, Н.А. Состав лексики каракалпакского языка и структура слов. [Текст] / Н.А. Баскаков // Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков. Лексика. – М., 1962. – 20 с.
18. Белан, Э.Т. Особенности формирования новых терминосистем: на материале английской и русской терминологий международного туризма [Текст] / Э.Т. Белан. – М., 2009. – 168 с.
19. Бердиева, Т. Газетная лексика и вопросы терминологии [Текст] / Т. Бердиева // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 1982. – С. 51-59.
20. Бердыева, Т. Лексика и грамматические элементы арабского языка в таджикском [Текст] / Т. Бердыева. – Душанбе, 1968. – 135с.
21. Бердыева, Т. Тенденция развития лексики таджикского языка советского периода (Социолингвистическое исследование) [Текст] / Т. Бердыева. – Душанбе: Дониш, 1982. – 132 с.

22. Бертельс, Е.Э. Персидский-дарий-таджикский словарь [Текст] / Е.Э. Бертельс // Известия таджикского филиала АН СССР. – 1948. – №12. – С. 48-67.
23. Богородицкий, В.А. Общий курс русской грамматики. (Из университетских чтений) [Текст] / В.А. Богородицкий. – Казань, Типолитография Императорского университета, 1907. – 320 с.
24. Бодуен де Куртене, И.А. О смешанном характере всех языков. Избранные труды по общему языкознанию. Т. 2 [Текст] / И.А. Бодуен де Куртене. – М., Изд-во АН СССР, 1963. – 372 с.
25. Боровков, А.А. Лексика среднеазиатского тевиса [Текст] / А.А. Боровков. – Ташкент, 1963. – 172 с.
26. Боровков, А.А. Узбек тилининг лексикасидаги узгаришлар ва янги алфавит. СССР ФА Узбекистан филиалининг ахбороти [Матн] / А.А. Боровков. – 1940. – № 1. – 234 с.
27. Боровков, А.К. Узбекско-таджикское двуязычие и вопросы взаимовлияния таджикского и узбекского языка [Текст] / А.К. Боровков. Уч. зап. ИВАН. Т.1У. – М. 1952. – 55 с.
28. Бузургзода, Л., Ниязмухаммедов, Б. Грамматика таджикского языка. Фонетика и морфология (на таджикском языке) [Текст] / Л. Бузургзода, Б. Ниязмухаммедов. – Сталинабад., 1944. – 112 с.
29. Булаховский, Л.А. Введение в языкознание. Ч. II. II [Текст] / Л.А. Булаховский. – М., 1954. – 364 с.
30. Бурлакова, В.В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке [Текст] / В.В. Бурлакова. – Л.: ЛГУ, 1975.
31. Бухоризода, А.Л. Баъзе масъалаҳои терминологияи забони тоҷикӣ [Матн] / А.Л. Бухоризода // Маориф ва маданият. – 1961. – 20 июн.
32. Бухоризода, А. Барои ягонагии имло ва терминологияи забони тоҷикӣ [Матн] / А. Бухоризода. – Мактаби советӣ, 1952. – № 4. – 84 с.

33. Вандриес, Ж. Язык. Лингвистическое введение в историю [Текст] / Ж. Вандриес. – М., 1937.
34. Вахобов, Т. Развитие общественных функций таджикского литературного языка (преимущественно на материале 20-30-х гг.). Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / Т. Вахобов. – М., 1980. – 212 с.
35. Виноградов, В.В. Современный русский язык. Грамматическое учение о слове [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: ГОС. учебно пед. Наркомпроса РСФСР, 1938. – 155 с.
36. Виноградов, В.В. Русский язык: грамматическое учение о слове [Текст] / В.В. Виноградов. – М.: Изд-во УЧПЕДГИЗ., 1947. – 784 с.
37. Гинзбург, Р.З. Лексикология английского языка: Учебник для ин-тов и фак. иностр. яз. [Текст] / Р.З. Гинзбург, С.С. Хидекель, Г.Ю. Князева и А.А. Санкин. – 2-е изд., испр. и доп. – М., 1979. – 269 с.
38. Головин, Б.Н. Введение в языкознание [Текст] / Б.Н. Головин. – М., 1966.
39. Григорьев, В.П. О некоторых вопросах интерлингвистики [Текст] / В.П. Григорьев // Вопросы языкознания. – 1966. – № 1. – С. 37-46.
40. Даниленко, В.П. Терминология и норма [Текст] / В.П. Даниленко. – М., 1972. – 265 с.
41. Даниленко, В.П. Русская терминология: опыт лингвистического описания [Текст] / В.П. Даниленко. Отв. ред. д.ф.н. Ф.П. Филин. – М.: Наука, 1977. – 247 с.
42. Дерибас, В.М. Устойчивые глагольно именные словосочетания русского языка [Текст] / В.М. Дерибас. – М.: Русский язык, 1979. – 45 с.
43. Джаматов, С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 [Текст] / С.С. Джаматов. – Душанбе, 2015. – 407 с.
44. Добронецкая, Э. Г. Грамматические трудности английского языка [Текст] / Э. Г. Добронецкая, 1986. – 63 с.

45. Дорофеева, Л.Н. Язык фарси-кабули [Текст] / Л.Н. Дорофеева. – М., 1960. – 72 с.
46. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Синтаксис. Барои студентони факултетҳои филологияи мактабҳои олии [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 267 с.
47. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Лексикология, фонетика ва морфология. Барои студентони факултетҳои филологияи мактабҳои олии [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 463 с.
48. Звегинцев, В.А. Очерки по общему языкознанию [Текст] / В.А. Звегинцев. – М., 1962. – 384 с.
49. Земская, Е.А. Современный русский язык. Словообразование [Текст] / Е.А. Земская. – М., 1973. – 304 с.
50. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан (илми бадеъ ва мухтасари аруз) [Матн] / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе., 1967. – 63 с.
51. Знаменская, А.В. Словообразовательное значение суффикса в современном русском языке [Текст] / А.В. Знаменская. – Л., 1954. – 67 с.
52. Ибрагимов, Р.М. Русские заимствования в таджикском языке в эпоху СССР [Текст] / Р.М. Ибрагимов. – Душанбе, Ирфон, 2001. – С.16–18
53. Иванова, И.П. Теоретическая грамматика современного английского языка: Учебник [Текст] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов. – М.: Вышс. школа, 1981. – 285 с.
54. Ильиш, Б.А. Современный английский язык [Текст] / Б.А. Ильиш. изд 2–е Изд-во «Литература на иностранных языках». – 1948. –294 с.
55. Калонтаров, Я.И. Вопросы терминологии в Таджикской ССР. – В кн.: Вопросы терминологии союзных республик [Текст] / Я.И. Калонтаров. – М., 1970. – С. 17-56.
56. Канделаки, Т.Л. Семантики и мотивированность терминов [Текст] / Т.Л. Канделаки. Отв. редакторы: С.Г. Бархударов, В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 168 с.

57. Капанадзе, Л.А. Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики [Текст] // Развитие лексики совр. русского языка / Л.А. Капанадзе. – М., 1965. – 35 с.
58. Каращук, П.М. Словообразование английского языка. Учебное пособие [Текст] / П.М. Каращук . – М.: Высшая школа, 1977. – 303 с.
59. Каримов, Ш.Б. Структурко-семантический анализ авиационных терминов в таджикском и английском языках. дисс. канд. филол. наук / 10.02.20 [Текст]. – Душанбе, 2014. – 170 с.
60. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка. Пособие для студентов педагогических институтов [Текст] / В.Л. Каушанская, Р.Л. Ковне, О.Н. Кожевникова, Е.В. Прокофьева и др. – 5-е изд., испр. и доп. – М.: Айрис-пресс, 2008. – 384с.
61. Кашеева, М.А. Некоторые наблюдения над словообразованием имен существительных в английском языке [Текст]/ М.А. Кашеева. – М.:Изд. ЛГУ, 1959. – 85 с.
62. Керимова, А.А. Таджикский язык [Текст] // Закономерности развития литературных языков народов СССР в советскую эпоху / А.А. Керимова. – М., 1969. – 163 с.
63. Киличев, Э. Лексические архаизмы романа С. Айни “Рабы” [Текст] // Труды аспирантов ТашГУ, вып. 349 / Э. Киличев. – Ташкент, 1969.
64. Кленников, В.М. Китоби дарсии шофери класси якум [Матн] / В.М. Кленников. – Душанбе, 1962. – 54 с.
65. Кормилицына, М.А., Сиротинина, О.Б. Общение людей и жизнь языка [Текст]/ М.А. Кормилицына, О.Б. Сиротинина // Известия Саратовского университета. Сер. Филология и журналистика. – 2006. – Т. 6. – С. 3-12.
66. Котелова, Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов [Текст] / Н.З. Котелова // Новые слова и словари новых слов. – Ленинград, 1978. – 33 с.

67. Крысин, Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни. Русский язык конца XX столетия (1985-1995) [Текст] / Л.П. Крысин. – М., 1996. – С. 147-154.
68. Кубрякова, Е.С. В поисках сущности языка: Когнитивные исследования / Ин-т. языкознания РАН [Текст]/ Е.С. Кубрякова. – М.: Знак, 2012. – 208 с.
69. Кубрякова, Е.С. Основы морфологического анализа [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М.: Наука, 1974. – 324 с.
70. Кубрякова, Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира [Текст] / Е.С. Кубрякова. – М.: Языки славянских культур, 2004. – 32 с.
71. Кубрякова, Е.С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы) [Текст] / Е.С. Кубрякова // Известия АН. Серия литературы и языка. 1997. – Т.56. – № 3. – С. 22-31.
72. Кубрякова, Е.С. Язык, сознание, коммуникация: Сб. статьи [Текст] / Отв. Эд. В. В. Красных, А. И. Изотов. – М., МАКС Пресс, 2002. – Вопрос. 21. 1996. – 184 с.
73. Қосимова, М.Н. Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе: УДТ, 2003. – 113 с.
74. Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) [Матн] / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 409 с.
75. Лейчик, В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. Изд. 4-е [Текст] / В.М. Лейчик. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
76. Лексика современного русского литературного языка [Текст]. – М., 1963.
77. Лопатин, В.В. Нулевая аффиксация в системе русского словообразования [Текст] / В.В. Лопатин // Вопросы языкознания. – 1966. – № 1. – С. 76-87.
78. Лотте, Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминноэлементов [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 152 с.

79. Лотте, Д.С. Как работать с терминологией. Основы и методы [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1968. – 76 с.
80. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. Отв. ред. академик И.И. Артоболевский [Текст] / Д.С. Лотте. – М.: Изд. по АН СССР, 1961. – 159 с.
81. Лотте, Д.С. Очередные задачи технической терминологии [Текст] / Д.С. Лотте // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. – 1931. – №4. – С. 883-891.
82. Маковский, М.М. Теория лексической аттракции. Опыт функциональной типологии лексико-семантических систем [Текст] / М.М. Маковский. – М., 1971. – 173 с.
83. Малеева, М.С. Суффиксальная словообразовательная модель (на материале имен существительных с усеченной производящей основой современного русского языка). Автореф. дисс. [Текст] / М.С. Малеева. – Орел, 1968. – 58с.
84. Мамадназаров, А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 [Текст]/ А. Мамадназаров. – Душанбе, 2013. – 420 с.
85. Марков, В.М. Явления нулевой суффиксации в русском языке. «Тезисы докладов межвузовской конференции по исторической лексикологии, лексикографии и языку писателя» [Текст] / В.М. Марков. – Л., 1961. – 287 с.
86. Маслов, Ю.С. Введение в языкознание [Текст] / Ю.С. Маслов. – М., Высшая школа, 1987. – 425с.
87. Мачидов, Ҳ. Фразелогияи забони ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ [Матн] / Ҷ. Маъидов. – Душанбе: УДТ, 1982. – 104 с.
88. Маъсуми, Н., Гаффоров, Р. Национальные и интернациональные факторы в формировании и развитии терминологии современного таджикского литературного языка [Текст]/ Н. Маъсуми, Р. Гаффоров // Национальное

- и интернациональное в литературе, фольклоре и языке. – Кишинев, 1971. – С. 286-294.
89. Маъсумӣ, Н. Чаҳонбинӣ ва маҳорат [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 1966. – 134 с.
90. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик [Матн] / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 120 с.
91. Мегамед, В.И., Калькирование как один из способов пополнения словарного состава современного персидского языка. Дисс. на соиск. канд. фил. наук [Текст] / В.И. Мегамед. – М., 1983. – 241 с.
92. Мешков, О.Д. Словообразование современного английского языка [Текст] / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1976. – 248 с.
93. Мешков, О.Д. Словообразование современного английского языка [Текст] / О.Д. Мешков. – М.: Наука, 1985. – 187 с.
94. Мешков, О. Д. Словообразование современного английского языка [Текст] / О. Д. Мешков. – М.: Наука, 1976. – 248 с.
95. Мирзоев, А. Ибораҳои феълии замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972.
96. Миртов, А.В. Из наблюдения над русским языком в эпоху Великой Отечественной войны [Текст] / А.В. Миртов // Вопросы языкознания – 1953. – № 4. – С. 72-79.
97. Москович, В.А. Статистика и семантика: Опыт статистического анализа семантического поля [Текст] / В.А. Москович. – М.: Наука, 1969. – 304 с.
98. Муминов, А. Полисемия в таджикском языке. Автореф. канд. дисс. [Текст]. – Душанбе, 1972. – 365 с.
99. Муҳаммадиев, М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии тоҷик [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1968. – 455 с.
100. Муҳаммадиев, М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. (ҳиссаҳои номии нутқ) [Матн] / М. Муҳаммадиев. – Душанбе, 1962. – 25 с.

101. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1 [Матн]/ Фазлиддин. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 556 с.
102. Муҳаммадиев, Ф. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2 [Матн] / Фазлиддин. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 504 с.
103. Наджафов, Г.Г. Проблемы терминологии современного персидского языка. Дисс. на соиск. канд. фил. наук [Текст] / Г.Г. Наджафов. – М., 1976. – 260 с.
104. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот; Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе: Дониш. 2003. – 148 с.
105. Назарзода, С. Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ-сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX [Матн] / С. Назарзода; Зери назари узви вобастаи АИ ҶТ Д. Саймиддинов. – Душанбе: Дониш, 2004. – 303 с.
106. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ; таърих, гаройиш ва дурнамо [Матн] / С. Назарзода. – Душанбе: Дақиқӣ, 2013. – 370 с.
107. Немченко, В.Н. Введение в языкознание: учебник для вузов [Текст] / В.Н. Немченко. – М.: Дрофа, 2008. – 703 с.
108. Ниёзмӯхаммадов, Б., Бухоризода, А.Л., Калонтаров, Я.И. О терминологическом вопросе в Таджикистане [Матн] / Б. Ниёзмӯхаммадов, А.Л. Бухоризода, Я.И. Калонтаров // Вопросы терминологии. – М.: Изв. АН СССР, 1961. – С. 45-48.
109. Ниёзмӯхаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик [Матн] / Ниёзмӯхаммадов, Б. – Душанбе, 1970. – 560 с.
110. Ниёзмӯхаммадов, Б., Маъсумӣ, Н., Ғаффоров, Р. Терминҳо бояд дуруст ва ягона бошанд [Матн] / Б. Ниёзмӯхаммадов, Н. Маъсумӣ, Р. Ғаффоров // Тоҷикистони советӣ. – 1965 – 27 апрел. – 23 с.
111. Ниёзмӯхаммадов, Б.Н. О взаимоотношении таджикского и узбекского языков. Проблемы двуязычия и многоязычия [Текст] / Б.Н. Ниёзмӯхаммадов. – М.: Наука, 1972. – С. 325-326.

112. Николаев, И.Л., Халилов, А. Некоторые вопросы взаимовлияния русского и таджикского языков [Текст] / И.Л. Николаев, А. Халилов // Вопросы русского языка. – Душанбе, 1963. – 65 с.
113. Новиков, Л.А. Семантика русского языка [Текст] / Л.А. Новиков. – М., Высшая школа, 1982. – 306 с.
114. Новые слова и словари новых слов [Текст]. – Л., 1983. – 246 с.
115. Нуров, П. Таджикская научно-техническая терминология [Текст] / П. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2009. – 180 с.
116. Османов, Н. Частотный словарь Унсури [Текст] / Н. Османов. – М., 1972. – С.13-26.
117. Палатов, М.И. Семантическая структура интерлингвизмов греко–латинского происхождения в современных европейских языках. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / М.И. Палатов. – Алма–ата, 1970. – 28 с.
118. Пауль, Г. Принципы истории языка [Текст] / Г. Пауль. – М., 1960. – С.110-136.
119. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М.: Изд-во МГУ, 1975. – 288 с.
120. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров [Текст] / В.С. Расторгуева. – М., 1964.
121. Расторгуева, В.С., Керимова, А. Система таджикского глагола [Текст] / В.С. Расторгуева, А. Керимова. – М., Наука, 1964. – 291 с.
122. Рауфов, А. Рисолаи лексикӣ-грамматикии муқаддимаи “Фарҳанги чехранигорӣ” / А. Рауфов // Армуғони олимони чавон. – Душанбе, 1966.– №3. – 288 с.
123. Рейтенберг, Ф.Е. Русские заимствования во французском языке в советскую эпоху. – Иностран. языки в школе / Ф.Е. Рейтенберг. – 1963. – № 4. – С. 56-67.

124. Реформатский, А.А. Термин как член лексической системы языка [Текст] / А.А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. – М., 1967. – С. 103-125.
125. Реформатский, А.А. Введение в языкознание [Текст] / А.А. Реформатский / Под ред. В.В. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 388 с.
126. Ризозода, Шафак. Фарҳанги Шоҳнома [Матн] / Шафак Ризозода. (Ба кӯшиш ва тасхеҳи Мустафо Шаҳобӣ) . – Техрон, 1971. – № 65.
127. Рустамов, А. Семантический аспект развития лексики таджикского литературного языка. Автореф. дисс. канд. филол. наук [Текст] / А. Рустамов. – М., 1984. – 24 с.
128. Рустамов, Ш. Забон ва замон [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе., 1981. – С. 24-26.
129. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1980. – 129 с.
130. Рустамов, Ш. Таджикская грамматическая терминология [Текст] / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 65 с.
131. Рустамов, Ш. Як навъи калимасозии исмҳои мураккаб [Матн] / Ш. Рустамов // Мактаби советӣ. – 1971. – №5. – С. 41-48.
132. Саидов, Х. Военная терминология в таджикском и английском языках [Текст] / Х. Саидов. – Душанбе, 2013. – 336 с.
133. Саидов, Х. Дипломатическая терминология в таджикском и английском языках [Текст] / Х. Саидов. – Душанбе, 2013. – 26 с.
134. Саидов, Х. Система дипломатических терминов в таджикском и английском языках [Текст] / Х. Саидов. – Душанбе, 2013. – 190 с.
135. Саймиддинов, Д. Лингвистическая интерпретация среднеперсидских текстов. Дисс. канд. филол. наук [Текст] / Д. Саймиддинов. – Л., 1980. – 200 с.

136. Саймиддинов, Д. Лексика среднеперсидского языка. Дисс. докт. филол. наук [Текст] / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 1998. – 402 с.
137. Серебренников, Б.А. Общее языкознание. Внутренняя структура языка [Текст]/ отв.ред. Б.А. Серебренников – М.: Наука, 1972. – 564 с.
138. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка [Текст]/ А.И. Смирницкий. – М., 1956. – 365 с.
139. Собиров, Э. Судьбы русизмов в таджикском языке постсоветского периода / Э. Собиров. – М., 2007. – 18 с.
140. Сороколетов, Ф.П. Производственно-терминологическая лексико в прозе после Великой Отечественной войны. АКД [Текст] / Ф.П. Сороколетов. – Л., 1952.
141. Степанова, М.Д. О месте словообразования в системе языка [Текст] / М.Д. Степанова // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – С. 279.
142. Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале «Донишнома» Ибн Сины) [Текст] / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 408 с.
143. Сулаймонов, С. Становление арабской и таджикской философской терминологии: На базе философского наследия Ибн Сины. Дисс. докт. филол. наук / 10.02.20 [Текст] / С. Сулаймонов. – Душанбе, 1997. – 365 с.
144. Султонов, М.Б. Ташаккул ва такомули вожагони илмии форсӣ-тоҷикӣ [Матн] / М.Б. Султонов. – Душанбе, 2008. – 328 с.
145. Султон, М.Ҷ. Истилоҳот ва истилоҳнигории тоҷикӣ [Матн] / Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – 196 с.
146. Сумароков, А.П. Об истреблении чужих слов из русского языка [Текст] / А.П. Сумароков // Полное собрание всех сочинений в XII ч. Изд-е 2-е М. – Тип. Н. Новикова, 1787. Ч. I. – 295 с.
147. Турахасанов, К.Ш. Формирования таджикской медицинской терминологии [Текст] / К.Ш. Турахасанов. – Душанбе, 2022. – 391 с.

148. Убайдуллоев, А.И. Исторические связи русского и таджикского языков [Текст] / А.И. Убайдуллоев. – Душанбе, Инсоф, 2005. – 185 с.
149. Улуханов, И.С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация [Текст] / И.С. Улуханов. – М., 1996. – 284 с.
150. Улуханов, И.С. Мотивация и производность (о возможностях синхронно-диахронического описания языка) [Текст] / И.С. Улуханов // Вопросы языкознания. – 1992. – №2. – С. 5-20.
151. Улуханов, И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее написания [Текст] / И.С. Улуханов. – М., 1977. – 74 с.
152. Ульманн, С. Семантические универсалии / «Новое в лингвистике» [Текст]/ С. Ульманн. – М., 1970. – 255с.
153. Уриел, Вайнрайх. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования. Перевод с английского языка и комментарии / Вайнрайх Уриел [Текст]. – Киев, 1979. – 32 с.
154. Фамина, Н.В. Лексикология английского языка: курс лекций [Текст] / Н.В. Фамина. – М.: МАДИ, 2018. – 96 с.
155. Ферденанд Де Соссюр. Курс общей лингвистики [Текст] / Де Соссюр Ф. – М., 1933. – 128с.
156. Хаитова, Ш.И. Лингвистические и функциональные особенности отраслевой терминологии таджикского языка XI-XII вв. Дисс. докт. филол. наук /10.02.22 [Текст] / Ш.И. Хаитова. – Душанбе, 2013. – 350 с.
157. Хайдеггер, М. Бытие и время [Текст] / М. Хайдеггер. – М., Ad Marginem, 1997. – 451с.
158. Харитончик, З.А. Лексикология английского языка. Учебное пособие [Текст] / З.А. Харитончик. – Минск: Выш. шк., 1992. – 299 с.
159. Хауген, Э. Проблемы двуязычного описания [Текст] / Э. Хауген // Новое в лингвистике. VI. – М., 1972. – 402 с.
160. Чарикова, Е.И. О терминах заимствования и освоения при взаимодействии языков. Лексикология и фразеология. Новый взгляд

- [Текст] / Е.И. Чарикова // Тез. Второй межвуз. конф. – М., МГЗПИ, 1989. – С.153–154.
161. Шанский, Н.М. Очерк по русскому словообразований лексикологии [Текст] / Н.М. Шанский. – М., 1952. – С. 210-245.
162. Шарофов, Н. Дар бораи инкишофи терминологияи илмӣ-техникии тоҷик [Матн] / Н. Шарофов // Тоҷикистони советӣ. – 1960. – 4 март.
163. Шаропов, В.Н., Пути развития лексики современного таджикского литературного языка. Авто. дисс. док. филол. наук [Текст] / В.Н. Шаропов. – Боку, 1974. – 22 с.
164. Шишков, А.С. Рассуждение о старом и новом слоге [Текст] / А.С. Шишков. – Спб., 1818. – С. 496-499.
165. Шмелев, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики [Текст] / Д.Н. Шмелев. – М., Наука, 1973. – 279 с.
166. Dokulil, M. Tvoreni slov v cestine [Text] / M. Dokulil. Praha., 1962. – 202p.
167. Hockett, Ch. A course in modern linguistics [Text]/ Ch. Hockett. – New York, 1958. – 137p.
168. Jespersen, O. Interlinguistics, вкн.: «Selected writings of Otto Jespersen» [Text] / O. Jespersen/ – London., – Tokyo. – 771p.
169. Marchand, H. The Categories and Types of Present–Day Englishword–Formation [Text] / H. Marchand. – Wiesbaden., 1960. – 274 p.
170. Wüster, E. Introduction to the general theory of terminology and terminological lexicography. 2 parts [Text] / E. Wüster. – Wien: Springer, 1979.
171. Wüster, E. Introduction a la theoria general de la terminologia y a la lexicografia terminological. Primera edicion septiembre de 1998 [Text] / E. Wüster. – Barcelona, 2003. – 227 p.

Луғатҳо:

172. Аминов, А., Афсаҳзод, А., Нуралиев, А., Саъдуллоев, А., Саъдуллоев, Ҷ. Фарҳанги тафсирии русӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика [Матн] / А. Аминов, А. Афсаҳзод, А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, Ҷ. Саъдуллоев. – Душанбе, 2013.
173. Апресян, Ю.Д. Новый объяснительный словарь синонимов: Концепция и типы информации / Новый объяснительный словарь синонимов [Текст] / Ю.Д. Апресян. – М., Проспект, 1995. – 35 с.
174. Баранов, Х.К. Большой арабско-русский словарь: в 2-х т. – 11-е изд., стеротип. Около 100 тысяч слов и словосочетаний. Том 1 [Текст] / Х.К. Баранов. – М.: Живой язык, 2006. – 456 с.
175. Большой англо-русский словарь. В 2 т. [Текст] / Под общ. рук. И. Р. Гальперина. – М., 1977. БЭСЯ – Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М., 1998. – 287 с.
176. Бурҳони котеъ (Таълифи Муҳаммад Ҳусайн бинни Халафи Табрэзӣ мутахаллис ба Бурҳон). Иборат аз 4 ҷилд [Матн]. – Техрон, 1330-1335.
177. Виноградский, А.В. Англо-русский словарь по полиграфии и издательском. Ок. 30 000 терминов [Текст] / А.В. Виноградский. – М.: Рус. Яз., «РУССО», 1993. – 582 с.
178. Ганделсмен, А. «English synonyms explained and illastrated» – Moscow: – Foreign languages publ. house. – 1963. –305p.
179. Гуревич, В.В., Дозорец, Ж.А. Русско-английский фразеологический словарь [Текст] / В.В. Гуревич, Ж.А. Дозорец. – 1988. – 17 с.
180. Гиёс-ул-луғот (Таълифи М. Гиёсуддин бинни Чалолуддини Ромпурӣ) [Матн]. – Когон: Бухорои Шариф.
181. Ефремова, Толковый словарь [Текст] / Ефремова. – 2012. – 12 с.
182. “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ (Бо кӯшиши Муҳаммад Дабири Сиёқӣ) [Матн]. – Техрон, 1336.
183. Даль, В.И. Словарь Даля [Текст] / В.И. Даль. – 2012. – 18 с.

184. Дускаева, Л.Р. Медиалингвистика в терминах и понятиях: словарь–справочник [Текст]/ Л.Р. Дускаева. – М.: ФЛИНТА, 2018.
185. Иматшоева, М., Мамадназарова, А., Муродов, М. Луғати мухтасари тафсирии англисӣ-тоҷикии истилоҳоти журналистика [Матн] / Мухаррир проф. А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 110 с.
186. Каменецкайте, Н.А. Синонимы в английской фразеологии [Текст] / Н.А. Каменецкайте. – М., 1971. – 45с.
187. Князев, А.А. Энциклопедический словарь СМИ [Текст] / А.А. Князев. – Бишкек: Изд–во КРСУ, 2002. – 340 с.
188. Крупнов В.И. Язык современной прессы. Англо–русский словарь–справочник активной лексики. В. 2 т. Т. 1. А–J [Текст]. – М.: Высш. шк., 1993а. – 224 с.
189. Кунин, А.В. Английская фразеология (теоретический курс) [Текст]/ А.В. Кунин. – М., Высшая школа, 1970. – 51с.
190. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь [Текст] / А.В. Кунин. – М., 1984. – 32 с.
191. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь [Текст]/ А.В. Кунин. (Гос. изд. иностр. словарей). – М., 1956. – 74 с.
192. Курьянов Е.И. Англо-русский словарь по средствам массовой информации (с толкованиями); около 12000 терминов [Текст]. – М.: Московская международная школа переводчиков, 1993. – 320 с.
193. Ларин, Б.А. Очерки по фразеологии. (Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике) [Текст] / Б.А. Ларин. – Л., 1956. – с.200–201.
194. Луғати ҳарбии русӣ-тоҷикӣ (тартибдодагон: Н.Н. Ерашов, Ҷ. Икромӣ, А.З. Розенфельд, Ҳ. Юсуфӣ) [Матн]. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1942.
195. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Standart English-Tajik Dictionary Нашри такмилшудаи сеюм [Матн] / А. Мамадназаров; Мухаррир ва мураттиб д. И. Ф., проф. А. Мамадназаров;–Душанбе: ЭР-граф, 2015.- 1016 с.

196. Мамадназаров, А. Вожаномаи тафсирии англисӣ-русӣ-тоҷикии луғатнигорӣ [Матн]/ А. Мамадназаров.– Душанбе: Эр-граф, 2020. – 196 с.
197. Москвин А.Ю. (сост.) Словарь иностранных слов [Текст]/ Сост. А. Ю. Москвин. – М.: Центрполиграф, 2005. – 816 с.
198. Муин, М. Фарҳанги форсӣ [Матн] / М. Муин. – Техрон, 1331.
199. Мюллер, В.К. Англо–русский словарь [Текст]/ В.К. Мюллер. – М., 1985. – 34 с.
200. Мюллер, В.К. Большой англо-русский и русско-английский словарь 200 000 слов и выражений [Текст] / В.К. Мюллер. – М.: Эксмо, 2007. – 1008 с. – (Библиотека словарей Мюллера).
201. Николаев, И.Л., Раупов, Х., Александров, И.А. Русско–таджикский фразеологический словарь [Текст] / И.Л. Николаев, Х. Раупов, И.А. Александров. – Душанбе, Маориф, 1984. – 63 с.
202. Нӯшин, Абдулҳусайн. “Вожаномак” [Матн] / Абдулҳусайни Нӯшин. – Кобул, 1365.
203. Персидско-русский и русско-персидский военные словарь [Текст] / Составитель: Г.Г. Алиев. – М.: Военное изд. МО СССР, 1972.
204. Ромпурӣ, Гиёсиддин Муҳаммад. Гиёс-ул-луғот. Иборат аз се ҷилд. Ҷ. I. [Матн] / Гиёсиддин Муҳаммад; Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров; Муҳаррир Ҳафиз Рауфов. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
205. Словарь синонимов и антонимов английского языка [Текст]. – М., 2005. – 14 с.
206. Страшнов, С.Л. Актуальный медиапонятия: опыт словаря сочетаемости [Текст]. – Екатеринбург: Литагент Ридеро, 2016
207. Ушаков, Д.Н. Толковый словарь русского языка [Текст]/ Д.Н. Ушаков. 2012. – 21 с.

208. Фарҳанги забони тоҷикӣ Қ.1 [Матн] / Зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия. – М., 1969. – 22 с.
209. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. А–Н. [Матн] / Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода. – Душанбе, 2008. – 950 с.
210. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Аз асри X то ибтидои асри XX. Иборат аз ду ҷилд [Матн] / Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. 1. А–О. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 952 с.
211. Фарҳанги сухтасари “Шоҳнома” (мураттиб Иброҳим Ализода) [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1992.
212. Фарҳанги Рашидӣ. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ. Иборат аз 2 ҷилд [Матн]. – Техрон, 1337.
213. Фарҳанги форсии Амид (Таълифи Ҳасан Амид) [Матн]. – Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1362.
214. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) [Матн]/ М. Фозилов. – Душанбе, 1963. Ҷ.1.
215. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта (фарҳанги фразеологӣ) [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе, Ирфон, 1964. Ҷ.2.
216. Фразеологический словарь русского языка [Текст] / Под ред; А. И. Молоткова. – М., 1978. – 340 с.
217. Хорнби, А.С. Оксфордский толковый словарь английского языка – 7 ой выпуск [Текст] / А. S. Hornby. Oxford Advanced Learners Dictionary – 7 th edition Cambridge International Dictionary of English; электронные ресурсы: «Мультиплекс 2.0» (Русско–англо–русский)–р122.
218. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммад Ҳасандӯст. Ҷилди аввал Алиф–Бе [Матн]. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. 1393а (2014). – 585 с.

219. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммад Ҳасандӯст. Чилди дувум Пе–Дол [Матн]. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. 1393б (2014). – С. 586. – 1410.
220. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммад Ҳасандӯст. Чилди сеум Ре–Коф [Матн]. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. 1393в (2014). – С.1411. – 2080.
221. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Муҳаммад Ҳасандӯст. Чилди дувум Коф–Ё [Матн]. – Техрон: Фарҳангистони забон ва адаби форсӣ. 1393г (2014). – С.2081. – 2955.
222. Этимологический словарь русского языка [Текст]. М. Р. Фасмер. – М., Прогресс, 1973. – 185 с.
223. Ярцева, В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь [Текст] / В.Н. Ярцева. – М., 1995. – 688 с.
224. Aghajanzadeh, Dictionary of international words 2003. – 246 с.
225. Anderson, Sandra. Dictionary of Media Studies. Text Production and Proofreading Sandra Anderson. Heather Bateman. Emma Harris, Katy Me Adam. – London: A&C Black. 2006. – 282 p.
226. Barnhart, Robert K. (ed.) The Barnhart Concise Dictionary of Etymology: The origins of American English words. Edited by Robert K., Barnhart. – New York: Harper Collins Publishers. 1995. – 916 p.
227. Cambridge International Dictionary of English; электронные ресурсы: «Мультиплекс 2.0» (Русско–англо–русский)–141р.
228. Collins Cobuild English Dictionary. – London, Harper Collins Publishers Ltd, 1995. – 245p.
229. Jackendoff, R. Semantic structures. Languages of the mind: Essays R. Jackendoff. – Cambridge (Mass.), 1990. – 74 p.
230. Longman Dictionary of Contemporary English, – М., Русский язык, 1992.– 54р.
231. Oxford Dictionary & Thesaurus. Oxford University Press, 1995. – 5 p.

232. Sager, J.C. Terminology Teaching and Practice in the U. K. / J.C. Sager // Term Net News. – 1981. – № 2/3. – P. 9-18.
233. Vaughn, Stephen L, ed. Encyclopedia of American Journalism. New York: Routledge. 2008.
234. Watson, James, and Anne Hill. Dictionary of Media and Communication Studies. London: Hodder and / New York: Oxford University Press, 2006 (7th ed.).
235. Webster, N. A Dictionary of the language. – New York, 1867. – 560 p. First published 1828.
236. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. Vol. I–III;
237. Webster's New Dictionary of Synonyms. Springfield: The New American Roget's College, 1973. (WNDS)–44p.
238. Weekley, E. M. A. An etymological dictionary of modern English. – London: John Murray, Albemarle Street, W., 1921. – 1660 clm. (830 p. +20 p. preface)
239. William Makepeace Vanity Fair, 1847-48 England, Low Countries ,Madras, 624 first edition. – 61p.

Захираҳои интернетӣ:

240. Online etymology dictionary by Douglas Harper, November 2001. Дар асоси An etymological Dictionary of Modern English (Ernest Weekly, 1921, John Murray, 2 volumes, reprint 1967, Dover Publications), The Shorter Oxford English Dictionary (1993), The Barnhart Dictionary of Etymology (1988) сохта шудааст. Абарпайванд: <https://www.twirpx.com/file/292708/> (феврари соли 2021)
241. Тагоев Абдухамид. Новый русско-таджикский словарь. Вожаномани нави русӣ ба тоҷикӣ. – Версия 8.00. Электронное издание / На правах рукописи. 12873 словарной статьи с использованием преимущественно коренных и современных слов таджикского языка. – Зафаробод, 2018. – 383 с.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмии тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Муродова, П.Б. Фарқият ва монандии исмҳои ҷинс ва ҳос дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – № 1. – С. 76-80.
- [2-М]. Муродова, П.Б. Исм дар забонҳои муқоисашаванда (дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ) [Матн] / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2018. – № 2. – С. 97-101.
- [3-М]. Муродова, П.Б. Некоторые лексические особенности интернациональных слов в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 4 – С. 38-42.
- [4-М]. Муродова, П.Б. Суффиксальный способ образования интернациональных слов в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 5. – С. 37-40.
- [5-М]. Муродова, П.Б. Способы аффиксального словообразования и калькирования в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2018. – № 5. – С. 85-88.
- [6-М]. Асадова, М.Р., Муродова, П.Б. Вожаҳои байналмиллалӣ ҳамчун падидаи забонӣ [Матн] / М.Р. Асадова, П.Б. Муродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – Душанбе, 2020. – № 5. – С. 128-133.
- [7-М]. Муродова, П.Б. Усули аффиксии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П.Б. Муродова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2022. – № 7. – С. 80-87.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷмуа ва нашрияҳои дигари илмӣ:

- [8-М]. Муродова, П.Б. Хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / П.Б. Муродова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ “Масъалаҳои мубрами истилоҳотшиносӣ дар забонҳои гуногунсохтор”. – Душанбе, 2017. – С. 142-145.
- [9-М]. Муродова, П.Б. Способы аффиксальных словообразований в таджикском и английском языках [Текст] / П.Б. Муродова // Маводи илмии мизи гирди ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои актуалии забоншиносии муқоисавӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”. – Душанбе, 2018. – С. 141-145.
- [10-М]. Муродова, П.Б. Интернациональная лексика как лингвистическое явление [Текст] / П.Б. Муродова // Сборник статей научно-теоретической конференции “Современные методы изучения русского языка и литературы в условиях многокультурия”. – Душанбе, 2021. – С. 80-85.